

מטה לוי

שו"ת
מטה לוי

הרב שלום לוי זצ"ל

בצירוף קונטרס

התורה שבעל פה והשתלשלותה

הרב שלום לוי | מטה לוי
בצירוף קונטרס התורה שבעל פה והשתלשלותה

יוצא לאור ע"י מכון צמח-דוד
להוצאת כתבי הרב שלום לוי זצ"ל

עריכה: אלעד פייט
עימוד והפקה: דב ליברמן, מילה טובה
עיצוב: אברהם רחמים

© כל הזכויות שמורות למשפחת המחבר, תמוז ה'תשפ"ג (2023)
לפניות בענייני הספר: הרב איתמר לוי 052-6990549

תוכן העניינים

9	הסכמות ומכתבי ברכה
21	פתח דבר
27	הקדמת המחבר
	◇ קונטרס התורה שבעל פה והשתלשלותה ◇
33	התפתחות תורה שבעל פה
37	לקט גרגרים בעניין תורה שבעל פה ומעלתה
	◇ שו"ת מטה לוי ◇
59	סימן א: חובת פתיל תכלת כיום
61	סימן ב: הנחת תפילין של יד - מיושב או מעומד
63	סימן ג: מים אחרונים לנשים
65	סימן ד: נשים בקיום מצוות עשה שהזמן גרמן
68	סימן ה: מוצרים כשרים לפסח שנתערב בהם חמץ לפני פסח
70	סימן ו: בן עיר שהלך לכרך מתי חייב בקריאת מגילה
73	סימן ז: הכנת משקה לימונדה בשבת
75	סימן ח: קריאת הפטרות "תלתא דפורענותא" בניגון איכה בימי בין המצרים
77	סימן ט: הבאת ילדים לתפילה בבית הכנסת
79	סימן י: שימוש בסבון מוצק ביום שבת קודש
82	סימן יא: גילוח בחול המועד

- 84..... סימן יב: נוכחות אבל בבית כנסת לעניין אמירת תחנון
- 86..... סימן יג: מקום אמירת תפילת הדרך
- 88..... סימן יד: דין מטעמת
- 90..... סימן טו: הזמן העדיף לתפילת מנחה
- 92..... סימן טז: דרך עניית אמן יהא שמיה רבא
- 94..... סימן יז: שיעור קביעת סעודה במזונות
- 96..... סימן יח: תפילין דרבנו תם
- 98..... סימן יט: פינוי אשפה עירונית בשבת על ידי גוי
- 100..... סימן כ: תיפוף על גבי שולחן בקצב בזמירות שבת
- 104..... סימן כא: שינוי נוסח אבות בתפילה
- 106..... סימן כב: עשיית מלאכה בערב שבת
- 108..... סימן כג: לימוד תורה שבכתב בלילה
- 110..... סימן כד: נשים בשמיעת פרשת "זכור"
- 112..... סימן כה: נשים רווקות וברכה על נר שבת
- 114..... סימן כו: הגדרת עץ לעניין ברכה
- 116..... סימן כז: י"ג מידות וקטעי ארמית בסליחות ללא מניין
- 118..... סימן כח: סירוק שיער בשבת
- 120..... סימן כט: מספרן של סעודות השבת
- 122..... סימן ל: להיכן יש לפנות בזמן קבלת שבת בתפילה
- 126..... סימן לא: הזמן הנכון ביותר לתפילת שחרית
- 129..... סימן לב: ומקדשי תיראו
- 131..... סימן לג: פת הבאה בכיסנין
- 133..... סימן לד: אכילת בעל תשובה בכלים של הוריו

135.....	סימן לה: ברכה וזימון לאוכל איסור
139.....	סימן לו: מסיבת בת מצווה
142.....	סימן לז: נטילת ידיים לסעודה במי ים
145.....	סימן לח: מיץ ענבים לארבע כוסות בפסח
147.....	סימן לט: ער כל הלילה וברכות התורה
150.....	סימן מ: שתיית קפה ותה לפני התפילה בשבת
152.....	סימן מא: תיקון עירוב שנקרע בשבת
156.....	סימן מב: טבילה במקווה חם בשבת
161.....	סימן מג: אכילת דגים עם חמאה וגבינה
163.....	סימן מד: המתנה בין אכילת בשר לגבינה
165.....	סימן מה: דין צנון שחתכו בסכין בשרית לאוכלו בחלב
167.....	סימן מו: אוכל שבישל גוי בכלים של ישראל
170.....	סימן מז: אכילת שום וביצה קלופים
172.....	סימן מח: אכילה אצל אדם לא מוכר
174.....	סימן מט: שתיית יין שנגע בו מוסלמי
176.....	סימן נ: השתתפות בחתונה של שאינם בני ברית
178.....	סימן נא: טבילת נשים בנהר הירדן
180.....	סימן נב: ברכות של אבי הבן בזמן מילת בנו
183.....	סימן נג: מילת תינוק חולה צהבת
185.....	סימן נד: דין המבזה תלמיד חכם
187.....	סימן נה: פדיון שבויים יהודים תמורת מחבלים
190.....	סימן נו: זמן פדיון הבן
192.....	סימן נז: אכילה בבית אבלים

197.....	סימן נח : גיל חיוב הנישואין
199.....	סימן נט : תענית ביום החופה
201.....	סימן ס : חתן וברכות ארוסין
203.....	סימן סא : מהי חופה
209.....	סימן סב : פיצוי תלמיד חכם שבויש
211.....	סימן סג : עשיית דין לעצמו
214.....	סימן סד : דיון בערכאות אזרחיות
217.....	סימן סה : גידול כלב בבית

הסכמות ומכתבי ברכה

Shlomo Moshe Amar
Rishon Lezion
Cheif Rabbi Of Jerusalem

שלמה משה עמאר
הראשון לציון
הרב הראשי לירושלים

בעה"ת"ש, ערב שבת קדש לסדר "מה טובו אהליך יעקב משכנותיך ישראל", י"א תמוז התשפ"ג.

אגרת ברכה והערכה

בכל דור ודור עומדים עלינו לכלותינו, והקב"ה מצילנו מידם, שלא היה דור ולא היה זמן ולא היה מקום בכל רחבי תבל שלא עמדו ולא עומדים עלינו, ולא היה מלך או מושל או ממשלה או מלכות שלא ניסו את כוחם כנגדנו, ולא רק להשפילנו ולמרר את חיינו הם רוצים והפציצים, אלא מטרתם האמיתית היא לכלותנו, צא וראה מה יעצו בלק ובלעם, וכמה טרחו ועמלו, אשר לא יאומן כי יסופר, ומטרתם ברורה היתה לא פחות מכונתו המוצהרת של המן הרשע, להשמיד להרוג ולאבד את כל היהודים, טף ונשים ביום אחד. וכמו שאמר בלעם (כ"ב י"א) אולי אוכל להלחם בו וגרשתיו, ופירש"י שבלעם בשנאתו לא אמר וגרשתיו מן הארץ, אלא רק וגרשתיו, ר"ל וגרשתיו מן העולם ע"ש.

רק המן דיבר בגלוי, ואחרים סותמים דבריהם, ובקירבם ישימו אורבם, חרבם תבא בלבם, ושורש כל שנאתם אלינו המפעפעת בתוכם כלהבות אש ותמרות עשן, היא ידיעה ברורה של האמת, שכל תכלית כל העולמות והעמים היא תורת ישראל ועם ישראל, ויודעים שישראל אחר שעובר מהעולם הזה עולה ומתחיל את חיי הנצח חיי עולם, ואינם כלים לעולם, והאמת הזו, כבדה היא עליהם מאד, ולא מסוגלים לשאתה ולהשלים עמה, והיא פורצת מלבם כלבת אש בוערת הפורצת מלועו של הר געש נורא.

ובזה פירשתי בס"ד מה שאמר רשב"י זיע"א, "הלכה היא בידוע שעשיו שונא ליעקב, אלא שנכמרו רחמיו באותה שעה ונשקו בכל לבו. (בראשית ל"ג, ד') עה"פ ויחבקהו ויפול על צואריו וישקהו ויבכו. ועיין רש"י שם. וצריכים להבין דברי קדוש ה' רשב"י שאמר שהלכה היא וכו'. והיה צריך לומר: עובדא היא שעשיו שונא וכו', ופירשתי שרשב"י בא ללמד לדורות עולם, שלא יטעו לחשוב ששינאה זו תלויה באיזה סיבות ובאיזה מקומות או באיזה ממשלות

Shlomo Moshe Amar
Rishon Lezion
Chief Rabbi Of Jerusalem

שלמה משה עמאר
הראשון לציון
הרב הראשי לירושלים

וכדומה, אלא זו שנאה קבועה ולא משתנה, ע"כ אמר "הלכה היא" שכמו שההלכה לא מתחלפת לעולם, גם עברתם שמורה נצח, ולא משתנה לעולם רח"ל, ויסודה הוא בסיני שממנו ירדה שנאה לישראל, שהתורה שקיבלנו שם, היא ילדה קנאה תהומית בלבם, שתולדתה היא השנאה הנוראה, שהגיעה עד השואה, רח"ל.

והקב"ה שהצילנו מיד פרעה ומצרים, והגן עלינו מפני בלק ובלעם, והוא הא-ל המושיע בכל דור ובכל זמן, והוא מנהג עולמו בחסד ושומר עמו ישראל לעד, ומפר עצתו ומקלקל מחשבותם של שונאי ישראל בכל שעה, ומצילנו מידם, ובשעה שעמים גדולים ועצומים אבדו מן העולם ונשכח זכרם, עם ישראל חי וקיים. וכבר אמר א' מגדולי הדורות היעב"ץ לפני שלש מאות שנה: חיי ראשי, שכשאני מתבונן בקיום אומתנו למרות כל תלאותיה ורדיפותיה, אין נס גדול מזה. ואפי' קריעת ים סוף. ואם נוסף כל מה שעבר מאז ועד היום, ואשר ישראל שב לנחלת אבותיו והתורה שבה למקורה בציון וירושלים, כאשר תחזינה עינינו, וכמה מחוייבים להודות ולהלל ולשבח ולפאר.

וזכינו שארץ ישראל מאוכלסת בריבי רבבות אלפי ישראל, ובכל עיר יש תלמודי תורה וישיבות וכוללים, ובתי כנסיות ובתי מדרשות, ולכל עיר יש רב חשוב המורה לכל בני העיר את המעשה אשר יעשון ושומר על גזלת הכשרות והנישואין וכלל היהדות, והוא פלא מופלא, ומבין הרבנים כעין החשמל היה כבוד רבה הראשי של קרית שמנה, המנוח הרב הגאון רבי שלום לוי זצ"ל שעמד במרץ על כל עניני היהדות, בזריזות ובחכמה ובדעת ותבונה, ועיני ראו איך היה מקהיל קהלות ומלמד דברי אלקים חיים בחן ובחסד והדר.

והן בעוה"ר בעודו באבו, נקרא אל רבו, אשר המלך אהבו, והוא אשר בחר בו, להיות עומד משמש בישיבה של מעלה, בשבח ויקר וגדולה. הוסר הנזר והורמה העטרה, אשר היתה פאר ותפארה, על כל קהלת קרית שמנה המפוארה, והוא היה זיוה והדרה, ועתה פנתה האורה, ונחסר הודה וכתרה, ודמעתה על לחיה ניגרה, ומי יעלה אור המנורה, אשר אורה קדרה, ואש תמיד שבה נתקררה. והרי לא מצא הקב"ה כלי מחזיק ברכה לישראל אלא שלום, ואשר על כן ברך ה' את קרית שמנה ברבי שלום, אשר הנהיגם בעוז ושלום, ויביאם וינחם עד הלום, ומהם הוציא ספיר ויהלום.

ועתה מי יורה דעה, ומי יבין שמועה, אוי כי באה רעה, והקריה התנועעה, וצועקים אל א-ל שבשמים, ואליו נושאים עינים, לקרב ישועתנו מיומים, בעדי עדים, באור זוהר שבעתים,

Shlomo Moshe Amar
Rishon Lezion
Cheif Rabbi Of Jerusalem

שלמה משה עמאר
הראשון לציון
הרב הראשי לירושלים

וזאת נחמתנו שתהלות לא-ל השאיר בנים צדיקים ומאירים, זרע קדש ברוך השם, שפירותיהם מתוקים, ויסודותיהם חזקים, ובאור גדול מבהיקים, ומה זרעו בחיים גם הוא בחיים. ועוד זאת נחמה, גדולה ותמה, תורת א-ל תמימה, שירדה משמי רומה, הוא הספר השו"ת "מטה הלוי" שכתב תשובות, טובות וחצובות, במדבר בערכו'ת, וסידרם וערכם, הכל בשפה ברורה, וברוח טהרה, ליהודים אורה, והכינם להדפיסם בחיים חיותו, לזכות בהם את הרבים, למען ידעו הדרך אשר ילכו בה. ומן המעט שראיתי, מאד נהנתי, שנקט דרך קצרה, ודאג שתהיה תורה מאירה, לכל בני ישראל אחד תם ואחד חכם, ובעוה"ר לא הספיק להדפיסם, וב"ה אשר לא השבית לו גואל, הם בניו היקרים, מאירים ומוהירים, ככוכבים וספרים, ונטלו על עצמם להדפיס הספרים, הני ספרי דבי רב אבוהון, אשר השאיר אחריו לברכה, מערכה מול מערכה, סדורה וערוכה, וזאת הברכה, ברכת אביהם, תחול על ראשיהם, וה' יהיה בעזרם להשלים מלאכתם בקרב ימים, בחסד וברחמים, ויתקבלו הספרים באהבה וברצון אצל רבנן ותלמידיהון, ויהיה מזה נחת רוח גדול לנשמת המחבר הזכה והטהורה, וכל אשר יעשו יצליחו וישכילו אמן.

ועל צבאם בנו היקר ת"ח חשוב מאד, ויר"ש מרבים, איש חי ורב פעלים, פרוי קדש הלולים, הרה"ג איתמר לוי שליט"א, שממשיך בדרכי אביו ומורו הגדול בדרשות ושיעורים, תמידים כסדרם ומוספים כהלכתם, וראוי והגון הוא למלאת מקום אביו בכבוד ובהדר, אמן וכן יאמר ה'.

החותם בדמעה ובגילה,
וברון וצהלה,
שלמה עמאר
שלמה משה עמאר
הראשון לציון
הרב הראשי לירושלים

הרב ישראל קירשטיין
ראש ישיבת קרית שמונה

דס"ז יום א' ט' בתמוז תשס"ג

הקבאו לפני עזים אחרונם אמרת "מטה האוי" ספרו
הנצח של פרחי רבי אלון האני זצ"ל רבה פראסי של
קרית שמונה.

את עלמאי פססי יסד וטיפח המסק שנים רבות,
ואסר באידי גחונת מצבתי רבותנו פרוסקים וסיכר
הסיכר יפה צבתי צדוקי עז אונפנו, וגם פוסל הצורה
ופארות פפסבל ובצער, והנצח תמצית פביניז לביכר
דיצילת נביג'ילת דתלפק.

עניתו אגור אפרותו שצבתי טוג ומוציל פול.
נעתי צרפ דנו יקירו פכר איתמרי שלילטו אפרותו
אלנה עולק ואצלה קצת אתי פרכים.

מתלה יתייב הספרי צד שטם צגש מיתוד עז
חילוקי פביניז ופאופיז דין פערות השונות
טאוב צן קטלאלת מעשית שנפצטא דימיל.
דטומי שבייז יקרופו עז פולקאר פספר אלנה,
נאשלי חילו אאורייתא אפיצי תלפי אפאפיפ.

הפח אברוד התנה וצמאיר
ילטא קיפלאין

Eliyahu Biton
REGIONAL RABBI OF MAROM Ha'GALLIL

הרב אליהו ביטון
הרב האזורי מרום הגליל

בסי"ד, ביריה, יום י"ג אייר תשפ"ג

הסכמה

שמחתי מאוד בראותי את אישיות ספרי הנותן אימו של
אורי אשר הזני, ובו קובץ חסד של שארית ומשובח
בצניע הכרה וכן איסוף הקדמות ובאני בסיקה, ובה
מצטה ידיו אהב פאר של הרב הגדול מצד ואג"ד,
דובר צדק ומאידך אילמים, הנה הכרה שאור איי צד
רבה של קריית שאר יצא.

הרב ז"ל נפתח לבית עולמו השנה, וביתו בונה
אחריו, והם כתבים רבים של תורה בהכרה
ובאגדה, והמלטה היקרה של הרב התאילת אהרן
את הכתבים אנו עולם לקראת יום השנה.

ואני נצבתי אלא אברכה, יתי רבון אהפ"ה בידם
יצאם אברק של המאמר והנוצרים את הספר
אנו, אהבתי ענה ובהאדירה, "אפסו באוב תאין
וצבאו ירל ארל" וצבתי של הרב ז"ל תהיה אגן וצניע
בצד המלטה ותלבי הציר, וכל אשר יצא וצאיו.

בברכה ושלום

הרב ניסים מלכה

לשעבר ראש העיר ויו"ר המועצה דתית

כבוד הרב איתמר לוי שליט"א, איש רב פעלים לתורה ולתעודה, בנו של עטרת ראשנו היקר באדם, איש המעלה, בעל מידות תרומיות, גמילות חסדים ואהבת ישראל, כבוד הרב שלום לוי זצ"ל, ששימש שנים רבות בקודש כרבה של קריית שמונה, והייתה לי הזכות להיות מאותם אנשים שבחרו בו לכהן כרבה של עירנו, הרביץ תורה ותפילה, דרשות ושיעורי תורה בכל יום לאנשים, נשים וילדים, במתיקות ובאורך רוח.

שמחתי לכהן כראש המועצה הדתית וכראש עיר בתקופת כהונתו של הרב שלום לוי זצ"ל. היה לי כיועץ ומורה דרך לכל הפעילות הרוחנית שלי בעיר. קידמנו ביחד מהפכה בכל שירותי הדת והפכנו להיות לדוגמא ולמופת בכל ארץ ישראל בכשרות, בנישואין, במקוואות, בעירוב, בשיעורי תורה בכל פינות העיר ובקבורה.

הרב שלום לוי זצ"ל היה אוזן קשבת, בסבלנות ובחום, לכל אחד ואחת שהגיעו אליו להתייעצות, לשלום בית, לפסקי הלכה ולעזרה כלכלית ביד פתוחה ורחבה. כל מי שנכנס אליו בעיניים דומעות יצא מלפניו בחיוך ובשמחה, ובפיו רק הלל ושבח לרב על היחס הטוב שהעניק לו.

הרב איתמר לוי שליט"א פנה אלי לכתוב דברי הקדשה לספר ההלכה שהרב כתב בחייו ולא הספיק להוציאו לדפוס. קטונתי מלהביע את דעתי על תוכן הספר, אבל בגליונות שהגיעו אליי קראתי דברים מתוקים מדבש ונופת צופים. הרב ירד לעומקה של הלכה, בציון כל המקורות, בירור וליבון של ההלכות, נימוקו עמו, חידושי דינים, הבהרות וביאורים הראויים להימצא בכל בית בישראל, כי הם כתובים בטוב טעם ודעת, בשפה ברורה ומתאימה לכל אחד להבין ולדעת איך לנהוג הלכה למעשה. כדי שיהיה שווה לכל נפש, הרב הוסיף הסברים ודוגמאות כדי לעורר כל אחד ללמוד, לעשות ולקיים.

זכות נפלה בחלקו של הרב איתמר לוי שליט"א להדפיס את הספר, יפה כוח הבן מן כוח האב, אחז בדרכי אביו וממשיך את דרכו ולקיים את צוואתו להאדיר ולהגדיל תורה בכל חלקי העיר קריית שמונה.

במה אברכך הרב איתמר לוי שליט"א. הגמרא במסכת תענית דף ה מספרת איך נפגשו רב יצחק ורב נחמן ושוחחו בדברי תורה שעה ארוכה. כשנפרדו, ביקש רב נחמן: "ברכני רבי!" השיב לו רבי יצחק: "אמשול לך משל, למה הדבר דומה?

לאדם שהיה הולך במדבר והיה רעב ועייף וצמא, ומצא אילן שפירותיו מתוקין, וצילו נאה, ואמת המים עוברת תחתיו. אכל מפירותיו ושתה ממימיו וישב בצילו, וכשביקש לילך, אמר: "אילן, אילן! כמה אברוך? אם אומר לך שיהו פירותיך מתוקין, הרי פירותיך מתוקין; שיהא צילך נאה, הרי צילך נאה; שתהא אמת המים עוברת תחתך, הרי אמת המים עוברת תחתך. אלא יהי רצון שכל נטיעות שנוטעין ממך יהיו כמותך".

אף אתה, כמה אברוך? אם בתורה, הרי (יש לך) תורה; אם בעושר, הרי עושר; אם בבנים, הרי בנים. אלא יהי רצון שיהו צאצאי מעיך (ילדיך) כמותך. אף אתה בע"ה יתברך בכל אשר תפנה תשכיל ותצליח, תלך מחיל אל חיל, תמשיך בדרכו של אביך עטרת ראשנו הגאון הרב שלום לוי זצ"ל מרא דאתרא, יפוצו מעיינותיך חוצה להגדיל תורה ולהאדירה, לזכות את הרבים, מתוך שקט ושלווה והרבה נחת, ריבוי תלמידים, ולהרבות כבוד שמים ברוב עושר ואושר וחפץ ה' בידו יצליח. וכפי כישרונותיך הברוכים זכית להוציא דבר נאה ומתוקן.

הרב יצחק קקון

יו"ר המועצה הדתית קריית שמונה

"אחת שאלתי מאת ה' אותה אבקש, שבתי בבית ה' כל ימי חיי, לחזות בנועם ה' ולבקר בהיכלו". פרק כז שבתהלים מביא לידי ביטוי מיוחד בעוצמה רבה את ביטחונו של דוד המלך בה', ואף זכה להיכלל על ידי כל העדות בתפילה בתקופת אלול-תשרי מדי שנה.

בסוף פסוק ג בפרק הנ"ל מודגש הביטוי "בזאת אני בוטח". ומעיר על כך האבן עזרא במקום שביטוי זה מתייחס לנאמר בהמשך, בפסוק ד, "אחת שאלתי מאת ה'" וכו'. דהיינו, שאלתו ובקשתו של דוד לישיבה בבית ה' היא מקור ביטחונו והיא הנותנת לו כוח לעמוד בכל המשימות שעוד נכוננו לו.

בזכרי ימים ימימה, במשך שנות עבודתי המשותפת לצד מו"ר הרב שלום זצ"ל, תמיד הדגיש בפני את אהבתו וחשקו לתורה, להגות ולעסוק בה יומם ולילה באופן תמידי וקבוע, לצד שירות הציבור בקודש במשרת הרבנות בעירנו ובמתן מענה לכל צורכי הדת בכל ענפי השירות.

אכן, הרב עמל והוציא קונטרסים מפרי עטו, מאמרים בהלכה ובאגדה שיצאו לאור במהלך השנים בשבתות ובמועדים שונים.

עתה זכינו לראות קובץ הנקרא שו"ת מטה לוי, שחובר על ידי מו"ר הרב שלום זצ"ל בחייו ולא הספיק להוציאו לאור, אשר בפתחו אסופת מבואות יסודיים העוסקים בהשתלשלות תורה שבעל פה עד ימינו, ושו"ת בהלכה על ארבעת חלקי השו"ע שנשאל כבוד הרב במהלך השנים ובירון בחיבור זה.

קובץ זה, היוצא כעת על ידי בנו וחביבו, ידידנו הרב איתמר לוי הי"ו, הוא בבחינת "דובב שפתי ישנים" וזיכרון נצח לתורתו ודרכו המיוחדת בהלכה של מו"ר הרב שלום זצ"ל, וכפי שצוין על ידו בהקדמה בשם בעל מנחת-כהן.

אבקש לברך את הרב איתמר הי"ו שחפץ ה' בידו יצלח להרבנות תורה ולהאדירה, ויזכה להפיץ את מעיינות התורה והחכמה שנמצאים בכתבי אביו מו"ר הרב שלום זצ"ל, ויהי זה לעילוי נשמתו ולתועלת הרבים.

בברכת התורה

יצחק קקון

ג' תמוז התשפ"ג
לבריאת העולם

בסיעתא דשמיא

מאיר אוחנא

רב מושב כפר יובל יע"א

ומו"צ בעיר קריית שמונה יע"א

"אוהב ה' שערי ציון מכל משכנות יעקב"

"אוהב ה' שערים המצוינים בהלכה – יותר מבתי כנסיות ובתי מדרשות"

נתבקשתי ע"י הרב איתמר לוי שליט"א בנו וממשיך דרכו בקודש של מורנו ורבינו הרב הגאון הצדיק שלום דוד יעקב לוי זצ"ל המרא דאתרא קריית שמונה והאיזור. לכתוב כמה מילים לרגל הוצאת הספר החשוב **"מטה הלוי"** של המרא דאתרא זצ"ל - שזה המעט מהדבש אשר היה גנוז עימו.

וכידוע לרבים, צדקותו וגאונותו של המרא דאתרא בכל מכמני התורה. נפלה בחלקי הזכות במשך 30 שנה לשמשו בקודש ולשאוב מים חיים מבאר ההוראה, התורה והחסד.

ובפרט שמח אני שיתרבה כבוד שמיים על ידי הספר **"מטה הלוי"** הוא כמבואר בסוף פרקי אבות פרק קניין תורה: **"כל מה שגבר הקדוש ברוך הוא בעולמו, לא גברא אלא לכבודו"** - ומשמע שם שהתורה היא שיא כבוד שמיים משום שמתגלה בתורה חכמתו העצומה והמשמחת ומי שזוכה לגלות חכמת הבורא ולפרסמה בספר, אין לך מצווה גדולה מזו!

אסיים בברכה שהספר הנכבד יתקבל בברכה בכל בתי המדרשות ויהיה רצון שזכות המחבר הרב מרא דאתרא זצ"ל תעמוד לנו לעד - להתברך בכל מיילי דמיטב ושנוכה לראות במהרה בישועת כל ישראל ובהתרוממות קרן התורה וישראל ובהתגלות כבוד שמיים עלינו ושנוכה במהרה לקבל את משיח צדקנו בב"א.

הכותב בעין בוכה ולב שמח

"בצלו חמדתי וישבתי ופריו מתוק לחכי"

מאיר אוחנא
תלמיד

הרב שלום דוד יעקב לוי זכר צדיק וקדוש לברכה

הרב חיים שני

פקח כשרות בעיר קריית שמונה

"תנא דבי אליהו: כל השונה הלכות בכל יום מובטח לו שהוא בן העולם הבא, שנאמר (חבקוק ג' ו'): "הליכות עולם לו", אל תקרי הליכות אלא הלכות (מגילה כח ע"ב; נדה עג ע"א).

שאל הגאון רבי אליעזר יהודה ולדינברג זצ"ל (ציץ אליעזר חלק יב סימן צג): למה אמר אליהו הנביא שמובטח לו שהוא "בן" העולם הבא, ולא שיש לו "חלק" לעולם הבא? אלא ישנו הבדל בין חלק לבן. חלק יש לכל ישראל, חוץ מכמה מעטים המפורטים במסכת סנהדרין, אבל המושג בן משמעות אחרת יש בו – קשר מיוחד לשכינה הקדושה כבן שהוא חלק מאביו. לבחינה כזאת זוכה רק מי ששונה הלכות בכל יום, באשר אין לו להקב"ה בעולמו אלא ארבע אמות של הלכה בלבד, ולכן מי שחשקה נפשו בעולם הזה להתקרב להקב"ה – לתוך ארבע אמותיו – הוא אשר יזכה שיחביאו בצל ידו תחת כנפי השכינה גם לעתיד לבוא, ומובטח לו שהוא בבחינת בן העולם הבא.

זכות גדולה הייתה לי להיענות לקריאתו של הרב שלום לוי זצ"ל ולהצטרף לעבודה במערך הכשרות העירוני. אין ספק שאם אנחנו רוצים להעמיד לנגד עינינו דמות שמבטאת את המופיע לעיל, הרי דמותו של הרב שלום זצ"ל מהווה המחשה ממשית לדמות זו. הרב היה שרוי כל כולו בעולם ההלכה, מתוך יראת שמים ותחושת אחריות שאין למעלה ממנה לכל המתרחש בתחומו.

לילות כימים השקיע בהעלאת הדברים על הכתב, במתן מענה לשאלות הרבות שהופנו אליו ובמאמציו להביא את הדברים לציבור באופן בהיר, ברור ונגיש. בשנתו האחרונה עמל להוציא חלק מהחומרים שהצטברו אצלו, ועז היה חפצו להשלים המלאכה, אלא שהסתלקותו לגנוי מרומים בחטף הותירה אותנו המומים מבלי שהושלמה המשימה.

תבוא על הברכה משפחתו של הרב זצ"ל, ובראשם בנו הרב איתמר שליט"א, על שלקחו על עצמם את המשימה להמשיך ולהגשים גם חלום זה, כמאמרם ז"ל (ירושלמי שקלים ב, ה): "אין עושין נפשות לצדיקים, דבריהם הן הן זכרונם".

יהיו הדברים בעז"ה לעילוי נשמתו, ויהיה הרב זצ"ל מליץ יושר בעד משפחתו, בעד תושבי העיר ובעד עם ישראל כולו, כדברי חז"ל (זוהר ח"ג ע, ב) "דְּמִתִּי יְדַעֵי בְּצַעְרָא דְּעֻלְמָא" – שהמתים יודעים בצער שיש בעולם.

פתח דבר

בס"ד

"זה היום עשה ה' נגילה ונשמחה בו"

הנצי"ב מוולוז'ין בהקדמה לפירושו הנפלא על התורה כותב שאדם צריך לזהות היכן עמדה נשמתו למרגלות הר סיני. הוא מחדש - עניין שלא שמים לב אליו בקריאה ראשונה של הפסוקים - שהיו שתי הגבלות במעמד הר סיני: הגבלת ההר והגבלת העם. הגבלת ההר - "הַגְבַּל אֶת הָהָר וְקִדְּשֵׁתוֹ" (שמות יט, כג) - פירושה הצבת גדר סביבו כדי שלא יעלו עליו. מעבר לכך יש צורך גם בהגבלת העם - "וְהַגְבַּלְתָּ אֶת הָעָם סָבִיב לְאָמֹר" (שם יט, יב) - כלומר: גם בתוך העם צריך לעשות חלוקה ברורה היכן כל אדם עומד, מי קרוב יותר לגדר ומי רחוק ממנה. "קול ה' בְּכַחַ" (תהלים כט ד) - לפי כוחו של כל אדם ואדם. כל אחד עומד במקומו הראוי לו, ואל לו לקפוץ שלבים ולהעמיד עצמו במקום שאינו מקומו.

ואכן, מיד בסמוך לציווי זה מגיעה אזהרה נוספת (שמות יט כב): "וְגַם הַכְּהֹנִים הַנִּגְשִׁים אֶל ה' יִתְקַדְּשׁוּ פֶן יִפְרֹץ בָּהֶם ה'". לכאורה כבר הוגבל העם כולו, ומה צורך באזהרה נוספת לכהנים? ונראה שהכהנים צריכים לזירוז זה מכיוון שקרבתם היתרה להר מעמידה אותם בסכנה, שמא ירצו לבקש לעצמם מעלה נוספת ולעלות על ההר עצמו. לכן הודגשה במיוחד האזהרה המופנית אליהם, לבל יעשו זאת.

מפסוקים אלה, המקדימים את קבלת התורה, ניתן ללמוד הדרכה חשובה לכולנו: עלינו לחפש ולמצוא היכן אנחנו עמדנו למרגלות הר סיני, לזכור מה ייעודנו ותפקידנו ולא לבקש לעצמנו מעלה שהיא מעבר לגבולנו. הצלחה במשימה זו אינה מובנת מאליה, אך הנצי"ב זצ"ל כותב על עצמו שהוא זיהה את מקומו.

נראה לומר שאבא עליו השלום ידע את מקומו. נראה שהוא הבין היטב היכן הוא עמד למרגלות הר סיני, ולכן, בימיו הקצרים באופן יחסי הוא הספיק הרבה כל כך. אבא זצ"ל זכה להיות רב העיר הצעיר ביותר בארץ לאותם ימים. בגיל 39, בכ"ח שבט תשנ"ו, התמנה להיות רב העיר בפועל, כאשר שלוש שנים קודם לכן כיהן כרב שכונה, בהיותו בגיל 36 בלבד. לדאבון לבנו נפטר ב"ט אב תשפ"ב. שלושים שנות עשייה, שמהם ז"ך שנים כיהן כרב הספרדי של העיר.

אבא ראה קדימה, ומיום שבתו על כיסאו חשב רק איך לקדם את העיר. כפי שאמרנו, הוא ידע מה שייך לתחום עבודתו ומה מחוץ לתחומו. "כשרות, נישואים, עירובין, מקוואות, טהרה וענייני הקבורה – זה תפקיד הרב". כך נהג לומר. אכן בתחומים הללו אבא עסק כל ימיו, ועל הצלחתו בקידומם יעידו עוזריו ומפקחיו. כל זאת לצד עשייה בלתי פוסקת של גמילות חסד ועזרה לכל דורש.

גם בתחום התורני פעל רבות, והקים כולל שבו למדו בשעתו מעל ארבעים אברכים, שמהם רבתה תורה בעיר. רבים מהם מלמדים תורה בעירנו ובערים אחרות. הכול מכוחו.

אבא חלם לבנות בית מדרש גדול שממנו תצא תורה לעיר שכל כך אהב. לצערנו לא זכה לראותו בחייו, אך הנה הבניין המדהים שהולך ונגלה לנגד עינינו, הכול תכנון מקורי שלו, וכפי שאמר דוד המלך: "הכל בכתב מיד ה' עלי השכייל כל מלאכות התבנית" (דברי הימים א' כח, יט). הכל מתוכנן לפרטי פרטים עם ראייה מדהימה קדימה. המשפחה רק עמלה להגשים את חלומו ולהוציאו מן הכוח אל הפועל.

כמה יגיעות טרח אבא זצ"ל יחד עם אמא היקרה שתחי', כמה תפילות ודמעות. אבל לא שמענו את אבא מתלונן, תמיד הצדיק עליו את הדין. תמיד פנה רק אל ריבונו של עולם, ואת המסר הזה העביר לנו ולכל תלמידיו: "נפלה נא ביד ה' כי רבים רחמי וביד אדם אל אפלה" (שמואל ב' כד, יד). וכן נהג לומר: "אל תבטחו בנדיבים בכך אדם שאין לו תשובה" (תהלים קמו, ג).

כך היה גם בהקמת הבניין על שמו. מתפללי בית הכנסת שומעים על תוכנית הקמת המבנה הקבוע כבר למעלה מעשור, עד כי פעמים היה נדמה שהבניין הזה לא יקום, אבל אבא כדרכו לא התייאש ותלה ביטחונו בריבונו של עולם. הכין תוכנית, אסף פרוטה לפרוטה וריכז את כל הנדרש. מדהים היה לראות איך התלהב מכל תרומה, קטנה או גדולה, דין פרוטה כדין מאה. כשהיו שואלים אותו: איך עם זה

נקים את הבניין? היה מרים עיניו למרום ואומר: "הוא הכול יכול, וכשירצה - זה יקרה".

כך עם הספרים של אבא. מי שהכיר את אבא ידע שלא הייתה לו שמחה כי אם בהוצאת ספריו. הוא היה שמח ומתרגש ביום הדפסת כתביו כילד ממש. הייתה לו התלהבות קודש אמיתית, ועם הענווה המיוחדת שלו. לאבא הייתה יכולת לכתוב דברים בצורה ברורה ונהירה, בשפה השווה לכל נפש. גם פה היה עיכוב, ובחייו לא הספיק להדפיס את הדברים, אבל זה לא מנע אותו מלהמשיך לכתוב וקצת לפני פטירתו אמר - מעין צוואה לשומעיו - "אתם תוציאו את ספרי אחרי מאה עשרים שלי".

אבא כבר קרא בשם לספריו, ואף קרא שם למכון שידפיס את ספריו: מכון צמח דוד. כעת אמא שתחי' לקחה על עצמה את מימון הפרויקט החשוב של שימור מורשת הרב אבא זצ"ל, וכך יהיו שפתותיו של אבא דוככות בקבר בע"ה.

אבא היה מאוד פרקטי, ועוד בחייו הוציא חוברות סביב מעגל השנה והזמן "להורות לעם את אשר יעשון". לפני שנפטר דחף להוציא את ספרו בן אדמה, העוסק בהלכות אבלות המעשיות כל כך, ואת הספר הזה אף תכנן להקדיש לע"נ חמיו שאהב והעריץ, עזר דרמון ז"ל. הספר יראה אור בהמשך בע"ה, ויהיה גם הוא לעילוי נשמתו הטהורה. ישנם עוד ספרים נוספים בגנזים, שאת כולם נגיש לציבור בע"ה.

אפילו תאריך הפטירה של אבא ע"ה מלמד על מהות חייו. "ט באב תשפ"ב, ארבעים יום קודם לראש השנה, כאשר אוירת הימים הנוראים כבר באוויר. הזריזים עושים בתאריך זה טקס התרת נדרים ראשון. כולם מתחילים להתעורר ולהרגיש את אוירת חרדת הימים של ימי אלול הטהורים. כך אבא, תמיד דאג לבני עדתו, תמיד רצה לעורר את שומעי לקחו לדרך התורה והמצוות. לא עניין אותו כלום פרט לתורה ומצוות.

כולם מדברים על ליבו הענק של אבא, שהיה אוהב הבריות בכלל והיה מקדים שלום אפילו לנכרי בשוק (כדברי הגמרא), והיה אהוב על הבריות. שמו שלום והיה עושה שלום בין אנשים, ובעיקר בין משפחות, ובחכמה אצילית וכישרון רב עשה שלום בין איש לאשתו והציל בתים רבים. עשה חסד עם כולם: למד מילה כדי לעזור לכל מבקש ללא עלות, וכן למד עריכת דין כדי לעזור לאלו שאין להם אפשרות וצריכים ייעוץ משפטי, חינום אין כסף. סובביו יודעים לספר שלא החשיב את הכסף למאומה והיה מפזר אותו על אלמנות, יתומים ומשפחות קשות יום. לא היה חוסך לעצמו, שהרי תמיד אמר: "ממילא אני לא אהיה עשיר". מידת הכרת הטוב שלו

ראויה ללימוד והערצה, אבא לא שכח לעולם מי שעשו עימו טובה, ואף שלימים שינו מדרכם, אבא תמיד זכר להם ראשונות, ואף טרח להזכיר זאת תדיר באוזני קרוביו.

כל הדברים האלו מצריכים זמן רב, ומחשבה עמוקה לפני ואחרי. כך נהג אבא לתת את ההרגשה שיש לו זמן לכולם. הוא לא התנהג כאיש בעל משרה חשובה שעסוק מאוד. תמיד זמין לכולם, גם בשעות הקטנות של הלילה, והיה משיב לכל שואל באשר הוא במהירות ובענייניות.

אבא היה מתנסח תמיד בצורה מכובדת, יפה וכנה. קיים בעצמו את דברי חז"ל (אבות א, י) "ושנא את הרבנות", כאשר הכוונה היא לשררה שיש בתפקיד, והבין את גודל השליחות להיות "עבד לעם קדוש", ואכן כך נהג ברמ"ח אבריו ושס"ה גידיו. לכן הוא גם ויתר על התגדלות אישית, בכדי להיות מסור לקהל עדתו באופן מוחלט. מעולם לא עזב את העיר, אף בשעותיה הקשות, בתקופת הקטיושות ועוד. מיצט בטיולים ופינוקים אישיים, חי חיים צנועים, דיבר עם כולם בגובה העיניים. היה לומד מכל אדם ואהב ללמוד מאחרים.

היה סבא בתפקיד מלא, היה מפליא לראות את אהבת הנכדים אליו. אין נכד שלא זכה ליחס מיוחד. את כולם אהב ואף זכה שכל נכדיו ישיבו לו אהבה, בחייו ובמותו. ספר זה מוקדש גם לעילוי נשמת סבא וסבתא ז"ל, הוריו של אבא זצ"ל. אביו, סבא אליהו ז"ל, נפטר שמונה חודשים אחרי מות אבא זצ"ל, כנראה לגודל צערו על מות בנו. אימו, סבתא תמר ז"ל, נפטרה כשאבא היה צעיר מאוד. בן 15 שנים בלבד. מגודל אהבתו אליה ביקש להנציחה בקריאת שמות ילדיו על שמה, ואף אצל נכדיו. תנצב"ה.

◊ "עץ חיים היא למחזיקים בה ותומכיה מאושר" ◊

כאן המקום לברך את ידידינו ר' רפאל עמרם ורעייתו גילה למשפחת קריספין, שעזרו לאבא זצ"ל להגשים את חלומותיו ותרמו בחפץ לב מהונם להגשמת החזון וללא כל תמורה, וגם בימים אלו הם ממשיכים לתרום להגשמת חזון הרב. ה' יתמיד בריאותם וימלא משאלות ליבם לטובה ולברכה.

תבורך מנשים באוהל אמנו האהובה והיקרה שתחי', שהייתה עזר כנגדו של אבא ממש, עליה נאמר (ירמיהו ב, ב): "לכתך אחרי במדבר בארץ לא זרועה". גורשו יחד מימית ועברו לנצר חזני, משם עברו למצפה יריחו שבמדבר יהודה ואחר כך לעטרת

שבשומרון, עד שלבסוף קבעו את מקומם בקריית שמונה. ובימי חוליו של אבא, ועוד לפני כן, תמכה בו ללא ליאות תוך התמסרות מדהימה לכל ענייניו. שתזכה לראות בבניין הבית והגשמת החזון של אבינו זצ"ל בימיה, תתברך באריכות ימים מתוך בריאות ונחת ותזכה לראות בשמחת כל יוצאי חלציה ובשמירתם. אכ"ר.

הקדמת המחבר

דברי התנצלות

ראיתי בפתח דבריהם של גדולי מרנן ורבנן מכל הדורות, שמימיהם אנו שותים וקטנם עבה מכמה מותניים שלי, וכולם פותחים בדברי ענווה ומבטלים עצמם לגמרי. ואילו לגביי – המחבר, בשפה רפה ידבר, איזו התנצלות תעלה לי? הרי כל ביטול שלי ייחשב רק לרמות־רוח, והאמת היא שעדיף לי לשתוק. אכן, בהמשך דבריי, בעזרת הנותן ליעף כוח, אנסה לבאר לשם מה חיברתי ספר זה.

פסקי ההלכות ראו אור בעלון תורני שפורסם בעירי, קריית־שמונה, יע"א, השוכנת בנחלת שבט נפתלי. עיר שבה אני משמש בקודש, עבד לעם השם. עלונים תורניים אלו נתחבבו על הציבור, וראיתי שרבים מאנשי העיר קובעים בהם לעצמם קביעות הגונה של לימוד הלכות, המביאות את האדם לחיי העולם הבא. החלטתי, בעז"ה יתברך, ללקטם לספר כדי שגם אחרים יוכלו לקבוע בהם עיתים לתורה ויזכו לחיי העולם הבא.

במשך תקופה ארוכה גנזתי מחשבה זו, מחמת שתי סיבות: האחת, מפחד דברי החת"ס זצ"ל, מאור ישראל, המובאים להלן. והשנית, בידעי את מיעוט ערכי כנ"ל. אכן, לאחר ששתי הסיבות האלה יושבו בדרכה של תורה, תוך התייעצות עם תלמידי חכמים וכפי שיתבאר להלן בעז"ה יתברך, החלטתי בעזר השוכן בציון להוציא את מחשבתי אל הפועל.

חשיבות הדפסת ספר בחיי המחבר

בשו"ת חתם־סופר (או"ח סימן רח) מובא:

כל המחבר ספר ומתערב במחשבתו לגדל שמו, רבצה בו האלה האמורה במילי דאבות: "נגיד שמא אבד שמא", ולא תעשה ידו תושייה להוציא מחשבתו אל הפועל, כי יבואו מבקרי מומין ויכפשו וימצאו. מלבד מה שהוא עובר איסור דאורייתא: "דברים שבעל פה

אי אתה רשאי לכותבם", ולא הותר אלא משום "עת לעשות להשם", ואם אינו עושה להשם, הרי איסורו במקומו עומד. ולעומת זה היודע בעצמו, כי כל מגמתו לשם השם יתברך להגדיל תורה ולהאדירה, ורק מונע בר מפני חשש מבקרי מומין ומלעיגים ומלעיבים במלאכי השם - עבירה היא בידו, וכשם שיקבל עונש על הדרישה הנ"ל, אם כוונתו להתגאות - כך יענש זה על הפרישה.

אחרי דברים אלה שיצאו מפי מאורן של ישראל, מי יוכל לומר: לבבי זך וטהור, ויסתכן בעבירה על איסור דאורייתא בכתיבת דברים שבעל פה? והנה ראיתי בספר יחווה-דעת (ח"ג, סימן ער) שדן בנושא, וכדרכו בקודש הביא להקות פוסקים לכאן ולכאן, ולמסקנא דמילתא העלה שאדרבה, מצווה על כל מחבר להדפיס חיבורו בחייו כדי שלא יאבדו חיבורים אלה, כמו שקרה להרבה מחברים. והעיקר שיהיה לשם שמים (עי"ש באריכות).

וגם אם עלה על לבבי להשמיט את שמי מהספר, כבר דן בכך הגאון חיד"א (שם-הגדולים, מערכת ספרים, אות ז, ערך ספר הזיכרונות, עי"ש באריכות), וזו לשונו:

... ועתה עינינו הרואות, שמזמן הגאונים כל מחבר ספר כותב שמו עליו ויש להחזיק במנהגם... ומי שרוצה לנהוג כתנאים הקדמונים שלא קראו שמותיהם על תורת כהנים, מכילתא וכדומה, יהיה רמות רוחא, כי מורה שהוא כבר שלם ורצה לקיים גם זה הדקדוק, דלא יבצר שלא ייודע בדורו, ואף על גב דליבו לשמים וכוונתו לטובה, איכא לזות שפתיים, שרוצה להראות חסידות יותר מכמה גאוני וגדולי עולם.

סיבה נוספת לכתוב שמי על הספר היא דברי חז"ל (יבמות צז ע"א) שכל שאומרים הלכה משמו - שפתותיו (אחרי מותו) דובכות בקבר, וראה מה שכתב הרד"ק בהקדמתו לפירושו על נביאים וכתובים:

כי כותב הספרים תהילתו עומדת לעד לרואי הספרים ההם וללומדיהם. ועל כן נקראו החכמים "בעלי אסופות", לפי שאוספים דבריהם ודברי זולתם על ספר, להיותם לעד למשמרת. ויש להם שכר טוב בעמלם וצדקתם עומדת לעד.

עוד ראיתי לר' יעקב עמדין, שכתב בספרו מגדל-עוז: "אם כותב אדם חידושי תורה ומוסרם לרבים, אין קץ לשכרו, וצדקתו עומדת לעד וזכות הרבים תלויה בו", ובמגנת-כהן, לרב רחמים חי חויתה הכהן זצ"ל, כתב:

כי על כן האיש הירא את דבר השם ושוקד על דרכי התורה והיראה ישים אל ליבו עניין יקר זה אשר אין ערוך אליו, ואם חננו ד' באיזה חידוש מחידושי התורה, באיזה חלק מחלקיו, יעלה על ספר בדיו, למען יעמוד ימים רבים ולא יאבד זכרו מן העולם. ומלבד התועלת המגיעה לו, כמאמר רבותינו ז"ל ששפתותיו דובבות בקבר, עוד מה שהוא נמנה על מזכי הרבים שאין קץ לשכרם ואין חטא בא לידם. ואל יחוש לטענת היצר הצורר, המראה לאדם ענוה פסולה, שאיך יתוש כמוהו יכתוב חידושי תורה לעשות עצמו כחכמי ישראל, כי טענה זו מזויפת היא, כי השם יראה ללב, ולכן כוונתי לשמו יתברך והשם לא ימנע טוב להולכים בתמים.

קונטרס

התורה שבעל פה

והשתלשלותה

התפתחות תורה שבעל פה

על הפסוק (שמות כד, יב): "וְאֶתְנָהּ לְךָ אֶת לַחַת הָאֶבֶן וְהַתּוֹרָה וְהַמִּצְוָה אֲשֶׁר פָּתַבְתִּי לְהוֹרְתָם" דרשו חז"ל: "תורה – זה מקרא, והמצווה – זה משנה, להורותם – זה גמרא, מלמד שכולם ניתנו למשה מסיני" (ברכות ה ע"א), וכתב הרמב"ם בהקדמתו לפירוש המשניות: "דע כי כל מצווה שנתן הקב"ה למשה רבנו ע"ה נתנה לו בפירושה, והיו כותבים המצוות ולומדים על פה הקבלה".

תורה שבעל פה כוללת את כל ההלכות של עם ישראל שאינן כתובות במפורש בתורה שבכתב אלא נקבצו במדרש, במשנה, בתוספתא, בבבלי ובשני התלמודים בבלי וירושלמי. מקורה של התורה שבעל פה משמים, והיא הפירוש של תורה בכתב, על מנת למנוע מצב שכל אחד יפרשה בדרכו שלו. תורה שבעל פה התפתחה בכמה תקופות, וכדלהלן.

1. העידן הקדום - הזקנים, הסופרים והזוגות

עידן זה, שראשיתו בתקופת המדבר וסופו בחורבן בית שני, נחלק לשלוש תקופות עיקריות:

א. תקופת המקרא, עד לימיהם של עזרא ונחמיה (בערך 450 לפנה"ס), נקראת גם "תקופת הסופרים". אופן מסירת התורה בתקופה זו מתואר במסכת אבות (א, א): "משה קיבל תורה מסיני ומסרה ליהושע, ויהושע לזקנים וזקנים לנביאים, ונביאים מסרוה לאנשי כנסת הגדולה".

ב. תקופת הסופרים, מימי עזרא ונחמיה עד לתקופת הזוגות (בערך 160 לפנה"ס), שבה הסמכות ההלכתית העליונה הייתה בידי אנשי כנסת הגדולה.

ג. תקופת הזוגות (משנת 160 לפנה"ס ועד תחילת הספירה), שבה הסמכות ההלכתית העליונה הייתה בידי בית הדין הגדול (הסנהדרין), שישב בלשכת הגזית אשר בהר הבית ושימש כמוסד המחוקק של אותה תקופה.

2. העידן השני - תקופת התנאים (משנה, ברייתא ותוספתא)

אחרי חורבן בית שני הקים רבן יוחנן בן זכאי את בית הדין הגדול - הסנהדרין ביבנה. פועלם היה להמשיך לסנהדרין בזמן הבית, להוציא שני דברים: לא פיקחו על בית המקדש ולא דנו דיני נפשות.

עד לתקופת רבי - רבי יהודה הנשיא, הוא רבנו הקדוש - היה אסור לכתוב תורה שבעל פה. כל אותה עת, כל שהעלו תלמידי החכמים על הכתב קראו לו "מגילת סתרים". המגילות נלמדו באופן פרטי, כדי למנוע את שכחת הלימוד, אבל לא נעשה בהן שימוש בבית המדרש. משרבו תלמידי בית שמאי ובית הלל, רבו המחלוקות בתורה, ומחמת עול שיעבוד מלכויות וגזרות קשות לא יכלו לתת לב לברר דברי החולקים, עד שנעשתה התורה כשתי תורות ח"ו.

כך עד לימיו של רבי, שנתן הקב"ה חינו בעיני אנטונינוס מלך רומי, ונחו ישראל מצרה, ושלח רבי וקיבץ כל תלמידי ארץ ישראל. ועד ימיו לא היו מסכתות סדורות, אלא כל תלמיד ששמע דבר מפי גדול ממנו גרסו ונתן בו סימנים: הלכה פלונית ופלונית שמעתי משם פלוני. וכשנתקבצו התלמידים יחד אמר כל אחד מה ששמע, ונתנו לב לברר טעמי המחלוקת דברי מי ראויים לקיים. וסידרו המסכתות דברי נזיקין לבדן ודברי יבמות לבדן ודברי קודשים לבדן (עפ"י רש"י עבודה זרה י ע"ב).

וקיבץ רבנו הקדוש כל השמועות וכל הדינים וכל הביאורים והפירושים ששמעו ממשנה רבנו ושלמדו בית דין שבכל דור ודור בכל התורה כולה, וחיבר מכולם ספר המשנה, ושיננו לחכמים ברבים ונגלה לכל ישראל שלא תשתכח תורה שבעל פה מישראל (הרמב"ם בהקדמתו לפירוש המשניות). המשנה נחתמה בשנת 200 לספירה.

ההלכות שהיו לפני רבי נקראו "ברייתות", לשון חוץ, כלומר: הלכות שנשארו מחוץ לחיבור המשנה. התוספתא, קובץ ברייתות שעריכתו דומה מאוד לזו של המשנה, מפרשת ומבארת את משנת רבי ומשלימה אותה מצדדים שונים. הגמרא (סנהדרין פו ע"א) אומרת: "סתם מתניתין ר' מאיר, סתם תוספתא ר' נחמיה, סתם ספרא ר' יהודה, סתם ספרי ר' שמעון - וכולהו אליבא דרבי עקיבא".

מספר כללים מתייחסים למעמדן של הברייתות: במחלוקת בין חכמי המשנה לחכמי הברייתא, הלכה כמשנה. ברייתא שחולקים עליה בתלמוד - אין הלכה כמותה. כשהתלמוד הבבלי מביא ברייתא הוא מציין לפניה את המילים "תנו רבנן" או "תניא". אין פוסקים הלכה מהתוספתות ומהברייתות.

3. תקופת התלמוד - אמוראים וסבוראים

"אמוראים" הוא השם שניתן לחכמי ישראל שחיו בארץ ישראל ובבבל. הם פירשו את המשנה ואת הברייתות, וכאשר הייתה סתירה בין משניות ניסו לתרץ אותה. הם התקינו תקנות וקבעו כללים בפסיקה ההלכתית.

כמו כן, עסקו האמוראים בהרחבה בפירוש המקרא והשאירו ספרות תורנית ענפה בנושא, כגון: מדרש רבה, תנחומא, פסיקתא וספרים אחרים שנשתמרו עד ימינו. חלק מהאמוראים ישבו בבבל וחלקם בארץ ישראל. התנאים הנוחים (יחסית) ששררו בגולה באו לידי ביטוי גם בתלמוד הבבלי, שעריכתו הייתה מדוקדקת יותר. מנגד, התנאים הגרועים ששררו אז בארץ ישראל נתנו את אותותיהם בתלמוד הירושלמי, שעריכתו אינה מדוקדקת, סדרו אינו ברור, וחלקים גדולים ממנו לא שרדו. לפיכך, עיקר הפסיקה ההלכתית הוא לפי התלמוד הבבלי. חכמי בבל שעמדו לאחר חתימת התלמוד הבבלי מכונים "סבוראים", ועיקר פועלם התבטא בביאור דברי האמוראים ובהשלמתם.

4. תקופת הגאונים

תקופה זו ארכה קרוב ל-500 שנה, מחתימת התלמוד במאה השישית ועד למותו של רב האי גאון בשנת 1038 לספירה.

"גאון" היה תוארם של ראשי הישיבות בסורא ובפומבדיתא, שדאגו להפיץ את התלמוד בכל ישראל. בתקופתם היו הגאונים מקור הסמכות התורני העליון בעם ישראל, והם פעלו רבות לבסס את מעמדה של ההלכה. לדוגמה: אחד מגאוני ישראל, הרב סעדיה גאון, יצא חוצץ נגד הקראים שאיימו לעשות שמות בכרם ישראל. מתקופה זו נשארו לנו כמה ספרים תורניים חשובים, וביניהם: שאילתות לרב אחא משבחא, הלכות פסוקות לרב יהודאי גאון, הלכות גדולות לרב שמעון קיירא, סידור רב-עמרם-גאון, שהוא סדר התפילה הקדום ביותר שנמצא בידינו, איגרת רב-שירא-גאון, ובה פירוט על אופן כתיבת המשנה. רב סעדיה גאון השאיר לנו את אמונות ודעות, וכן יש בידינו מתקופה זו את ספריו של רב האי גאון. משנתרבו מרכזי תורה במקומות שונים בעולם דעך כוכבם של הגאונים, וגלויות שונות ראו במרכזים אלו מרכז רוחני חדש. מעתה לא היה מרכז התורה שבבבל למקור יחידי לשואלים בדבר השם.

5. תקופת הראשונים והאחרונים

לאחר שנחתם התלמוד הוא נעשה עיקר ויסוד ההלכה. הפוסקים שבאו לאחר חתימתו פירשו לנו את ההלכה כפי שהבינו אותה וכפי שקיבלוה מרבותיהם.

תקופה זו מחולקת לפוסקים המכונים "ראשונים" ו"אחרונים". הן הראשונים והן האחרונים פירשו את התלמוד, סיכמו אותו בסדר שנוח למצוא בו הלכה והשיבו תשובות הלכתיות לכל דורש השם. אכן, האחרונים, שתקופתם החלה בדור גירוש ספרד (1492), אינם יכולים לחלוק על הראשונים.

ראשונים עיקריים הם: רש"י, רי"ף, רמב"ם, רא"ש, הטור, רבינו תם, רמב"ן, רשב"א, ריב"ש, רשב"ץ, מאירי, ריטב"א ועוד.

אחרונים בולטים הם: רבי עובדיה מברטנורא, תוספות יום טוב, מרן בעל השו"ע הרב יוסף קארו, הרמ"א, מהר"ם, מהרש"ל, מהרש"א, פנייהושע, שולחן-ערוך הרב, יעב"ץ, נודע-ביהודה, ר' עקיבא איגר, החת"ם סופר, חיי-אדם, בעל קיצור-שולחן-ערוך, בעל ערוך-השולחן, בן-איש-חי, משנה-ברורה.

ספר היסוד להלכה, שעליו סומכים כל בית ישראל, הלא הוא ספרו של מרן הרב יוסף קארו. הספר, שהוא תמצית פירושו על הטור, בית-יוסף, נקרא שולחן-ערוך, ובו כלולים כל הדינים הנמצאים בבבלי ובירושלמי, בתוספתא, בספרא וספרי, במכילתא, בשו"תים ובכתבי הפוסקים, חדשים גם ישנים. ספרו הוא תמצית כל ההלכות, מבלי להזכיר את מקורותיהן. הוא נועד להיות ספר לשינון וללימוד ההלכה מבלי להתעמק בעיון במקורותיה.

על השולחן-ערוך פרש הרמ"א את מפתו, ובחיבורו הוא חולק על מרן הב"י ומביא פוסקים ומנהגים של פוסקי אשכנז (מומלץ לעיין בהקדמותיהם של שני מאורי עולם לחיבוריהם הנזכרים, וכן לפירושיהם על הטור). בכל מקום שהרמ"א לא חלק על מרן הבית יוסף נתקבלה דעתו להלכה בכל גבול ישראל, אשכנז וספרד כאחד.

נושאי כלים רבים קמו על השולחן-ערוך, ונציין כמה מהבולטים שבהם: הסמ"ע (ספר מאירת עיניים), ש"ך (שפתי כהן), ט"ז (טורי זהב), חלקת מחוקק, בית שמואל, מגן-אברהם, באר היטב, באר הגולה (מראה מקום למקורות דיני השו"ע) שערי תשובה, פתחי תשובה, ביאור הגר"א, קצות החושן, נתיבות המשפט.

לקט גרגרים בעניין תורה שבעל פה ומעלתה

◇ מקור ההלכה וסמכותה בעם ישראל ◇

- א. מקור ההלכה הוא בתורה, הן שבכתב והן שבעל פה. התורה נמסרה למשה רבנו ע"ה בהר סיני מבורא עולם בשביל להעבירה לעם ישראל, וכל הכופר בכך אין לו חלק לעולם הבא.
- ב. התורה היא נצחית, ללא שינוי או המרה בתורה אחרת.
- ג. "אַלֶּה הַחֻקִּים וְהַמִּשְׁפָּטִים וְהַתּוֹרָה אֲשֶׁר נָתַן ה' בֵּינוּ וּבֵין בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּהַר סִינַי בְּיַד מֹשֶׁה" (ויקרא כו, מו). "והתורות" – מלמד ששתי תורות ניתנו להם לישראל, אחת בכתב ואחת בעל פה" (ספרא). התורה שבעל פה מהווה פירוש לתורה שבכתב, ובלעדיה יקשה עלינו להבין כהלכה את מצוות התורה שבכתב.
- ד. התורה שבעל פה מייחדת את עם ישראל מכל האומות, ומשום שידע צופה עתידות שעתידה תורה להילקח על ידי הגויים, ובשעה שישעבדו את בני ישראל תשתמר התורה שבעל פה ביד ישראל בלבד, שכן הגויים המשעבדים לא יוכלו לקחתה מהם (שמות רבה מז, א).
- ה. משראה רבי יהודה הנשיא ובית דינו שהתלמידים מתמעטים והולכים והצרות מתחדשות ובאות, וישראל מתגלגלים לקצוות, חיבר חיבור אחד שיהיה ביד כולם כדי שילמדוהו במהרה ולא יישכח (רמב"ם בהקדמה לידו החזקה).
- ו. הרמב"ם בהקדמתו למשנה ידע לחלק הלכות דאורייתא והלכות דרבנן בתורה שבעל פה. בדרך כלל דיני דרבנן קלים יותר מדיני דאורייתא.
- ז. חובה גמורה מדין תורה לשמוע בקולם של חכמי התורה שבעל פה, ומי שאינו שומע בקולם עובר ב"לא תעשה", שנאמר (דברים יז, יא): "לא תסור מן הַדְּבָר אֲשֶׁר יְגִידוּ לְךָ יְמִין וּשְׂמָאל".

ח. ציוותה התורה להושיב בבית המקדש, מהרה ייבנה, סנהדרין גדולה. לסנהדרין נבחרו חכמי ישראל הגדולים ביותר ומניינם שבעים ואחד, וסמוכים איש מפי איש ועד משה רבנו ע"ה. לסנהדרין הגדולה הייתה הסמכות לפסוק בכל מחלוקת הלכתית והכרעתם חייבה את כל העם, כך שתמיד הייתה תורה אחת לכל העם.

◊ פסיקת ההלכה אחרי ביטול סנהדרין הגדולה ◊

ט. גם לאחר חורבן המקדש, מהרה ייבנה, וביטול הסנהדרין והסמוכים מישראל, נשארה סמכות הפסיקה ההלכתית לחכמי הדורות בכל דור ודור, ויפתח בדורו נחשב כשמואל הנביא בדורו (ראש השנה כה ע"ב), וכל מי שאינו שומע להם מבטל עשה ועונשו גדול, משום שהם "השפֵּט אֲשֶׁר יִהְיֶה בַּיָּמִים הָהֵם" (דברים יז, ט), ואל שופט זה התכוונה התורה.

י. במרוצת הדורות שאחרי ביטול הסנהדרין רבו המחלוקות ההלכתיות ונעשית התורה כשתי תורות (ראה סנהדרין פח ע"ב). מצב זה חייב את פוסקי הדורות להכריע בהלכה על פי כללי פסיקה. עם פיזור ישראל בכל הארצות והנתק שנוצר בין התפוצות השונות, התפתח מצב שבו אנשי כל מדינה ומדינה קיבלו עליהם את סמכותם ההלכתית של חכמי התורה שהיו במקומם.

◊ אהבת התורה וחשיבותה ◊

יא. על הכתוב (דברים כו, יא) "ושמחת בכל הטוב" כותב האור־החיים הקדוש: "כל הטוב רומז אל התורה, כאומרם ז"ל (ברכות ה) ואין טוב' אלא תורה, שאם היו בני אדם מרגישים במתיקות ועריבות טוב התורה היו משתגעים ומתלהטים אחריה, ולא יחשב בעיניהם מלוא עולם כסף וזהב למאומה כי התורה כוללת כל הטובות שבעולם".

על ידי שמתעוררת אהבתו של האדם לתורה ולמצוות הוא מתמיד בה באיכות ובכמות. דומה הדבר לדגים הגדלים במים וכל חיותם מהם, וראה זה פלא שכאשר יורדת טיפת גשם משמים הם מקבלים אותה בצימאון כמי שלא טעמו מים מימיהם. כך עם ישראל, שגדלים בתורה, וכאשר הם שומעים דבר חדש בתורה הם לומדים אותו כמי שלא שמעו תורה מימיהם.

יב. ותלמוד תורה כנגד כולם (פאה א, א).

- יג. אמר רבי אלעזר: אלמלא תורה לא נתקיימו שמים וארץ, שנאמר: "אם לא בְּרִיתִי יוֹמָם וְלַיְלָה חֻקֹת שָׁמַיִם וָאָרֶץ לֹא שָׁמַתִּי" (פסחים סח ע"ב).
- יד. ויתר הקב"ה על ג' עבירות חמורות: עבודה זרה, גילוי עריות ושפיכות דמים, ולא ויתר על מאסה של תורה (איכה רבה פתיחתא ב).
- טו. תנא במסכת אבות (ו, ב): "רבי מאיר אומר כל העוסק בתורה לשמה זוכה לדברים הרבה. נקרא רע, אהוב, אוהב את המקום, אוהב את הבריות, משמח את המקום, משמח את הבריות, ומלכשתו ענווה ויראה, ומכשרתו להיות צדיק, חסיד, ישר ונאמן" וכו'.
- טז. הגמרא בסנהדרין צט ע"ב מבררת: "אדם לעמל יולד", איני יודע אם לעמל פה נברא אם לעמל מלאכה נברא? כשהוא אומר: 'כי אכף עליו פיהו' – הוי אומר לעמל פה נברא. ועדיין איני יודע אם לעמל תורה אם לעמל שיחה? כשהוא אומר: 'לא ימוש ספר התורה הזה מפִיך' הוי אומר לעמל תורה נברא".
- יז. חז"ל אמרו (ברכות טז ע"א): "למה נסמכו אהלים לנחלים, כדכתיב: 'נחלים נטיו וכו' כאהלים נטע ה'?" לומר לך: מה נחל מעלה האדם מטומאה לטהרה, אף אהלים [=בתי מדרשות] מעלים את האדם מכף חובה לכף זכות". כלומר: כאשר הוא נכנס לבית המדרש ולומד תורה הוא מתבונן במעשיו ובא לידי תשובה.
- יח. הגמרא אומרת (חגיגה ה ע"א): "תנו רבנן: על שלושה הקב"ה בוכה בכל יום – על שאפשר לו לעסוק בתורה ואינו עוסק וכו'", וחייב אדם לעשות הכול על מנת לזכות לתורה, כמאמר הכתוב (משלי ב, ד-ה): "אם תִּבְקֶשׁנָה כִּפְסֹף וְכִמְטוֹנִים תִּחְפְּשֶׁנָּה. אֲזַ תִּבְיִן יִרְאַת ה' וְדַעַת אֱלֹהִים תִּמְצָא".
- יט. אסור לאדם להסיח דעתו מהתורה, וכמו שכותב המהר"ל (נתיבות-עולם נתיב התורה ג): "כי צריך שיהיה האדם דבק בתורה לגמרי, עד שלא יפרד מאתו, שאם לא כן, אין זוכה האדם אל התורה... ועוד כי צריך שיהיה לאדם התמדה בתורה מאוד, כי אין התורה כמו שאר הדברים הגשמיים, שהם דברים שהם תחת הזמן, ואם האדם נוהג עם התורה כאילו הוא דבר זמני ולימודו בתורה לפי שעה ולפי זמן, אינו קונה התורה, ולכן צריך שישכים ויעריב עליהם..."
- כ. על מנת לקנות תורה צריך לעסוק פחות במסחר, וכדברי האורחות צדיקים (שער התורה): "מי שנשאו לבו לעשות מצווה זו ולקיימה כראוי לה, ולהיות מוכתר בכתרה של תורה, לא יסיח דעתו לדברים בטלים, ולא ישים אל לבו שיקנה תורה עם עושר וכבוד כאחד, אלא כך היא דרכה של תורה: 'פת במלח תאכל,

- ומים במשורה תשתה, ועל הארץ תישן, וחיי צער תחיה, ובתורה אתה עמל'.
ואם תאמר: עד שאקבוץ ממון, וכשאפנה מעסק, אז אחזור ואקרא ואשנה – אם תעלה מחשבה זו בלבד, אז אין אתה זוכה לכתרה של תורה לעולם...”
- כא. צא וראה מה כתב הרמב"ם על כך (תלמוד תורה א, ח): "כל איש מישראל חייב בתלמוד תורה, בין עני ובין עשיר, בין שלם בגופו בין בעל יסורין, בין בחזר בין שהיה זקן גדול, שתשש כוחו. אפילו היה עני ומתפרנס מן הצדקה ומחזר על הפתחים, ואפילו בעל אישה ובנים – חייב לקבוע לו זמן לתלמוד תורה ביום ובלילה, שנאמר: 'והגית בו יומם ולילה'... גדולי חכמי ישראל היו מהם חוטבי עצים ומהם שואבי מים, ומהם סומים, ואף על פי כן היו עוסקים בתלמוד תורה ביום ובלילה, והם היו בכלל מעתיקי השמועה איש מפי איש עד משה רבינו..."
- כב. התורה נקנית במ"ח דברים כפי שמובא במסכת אבות (פרק ו').
- כג. אף על פי שישנם בני אדם שמצליחים יותר בלימוד תורה ביחידות, עם כל זה רבים הם דברי חז"ל המשבחים את אלה שלומדים בחבורה.
- כד. צריך לחזור ולשנן את לימודו חזור ושנן, ועל מנת לזכור את הלימוד צריך לחזור ק"א פעמים ויותר על לימודו, ויהיה הלימוד רגיל על לשונו שאם ישאלהו אדם שאלה, ידע להשיב מייד (ראה קידושין ל ע"א).

◊ תורת אמת נתן לנו ◊

הקב"ה רוצה שבעולם הזה יהיה אור תורה, אור של מוסר וקדושה וערכים נוספים, לכן שלמה המלך ע"ה, המשיל את התורה לאור (משלי ו, כג): "כִּי נֵר מְצֻנָה וְתוֹרָה אֹר", התורה היא אור והמצווה נר.

אחרי שהיה העולם שרוי אלפיים שנה בתוהו הופיעה רוחו הגדולה של אברהם אבינו, אברהם העברי, ששמר את כל התורה כולה עוד לפני שנתנה. אמנם אברהם אבינו לא למד תורה במובן המקובל, אבל הייתה בו רוח הקודש ומוסריות עצומה ומתוך זה התנהג בישרות של תורה. וכך היו כל האבות הקדמונים עד משה רבנו ע"ה.

מאברהם עד משה, איש האלוקים, הייתה התקדמות, ומשה קיבל תורה מסיני והעביר לציבור תורה מסודרת. לאחר הופעתו של משה רבנו ע"ה התורה מתגלה דרך עבודת השם שבשכל. בכל תלמיד חכם שבכל הדורות ישנו ניצוץ נשמתו של משה רבנו.

מאז ועד עתה נוהגים תלמידי החכמים לבלות תחילה שנים רבות בלימוד התורה, שנים שבהן הם מתמלאים ישן, ומתוך כך מופיע בהם החדש. זו משמעות "סמיכת חכמים" שרב מוכר מסמיך את תלמידו, ובכך קובע הרב שתלמידו מבין את הישן ומתוך כך הוא יכול לפסוק הלכה למעשה על החדש. לימוד ובידור החדש הוא אומנות גדולה, ואחרי הבירור מתגלה למפרע שבעצם היה זה המשך התורה שניתנה למשה רבנו ע"ה בסיני. מסיבה זו, ירא שמים אמיתי אינו יכול לקבל את חידושיהם של הרפורמים, כיוון שאין הם מקבלים את הישן ואינם מודים שהוא מן השמים, ולכן גם החדש שלהם אינו מן השמים.

רצה הקב"ה, בעל הרחמים העצומים, לזכות את ישראל, ונתן לנו את התורה לא כדי לשבור אותנו ולהוריד לנו את שמחת החיים (ח"ו) אלא כדי ליישר את דרכינו העקלקלות, לאחד את עולמנו ולהביאנו אל האור והיושר. ככל שאדם שוהה בבית ה' כך הוא מאושר יותר ומלא שמחת חיים.

עם כל הערך של החופש והחירות שמקננים בעמקי נשמת האדם, צריך להיזהר מאוד, שכן אם כל אחד יימשך על פי נטיות ליבו ועל פי רצונו, יכול הוא להגיע גם לדברים מעוותים ומפלצתיים. וזהו בעצם תוכן העבודה הזרה ששלטה בעולם אלפיים שנה, והדוגמאות מההיסטוריה הקרובה והרחוקה יוכיחו זאת.

אבותינו השתעבדו במצרים, ושליחותו של משה רבנו ע"ה אליהם הייתה על מנת להוציאם ממצרים ולהביאם לפני הר סיני בשביל לתת להם תורה. ועם כל ההכנה שהייתה במצרים, כשניתנה לנו תורה הכוללת את עשרת הדיברות אפשר היה לתמוה, שכן חלק מהמצוות אדם צריך לקיים גם בלי צו אלוקי, כגון: לא תרצח, לא תגנוב וכו'. מדוע, אם כן, היה צריך צו אלוקי מיוחד?

אולם בל נשכח שבהיסטוריה הרחוקה והקרובה, דווקא אלו שהטיפו לצאן מרעיתם השכם והערב את הצו "לא תרצח" הם שהקימו מוסדות זוועה של רצח. ראה בהיסטוריה הרחוקה ערך "אינקוויזיציה", שהוקמה כדי לרצוח יהודים שכל "חטאם" היה יהדותם, ובהיסטוריה הקרובה את הנאצים ועזריהם ימ"ש. מתוך תופעות היסטוריות אלו נבין מדוע הוצרך הקב"ה לכפות על עמו הר כגיגית (ראה שבת פח ע"א) כדי שיקבלו את המצוות, הנראות לנו אולי כפשוטות ומוכנות מאליהן. ציווי התורה שניתנו לנו לפני אלפי שנים רלוונטיים גם לימינו אלה. צא וראה את כותרות העיתונות היום-יומית ותיווכח – אילו היינו מקיימים מצוות שבין אדם לחברו, כפי שציוונו בורא עולם, היו חיינו משתנים ללא הכר.

ולאלה הרואים בעול המצוות חזון בלהות נורא ומדכא, עד כדי שהם מתמלאים שנאה כלפי המצוות ומחפשים דרכי הפקר להשתחרר מעולן – כרעתן של המינות והנצרות שמאסו בחוקים אלה, ובמקום לראות בהם חוקי חיים, תפסו אותם מתוך נפש עקומה כחוקי מוות, ויהודים רבים נפלו במצודה זו – הסיבה היחידה לזה היא חסרון אורה הפנימי של התורה. כאשר כל לימוד התורה התרכז בעיקר בצדדים המעשיים-הלכתיים, וחסר הלשד הפנימי של האמונה והמחשבה, החסידות והמוסר. מתוך לימוד פנימיותה של התורה, משלי חז"ל ואגדותיהן ועוד, האדם מתמלא אהבה למצוות וכל עצמותיו תאמרנה: "מה אהבתי תורתך".

◊ עם סגולה ◊

נקודה נוספת שצריך להאיר היא הבנת הערך המיוחד של עם ישראל, ומתוך כך ערכו של כל אדם מישראל. כל יהודי הוא חלק מהעם שעליו אמר הקב"ה לאברהם העברי (בראשית יב, ב): "וְאֶעֱשֶׂךָ לְגוֹי גָּדוֹל". טועים אלה החושבים שעם הוא אוסף של יחידים בעלי אינטרסים משותפים – כלכליים, פוליטיים ואחרים – שלשם השגתם כוננו ביניהם שותפות של "אמנה חברתית". עם אינו אוסף של יחידים. להפך, היחיד הוא פירור וניצוץ של נשמת האומה.

חוקרי הנפש של הדור הקודם עסקו בחקר התת-מודע, וכל אחד מהם הסביר מהו הגורם הדומיננטי בחלק נסתר זה של נפש האדם. לשיטת פרויד – יצר העריות, לשיטת אדלר – הקנאה והכבוד. בא חוקר שלישי, קארל גוסטב יונג, וטען טענה מעניינת: התת-מודע אינו אישי-פרטי אלא קולקטיבי-לאומי. לכל עם תת-מודע כללי משלו, והוא מתגלה בדתו. לטענתו, לא הדת יצרה את התת-מודע הלאומי אלא להפך, התת-מודע יצר את הדת. מכיוון שפגישתו של עם מסוים עם האלוקים הייתה באופן מסוים, נוצרה אצלו דת מסוימת.

ואנו אומרים: אכן, לכל עם יש טבע לאומי שמתפרט לכל אישיו. טבע זה מתגלה בעיקר ביחס אל ריבונו של עולם, ומתוך יחס זה נמשכת התנהגות מוסרית מסוימת, שהיא התת-מודע הלאומי.

מתוך כך אנו באים לשאול, "ואעשך לגוי גדול" שנאמר לאברהם, אנחנו עם גדול, אך במה? – אנחנו עם גדול בדבקות אלוקית! בעם יש כישרון של דבקות באלוקים, ויש צורך בעבודה כדי להוציאו מן הכוח אל הפועל, אנחנו עם מיוחד בכישרונו הקדושתו והמוסרי. אמנם אין זה שולל שאצל אומות העולם יהיו כאלה, חסידי

אומות העולם, שאף נוחלים חיי עולם הבא. אולם אצלם מדובר ביחידים, ואילו אנחנו מדברים על עם שלם: "פְּתָחוּ שַׁעְרֵימָּי וַיָּבֵא גוֹי צְדִיק שְׁמֵר אֲמִנִים" (ישעיה כו, ב). בשל עובדה זו, יש האומרים שאנו "גזענים", אולם טעותם נובעת מהבנתם את מושג הגזענות. אצלם הכוונה, שאני חשוב יותר מהאחרים ויש לי זכויות יתר על האחרים, ועל כולם לעבוד ולשרת אותי. ואילו אצל עם ישראל ההבנה אחרת, אכן יש בנו כישרונות שאין אצל אחרים, אבל אין כוונתנו שכל עם בעולם יהיה לנו לעבד. אנו רואים עצמנו חטיבה אחת עם אומות העולם. היהדות אינה מתחילה מן התורה אלא מן הסגולה הפנימית של עם ישראל לקבל את דבר ה', "אשר בחר בנו מכל העמים" ורק אחר כך "נתן לנו את תורתו".

◊ יהדות ונצרות ◊

האומה הישראלית, ממלכת כהנים וגוי קדוש, לימדה את האנושות שהעולם הזה אינו עולם של הנאות אלא עולם של חובות, ובכך עוררה את כעסם של עמים עובדי אלילים המתירים את הכול, גם את היצר היותר גס ושפל. כעסם ושנאתם של עמים אלו לעם ישראל הניעה אותם לנסות להשמידנו: מצרים, בבל, יוון ורומא, פרעה וסיסרא, נבוכדנצר וטיטוס ועוד. להילחם ישירות נגד ה' לא יכלו, לכן לחמו נגד העם שהוא הצינור להופעת ה' בעולם.

אחרי חורבן בית שני נולדה הנצרות, שהכריזה שעם ישראל איננו העם הנבחר, והנצרות היא בעצם עם ישראל החדש. הנצרות ביטלה את חוקי התורה ואת המוסר האלוקי. לדעת הנצרות האדם יוכל ליהנות מחוויות דתיות מבלי להתחייב למאומה. בשם הנצרות נשפך הרבה דם נקיים, ובייחוד דם יהודי. טענתה העיקרית: עם ישראל הוגלה מארצו והוא העם השפל שבאומות, וזו ההוכחה שהקב"ה החליף את עמו בנצרות. עם הקמת מדינת ישראל ושיבת ישראל לארץ מולדתו הופרכה טענה זו מכול וכול.

בזמן השואה ידעה הכנסייה הנוצרית על מעללי הנאצים לעמנו, ומילאה את פיה מים. האפיפיור פיוס ה-12 נאלם דום ולא השמיע כל מחאה בפני קהל מאמיניו. הייתה זו "הכנה רוחנית", שנאת יהודים שהוטפה על ידי הנצרות במשך אלפי שנים ומצאה את ביטויה המעשי בפעולות הנאצים, ורק בחסד ה' הייתה פליטה לעם ישראל.

גאולת ישראל, שמתקיימת בדיוק כפי שניבאו נביאי ישראל, לא נותנת מנוח לנצרות. מאבקנו כנגדה הוא מהותי, ונסוב על השאלה: מיהו עם ישראל האמיתי.

גם אם יש כתות בנצרות הנראות כאוהבי ישראל, זה רק לכאורה, שכן מאמיניהן של כתות אלו מצפים שבסופו של דבר היהודים היושבים בציון יתנצרו. הדבר המאחד את כל הכתות בנצרות הוא אחד – חיטולם הסופי של המדינה ושל העם היושב עליה, המהווים סתירה מוחלטת לטענת היסוד שלהם, שהם בעצם היהודים האמיתיים. מכיוון שאין בידם להשמידנו פיזית, הם מנסים להשמידנו רוחנית באמצעות הערפד המיסיונרי, באמצעות פיתויים חומריים ליהודים קשי יום, תוך הפעלת שיטות מתוחכמות להעביר יהודים על דתם. תקוותם האחרונה לחסלנו היא באמצעות המיסיון, וצריך לעמוד נגדו בעוז ובכל התוקף.

♦ הכיסופים לגאולה ♦

כבר הבטיחנו השם יתברך על ידי עבדיו, וזהו אחד מעיקרי היהדות, שבסוף תבוא גאולה. כל אדם מישראל חייב להאמין בביאת המשיח, ואף אחרי מותו שואלים אותו: האם ציפית לישועה? (שבת לא ע"א)

עומדים אנו ותוהים: כיצד נדע מתי תבוא הגאולה? חז"ל דחו מכול וכול את הניסיון לעסוק בכך, וטבעו מטבע לשוני חריף בלשונם הזהב (סנהדרין צז ע"ב): "תיפח רוחן של מחשבי קיצין". אולם אנו, האנשים הפשוטים, יודעים את הגמרא שנותנת סימנים המעידים על ביאת הגואל (שם צח ע"א), ובראשם קיום נבואת יחזקאל הנביא (יחזקאל לו, ח): "וְאָתָם הָרִי יִשְׂרָאֵל עֲנַפְכֶם תִּתְּנוּ וּפְרִיכֶם תִּשְׂאוּ לְעַמִּי יִשְׂרָאֵל כִּי קָרְבוּ לָבוֹא", הווה אומר – שיבת ציון ממש ובניית הארץ. אלפי שנים היינו רחוקים מארץ ישראל, ובמאה שנים האחרונות רואים אנו תנועה של שיבה לציון, דבר שבהחלט מהווה סימן לגאולה.

גם אם נראה לנו שהתהליך איטי, כך היא דרכה של הגאולה. חז"ל סיפרו על רבי חייא הגדול וחכמי ישראל שהלכו בבקעת ארבל וראו את הזריחה. בתחילה שררה עלטה גמורה, ואחר כך האיר מעט אור שהלך וגדל עד נכון היום. אמר רבי חייא לחבריו: כך היא גאולתם של ישראל – קמעא קמעא (ירושלמי ברכות א, א). בתהליך הגאולה אור וחושך משמשים בערבוביה, ויש לדעת שאין להיבהל מהערבוביה ואין להתעלם מהאור. למצב זה קראו חז"ל חבלי משיח (סנהדרין שם).

ישנן דעות שונות בין חוקרי נבכי הנפש בדבר המניע העיקרי של האדם בעולם – יש הסובר שהמניע העיקרי הוא יצר המין, ויש הטוען שהוא יצר הכבוד – אבל אנו היהודים יודעים שאנו חיים מאהבת ה', מאהבת העולם, מאהבת הכול ומהרצון לעשות הכול על מנת שהגאולה תבוא במהרה.

הציפייה לישועה היא כל מציאותנו, וכל מי שיש לו עיניים לראות רואה שריבוננו של עולם החליט להחזיר שכינתו לציון עם כל הקשיים, ההסתרים, הייסורים והניסיונות. מבקשים אנו את צמח דוד, את בניין ירושלים, את בניית בית המקדש, וצריכים אנו להוסיף צדק ואמונה ולהוסיף חכמה עד שנשמע את קול המבשר האומר (ירמיה לא, ה): "קומו ונעלה ציון אל ה' אלהינו", כי מלך ה' אלוקיך ובא לציון גואל, אמן ואמן, במהרה בימינו.

◊ הפלפול וההתנגדות אליו ◊

ההתנגדות לפלפול הייתה כבר בימי התנאים, צא וראה מה כתבו חז"ל על כך (עירובין יג ע"א):

גלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם, שאין בדורו של ר' מאיר כמותו. ומפני מה לא קבעו הלכה כמותו? שלא יכלו חבריו לעמוד על סוף דעתו, שהוא אומר על טמא טהור ומראה לו פנים, על טהור טמא ומראה לו פנים... אמר ר' אבהו אמר ר' יוחנן: תלמיד היה לו לרבי מאיר וסומכוס שמו, שהיה אומר על כל דבר ודבר של טומאה ארבעים ושמונה טעמי טומאה, ועל כל דבר ודבר של טהרה ארבעים ושמונה טעמי טהרה. תנא: תלמיד ותיק היה ביבנה, שהיה מטהר את השרץ במאה וחמישים טעמים.

בימי הגמרא שלחו חכמי ישראל שבבבל לחכמי ישראל שבארץ ישראל; "סיני" [= בקיא בברייתות] או "עוקר הרים" [= מחודד יותר בפלפול] - איזה מהן עדיף? וענו להם חכמי ארץ ישראל ש"סיני" עדיף, שהכול צריכין למרי חטיא (הוריות יד ע"א), אלו שיש ברשותם אוצרות תבואה להתפרנס מהם.

בגמרא מובא על אחד מגדולי ישראל, ר' זירא, שעלה מבבל לארץ ישראל, ובעלותו ישב מאה תעניות על מנת לשכוח את תלמודה של בבל (בבא מציעא פה ע"א). ועל סיפור זה כותב המהרש"א:

הא ודאי דגם בני ארץ ישראל היו מפרקין ומקשין אהדדי, כדאמרינן לעיל בר' יוחנן גופיה, דאמר על רבי שמעון בן לקיש, דהוה מקשי ליה עשרים וארבע קושיות ומפרקין ליה עשרים וארבעה פירוקי, אלא דהיינו שהיו מעיינין ומתקנין כל דבר על בוריו, והשמועה היוצאה לאור על ידי פלפול, דאהכי מייתי לה התם, דריש לקיש עוקר הרים וחרף טובא הוה, והיה מחבב ומישב דברי ר' מאיר, כדאמרינן נמי לעיל, דעל ידי פלפולם רווחא שמעתתא. מה שאין כן בני בבל דאפשר שהיו מפלפלים דוגמת החילוקים שבדור הזה,

אשר כל מי שיודע לכוון על צד היותר בפלפול של הבל הרי זה משובח, וכל אחד מכוון לדחות דברי חברו, כדקרי להו "מחבלים" - שאין נוחין זה לזה בהלכה, ועל ידי כך לא סלקא להו שמעתתא אליבא דהלכתא, כדקרי להו נמי התם במחשכים הושיבני. והוא שאמר ר' זירא דלא נטרדיה, כי פלפול כזה מטריד את האדם מן האמת ואין מגיעו לתכליתו המבוקש.

ועל זה אמרו חז"ל שתלמידי חכמים שבארץ ישראל מנעימים זה לזה בהלכה ואילו תלמידי חכמים שבחרו"ל מחבלים זה לזה בהלכה (סנהדרין כא ע"א).
פעמים רבות ציינו חכמי התלמוד שהפלפול החריף עלול לגרום לשיבוש בפסק ההלכה וקבעו שאין לקבוע הלכה על פי פלפול.
וכך כותב החתם-סופר (בחיידושי לחולין ז ע"א):

הנה השל"ה וכל גדולי ישראל צווחים ככרוכיה על החילוקים הנהוגים בבעלי הישיבה, ואומרים שהם מבלי עולם, והנה דבר זה נתפשט מאוד בכל תפוצות ישראל, וחלילה לנו לחשוב כן על צדיקים וטובים קדמונינו, שהנחילו לנו ירחי שווא ומשאת מדווחים חס ושלום. ואין לא סקלום אנשי דורם, כשהתחילו לקלקל בחילוקים?

לכן אומר אני, כי החילוקים דרכם בקודש, וממעין קודש יצאו, אלא שנתקלקל באורך הזמן. וטרם כל נחקור על שם זה "חילוק" מה שמו, מה תאמר? אבל הוי יודע כי עיקר שימוש התלמידים אצל רבם הוא לדמות מילתא למילתא. וזה לשון הרא"ש הובא בבית יוסף יו"ד רמב: "ויש לומר עכשיו נמי אין כלל מעשה בא בגמרא, אלא שמדמה מילתא למילתא, ואיכא למיחש שמדמה מה שאינו דומה", עד כאן לשונו שם. ועל זה נהגו במדינות האלה אם אדם מחדש דבר אומרים לו "גלייך" או "אום גלייך", פירוש: דומה או אינו דומה, שהדמיון עולה יפה או אינו עולה יפה. ולהיות הסברות עמוקות ודקות כחוט השערה לחלק בין זה לזה, ויתורצו כמה קושיות על ידי שיודע לחלק בין זה לזה, לכן מה שיהיה בעיני התלמידים דומים זה לזה, יבוא רבו וחקרו שאין זה דומה, ומראה לתלמידים החילוק וההפרש שבין סברות, מה שהיה נראה להם במושכל ראשון דומים זה לזה, ומזה ילמדו דרך האמת להוראה.

אך בעוונותינו נתקלקלו הדורות והחליפו הנזכר לעיל בפלפולים חריפים ומשוננים, ואינם משגיחים אי דומה אי אינו דומה, רק שיהיה חריף וחדוד, או לשיטתו, אף על פי שאם נעיין היטב אין זו שיטתו, והחילוק רב ביניהם, עד שבעלי החריפים האלו הם המורים בחריפותם. והי לך לשון הריב"ש ז"ל: "אבל אין צריך לידע כל הויות תוספות וגליוניהם ולמירמא דקלא ולזקוף להו. כמה חכמים ראינו בעינינו מפולפלים בהוית מעלי פילא בקופא דמחטא, ועל כל קוף וקוף אומרים תילי תילים של קושיות ותירוצים, ולפום חורפא לא סליק להו

שמעתתא אליבא דהלכתא, ואומרים על אסור מותר, ועל מותר אסור", עד כאן לשון הריב"ש ז"ל... השם יודע, כי ככל האמור הבנתי מתוך קיצורי דברים ורמיזותם של רבותי, אלא שהם שמו מחסום לפיהם ולא גילו הדבר אלא ברמז לצנועי תלמידיהם, ואני עני וכואב מקום הניחו לי להתגדר בו, והשם הטוב יכפר בעדי.

עד כאן לשונו הזהב של החתם-סופר. וכן כותב רבי דוד גאנז, בעל צמח-דוד :

ואומרים שהוא, רבי יעקב פולאק, היה הראשון אשר המציא ברוב שינון חדודו וחרिפותו את המצאת הפלפול, החילוקים שנוהגים בהם ראשי הישיבות במדינות אלו לחדד בהם את התלמידים מזמנו עד היום הזה, אף שאין דרכם מקובל אצל כל החכמים וישרי לב, ורבים מראשי הגולה גדולי עולם, זקני ומופתי דורותיו אין דעתם נוחה הימנו... ואמרו שעל ידו ירדה רוח התורה האמיתית עשר מעלות אחורנית...

והמהר"ל בהסבריו על ירידת קרן התורה כותב (דרך-החיים על מסכת אבות) :

אמנם הסיבה הגורמת הקלקול הזה הוא השקר בהתחלה, יוליד בסוף העיוות והקלקלה, וזה כי מתחילים לפלפל דברי הבאי בהלכה אשר יודעים אשר פיהם לא כן ידבר, ומגלים פנים בתורה אשר לא כן, ויאמרו "לחידודי בעיני". ואף כי דבר כזה חס וחלילה לא תהא בישראל לחידודי בדבר שקר ולבלות הזמן בשקר. והתורה היא תורת אמת, איך יעלה על דעת אדם כזה? הלא ראוי שיקרע אדם לבבו על זה, להפוך האמת על שקר ויאמר לחידודי בעיני. ויותר מזה, כי אף דבריהם אינם כלל, שאם היה הפלפול, שהוא פלפול הבאי ושקר, מתדמה אל פלפול אמת, אפשר לומר כי יעלה מסוף פלפול זה, שאין בו ממש, לפלפול אמת. אבל אין הדבר כך, כי אין דומה בשום דבר כלל, לא הקושיות ולא התירוצים... ואדרבה הדעת נותנת בהפך זה, שהוא מטפש ולא יחכים, כי הורגל הוא בפלפול שאינו דומה לשום חכמה כלל, ואיך יהיה האחד לימוד אל השני?... אם כן יותר יש ללמוד אומנות נגרות ושאר אומנות או שחוק הידוע (האשקוקי) שבו חידוד חכמה ותחבולה, ויחדד עצמו גם כן בזה, וזה היה יותר ראוי ממה שיגלה פנים בתורה שלא כהלכה, והרה עמל וילד שקר. כי כאשר האדם מרגיל עצמו בשקר, כמו שהוא הדבר הזה, שהוא יודע ומכוון לשקר, כל מעשיו נמשכים אחרי השקר, ומשקר הוא במעשים גם כן, כי הורגל השקר על שפתיו, ואיך יוליד השקר דבר אמת?... וקורא אני עליהם "וגם אני נתתי להם חוקים לא טובים ומשפטים לא יחיו בהם"...

ואתם התלמידים היקרים אשר נתן השם לכם לב שומע ודעת לקבל, חילכם לאוריתא ולא תתנו חילכם לזרים ולדברי שקרים, ותעלה על דעתכם אחריתכם, כמה גדול שכרם של

בעלי תורה. ולמה תוציאו ימיכם בדברים כמו אלו, ולמה אתם יגיעים בדברי ריק שאין על זה שכר? וכי יעלה על דעתכם, שעל זה יש קיבול שכר? ואתם ידעתם בעצמכם כי הם דברים שאין להם שחר. הלא יש לחוש על נפשכם מפני עלבונה של תורה... וראיתי בנים אשר לבם כפתחו של אולם, אשר ראויים לקבל התורה, ואחריתם נאבדה והיו כשאר עמי הארץ, חי השם צבאות אם אין ראוי לקרוע על זה כמו על ספר תורה שנשרף, וכמו שאמרו: העומד על יציאת נפש חייב לקרוע, שכן יש כאן באלו ביטול התורה והפסדה וראוי לקרוע על זה...

ואם באנו לכתוב איך הדבר הזה הוא למכשול ולפוקה בדור הזה, הלא לא יספיק לנו הזמן. אך בדבר זה אני בטוח כי הדבר אשר לא כן אין לו רגלים, ומכל שכן שלא ינוח שבט השקר על גורל האמת, היא תורת אמת שנתן לנו השי"ת, היא תהיה הסיבה, כי שפת אמת תכון לעד ולנצח, ויסור מעלינו ההופכים ללענה משפט והאומרים למר מתוק.

ועוד מוסיף המהר"ל בספרו נתיבות-עולם (נתיב התורה ה):

אוי לאותה חרפה ולאותה בושה וכלימה, שנשתנינו מכל הדורות שהיו והכל בשביל שיאמר שהוא מחדד עצמו בפלפול... כי איך יאמרו שהם מחדדין, אין זה אלא שמטפשין טפשות גמורה... כי מה לנערים אל דברים אלו, שדבר זה גורם לו שאינו עומד על שיטת ההלכה על בוריה... ואל יעלה על הדעת, שהאדם נחשב בעל תורה, בשביל שיש לפניו משנה או גמרא שיכול לפלפל ולישא וליתן להקשות, לעקור הרים, אל תאמר שזה בעל תורה, שהרי אין התורה עמו, רק שהוא חכם ויודע לפלפל, אבל מה שייך לומר עליו שהוא בעל תורה... והדברים האלה ברורים, שדבר זה הוא גורם הסתלקות יראת שמים, כאשר אין התורה עמנו. לכן לומדי תורה המרבים בישיבה, חזקו ונתחזקה בעד תורת אלוקינו, ועמדו נא בפרצה הזאת, ותלכו בעקבות הראשונים, ותהיו אתם עמודי התורה, ותקבלו שכר כולם, כדכתיב: "עת לעשות להשם הפרו תורתך", וכאילו עשאו לדור כולו שהוא בלא תורה. ואילו כל הימים דיו אין יכול אדם לכתב וספר מה שגרם דבר זה, ובמקום שהיו בארצות אלו החכמים הגדולים, אשר כל העולם שותים מימיהם, ובעלי מעשים כמו רש"י ור"ת ובעלי התוספות... ועתה בארצות אלו בעוונותינו הרבים והעצומים נשתכחה התורה לגמרי, והוסרה מהן הן התורה והן המעשים.

ובספרו תפארת-ישראל הוא מוסיף ואומר:

וכך הם מעשי הדור הזה. כאשר ידעו בעצמם, כי לא יגיעו אל המעלה שהגיעו אליה הראשונים בחכמתם, מפני קוטן שכלם, נתייאשו מן הדבר לגמרי והוציאו ימיהם בדברים

אין מועיל לתלמודם, בהוויות משא ומתן שאין בו ממש, צעירי ימים מזניחים תורת אמת והולכים אחר דברים אלו... הלא החידוד הזה שהם מתעסקים בו הוא יותר רחוק מן התורה... והחידוד שלהם כוונתו הראשונה לשקר, והאמת והשקר הופכיים.

בעל הכלי יקר בספרו עמודי־שש כותב:

... כי גם עינינו הרואות, שבאותן הארצות, שאין לומדים פלפול שקר זה, כמו בארץ ישראל ובשאר ארצות העמים, ידם רמה בכל החכמות ובכל הפוסקים לפי שיש להם פנאי יותר, ואינם מבליים בהבל ימיהם ורוב זמני השנה כאשר עושים בארצות אלו...

צא וראה מה כתב השל"ה הקדוש בספרו שני־לוחות־הברית:

והנה ראיתי כת משוגעים האומרים החילוק מחדד, האומר כן ראוי לנזיפה. חדא, אף אם היה כן, וכי אומרים לאדם חטוא כדי שיזכה חברך? קל וחומר חטא גדול ונורא כזה. ועוד, כשנעשה מחודד מה עושה בחידודו? הלא אין חידודו אלא שמבלה ימיו בדבר הזה ומדבר סרה על תורת אמת... חבל על דאבדין, מה שהוצאתי רוב ימי בחילוקים גדולים ונפלאים, חטאתי, עויתי, פשעתי, על כן באתי להזכיר הדורות הבאים... ואיך נעשו רבנו תם ור"י בעלי התוספות מחודדים? רק על ידי לימוד תורת אמת, ובקיאות מסכתות והתמדה וחזורים תמיד, וזמן ובין הזמנים שווים.

ודיברו בגנות הלימוד בחריפות הרבה גדולי ישראל נוספים, הבה נוסיף עוד מקצתם: הגאון רבי חיים יאיר בכרך בעל שו"ת חוות־יאיר, הגאון חיד"א בספרו שם־הגדולים ערך דרשות הר"ן, הבעש"ט ותלמידיו, רבי יעקב עמדין, הגאון מווילנה. ואלו דברי מרן הראי"ה קוק זצ"ל (מאמרי הראיה, עמ' 46):

... משעה שנחתם התלמוד, בייחוד הבבלי, ובפרט משעה שנתפרסם בישראל בתור הספר היחידי שערכי החיים הכלליים והפרטיים של האומה מתבארים על ידו ומקבלים את צביונם על פיו - החל הכשרון הכללי של האומה להראות את פעולתו על סגנון התקבלותו בתוכה בתור הספר הנושא עליו את האחריות של תמימות החיים הלאומיים של האומה בשתי צורות מחולפות, כפי מה שענינו רואות, שבמשך הזמן הסתגלה היהדות האשכנזית לצורה אחת והיהדות הספרדית לצורה השניה. את הצורות הללו מוכרחים אנו לציין בשמות: "הצורה הבקורתית" ו"הצורה הפלפולית".

התלמוד אפשר לו להיעשות לכלי שימוש לאומה, בכל הליכות חייה הכלליים על פי כל אחת משתי הצורות הללו, אבל שונה הוא הצביון היוצא בחיים מצד חיקויו הכללי המתבלט

בכל אחת מאלו הצורות, וממילא שונים הם גם כן הרבה פרטים לפי אותם השינויים המתהווים מהשפעה השונה של כל אחת מהצורות הללו שעל ידה מתהווה ההשפעה התלמודית בישראל...

בעינינו רואים אנחנו שהספרדים נסתגלו ביותר, מראשית הדורות שאנו מכירים את הבדלי הדפוסים בחיינו האשכנזים והספרדים, לסדרנות, לביקורת ולכלל הסגנון הפועל בחיים על פיהם, נחה עליהם רוח הגאונים הקדמונים, והכוח של הפלפול אשר התגבר על ידי חכמי צרפת ואשכנז לא נעשה להם לקו עיקרי בחיי הקודש שלהם. והאשכנזים לעומתם האיר להם ברק הפלפול בכל הרחבתו. חריפות השכל ועומק ההבנה בשיטות התלמודיות נתגברו אצלם ונתהוו לחותם הטיפוסי בחייהם. ורוח בעלי התוספות והחידושים נחה עליהם, ולעומת זה נתמעט אצלם העסק בביקורת ובסדרנות.

שינוי הסגנון הזה, אשר ראשית מוצאו הוא מיסוד הליכות ההבנה במעמקי התלמוד, פעל גם כן על המהלך התרבותי בהגייוני הדעות ויחש השקפות של העולם המדעי וההגייוני בכלל. באמת כל אחת משתי השיטות הללו צריכה היא להיעזר מרעותה; אי אפשר לביקורת וסדרנות שתצאנה אל הפועל בצורה שלמה, כי אם כשיהיה הכוח של גדולת הפלפול עוזר להן לבקר כל דבר בעומקו, ולחדור בתכונת כל סתירה לדעת עד כמה היא מבוססת, ולעומת זה צריכה היא השיטה הפלפולית לכוח של סידור ושל ביקורת להאיר את אופקה, להבחין על ידה את הערך של החידוש המתילד בכל מקום ומקום, על פי הגורמים של הסתירות, שהן נקראות להיות מתיישבות. מובן הדבר שנטיית הפלפול הגבירה את ההעמקה, ונטיית הביקורת הגבירה את ההרחבה...

◊ לאסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא ◊

הנה ידוע שעיקר לימודי ועיונו של האדם בתורה הוא כדי לקיימה. ללמוד וללמוד, לשמור ולעשות. צא וראה את הגמרא בקידושין (מ ע"ב):

וכבר היה רבי טרפון זקנים מסובים בעליית בית נתזה בלוד, נשאלה שאלה זו בפניהם תלמוד גדול או מעשה גדול? נענה ר' טרפון ואמר מעשה גדול, נענה ר' עקיבא ואמר תלמוד גדול, נענו כולם ואמרו תלמוד גדול - שהתלמוד מביא לידי מעשה.

רבים מחובשי ספסלי בית המדרש עוסקים ועמלים בתורה, אבל עוסקים בפלפול בעלמא ולא ממשיכים את לימודם לעבר ההלכה למעשה, ולא בדרך זו נבוא לידי מעשה, אלא דרך הלימוד האמיתית היא: שלאחר לימוד המסכת יש ללמוד הראשונים שעל הדף: רא"ש, רי"ף, ר"ן, וכן הרמב"ם ועוד שהם לנו לעיניים, ויעיין

גם בדברי הטור והב"י והשולחן-ערוך על נושאי כליו באתר. כך הוא מגיע לידיעה כיצד נפסקה הלכה למעשה באותה סוגיא שלמד בגמרא, אחרת יישארו בידו רק הוויות הסוגיא על כל השקלא וטריא שבה, ואינו יודע לא את פסק ההלכה למעשה ולא את טעמו. צא וראה את אשר אמר הגאון ר' חיים וולוז'ין על שו"ע או"ח של הגאון (הגר"א), ועיין במהרש"א על סוטה דף כב, ודבריהן הן קילורין לעיניין.

◊ כללים בדרך ההלכה ◊

- א. עיקר ויסוד ההלכה הוא בתלמוד, ואף על פי כן אין כוח כיום בידינו לפסוק הלכה ישירות מהתלמוד בלא עיון בפוסקים הראשונים והאחרונים.
- ב. אין לפסוק ישירות מהשולחן-ערוך, כי אם למי שלומד בתחילה ארבעה טורים עם בית יוסף, וידע מקור כל דין וטעמו מהתלמוד והפוסקים.
- ג. אין לחלוק על גאונים וראשונים.
- ד. פסקי הלכה צריכים להיות על פי קו היושר וההיקש וללמוד מילתא ממילתא בדברים ישרים ופשוטים, ולא בדיוקים ופלפולים באורחות עקלקלות, וזהו עיקר הרבנות כיום.
- ה. גם בזמננו "סיני" עדיף על "עוקר הרים".
- ו. עיקר ותכלית הלימוד הוא כדי לאסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא.
- ז. עיקר הלימוד בתחילה צריך להיות באורח-חיים וביורה-דעה, על מנת שלא ניכשל בדברים אלו, הנוהגים למעשה, ורק אחר כך יעסוק בקודשים וטהרות.
- ח. הרוצה לזכות לכוון לאמיתה של תורה, להורות הלכה למעשה, עליו לחפשה היטב בספרי האחרונים ואחרוני האחרונים.
- ט. אין להורות אפילו בדברים קלים וידועים מבלי לעיין בספרים.
- י. גאוני אשכנז השתדלו תמיד להבין את דברי הראשונים, וחכמי ספרד בפסקיהם נהגו לתור ולדרוש בכל הספרים – מהראשונים ועד אחרוני האחרונים.
- יא. ביותר יש להזהיר את הדין דיני ממונות לחפש ולבדוק הרבה בספרי אחרונים, שכן המוחזק יכול להגיד "קיים לי [=מוחזק בידין] על פי שני פוסקים המזכים כנגד מאה המחייבים".
- יב. אין לישא פנים בהוראה, ואם מכוון ליבו לשמים יכול לחלוק אף על דברי האחרונים, ובמיוחד כשיש אחרונים אחרים הסוברים כמותו.

◊ חשיבות לימוד פסקי הלכות ◊

מתוך הקדמת החיי-אדם :

התורה כלולה ב' מצוות:

חלק א: ללמוד תורה, כמו שכתוב "ולמדם את בניכם", ובזה אין חילוק אם ילמד מסכת ברכות ומועד או סדר קודשים, כי הכל דברי אלוקים חיים.

חלק ב: הוא שיהיה הלימוד **על מנת לעשות** הוא קודם לחלק א', כי בזה מקיים שניהם, כי אם לא ילמד לא ידע מה לעשות. ועל זה אמרו נמנו שהלימוד קודם, שהלימוד מביא לידי מעשה...

אדם הטרוד בעול הפרנסה וכדומה צריך ללמוד קודם כול פסקי דינים, על מנת שידע כיצד לשמור על חוקי התורה ומצוותיה, כיצד לברך ברכות, כיצד לשמור שבת וכדומה. אדם שאינו זמנו בידו והוא מתעקש דווקא לפלפל בש"ס ופוסקים, ראשונים ואחרונים, לימודו אינו לעשות אלא רק כדי שייקרא למדן ועל מנת שיוכל לדבר בדברי תורה עם המפלפלים, ואם כן, כיצד ידע לשמור על מצוות התורה כדין? ועוד, ומה יעשה כאשר יפלפל המתפלפלים עימו בדברים שלא למד, הרי אז יהיה כאילו? לכן, ראשית דבר יש ללמוד פסקי דינים על מנת שידע כיצד לשמור חוקי התורה על בוריים.

צא וראה בהמשך הקדמתו של החיי-אדם :

כך אני אומר, הנה בדור שלי, כשהייתי קטן, שלא עלה מעולם על דעת האב והאם לדאוג במה יתפרנס הבן, רק כל מגמתם הייתה שיזכה הבן לתורה. ומעולם לא עלה על דעת מי שחננו השם שיכול ללמוד, שיפרוק ממנו עול התורה ולהיות שנה ופירש, זה לא עלה על דעת האבות ולא על דעת הבנים. ולזה היו צריכים ללמוד תחילה קצת חריפות לידע למשקל ולמטרא, כדי לידע לאסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא, וכשכבר קיבל דרך הלימוד, למד ש"ס וש"ע וראשונים ואחרונים שזהו תכלית הלימוד.

אך בימים הללו, שבעונותינו הרבים, כאשר יגדל הבן להיות בן י"ג או ט"ו שנים וליותר בן ח"י, אזי יטרידהו עול אשתו ובניו ולדור בדירות מרווחות וללבוש בגדי משי ורקמה, והתורה מונחת, בעונותינו הרבים, בקרן זוית, והבתי מדרשות בעונותינו הרבים בטלים, ואף הלומד אינו לומד רק איזה שעות ביום, ואם כן מה יתרון לו שלומד טור או שו"ע עם פלפול האחרונים, ולומד דין אחד או חצי באותן ג' שעות, ותיכף כשהולך לחנות בא מלאך וסוטר ואינו זוכר ממנו כלום?! לדעתי אין זה כי אם כמו שאמר הכתוב: "לא יחפוץ כסיל בתבונה

כי אם בהתגלות לבו", בכדי שידע להתפלפל עם חכמים שיאמרו שהוא למדן מופלג. ואפילו לדעתם שהוא לומד לשמה לקיים מצוות תלמוד תורה, כבר כתבתי שחלק השני, ללמוד לעשות, הוא קודם למצוות לימוד.

ואין אני כותב נגד המשכילים אשר חנן השם אותם שיש להם לב לדעת ולהבין, וחלק להם השם מתנה טובה בזיכרון טוב שאינו שוכח מהר, וחנן להם השם שיהיה להם מעט פרנסה וכל ימיהם מבליים זמנם בלימוד, על אלו ודאי החיוב מוטל ללמוד כל פסקי דיני השו"ע ממקור החיים מש"ס וראשונים ואחרונים ולפלפל בהם. אבל אני כותב על עמוסי התלאה והסוחרים, או אפילו כשאוכלין על שולחן אביהם, רק שבדעתם שלא לבלות ימיהם בתורת השם, או מחמת עול הפרנסה אשר ישתרג על צווארם ולא יהיה להם פנאי ללמוד כן, והם מבליים ימיהם אף בשעה ושתיים שנותנים אל לב ללמוד, ולומדים הפלפול וקושיות ותירוצים, ולא נשאר בידם מאומה, ולכן עתה בנים שמעו לי ותחי נפשכם...

דברי הגאון הנ"ל טובים שבעתיים לימינו אלו, שפתיים יישק. וראיתי שני נביאים מתנבאים בסגנון אחד, שכן דברים דומים הביא מרן בעל החפץ חיים בהקדמתו למשנה־ברורה:

והנה אף... שכל מה שהאדם לומד, אפילו בקדשים ובטהרות, הוא מקיים מצוות עשה דתלמוד תורה, מכל מקום עיקר לימוד האדם צריך להיות בלימוד המביא לידי מעשה, ועל כן אמרו חז"ל (ברכות ח): "אוהב השם שערי ציון מכל משכנות יעקב" - אוהב השם שערים המצוינים בהלכה יותר מבתי כנסיות ובתי מדרשות שביעקב. ועיין ביו"ד (סי' רמו) בש"ך שם שהביא בשם ה"פרישה", דצריך כל אדם ללמוד הלכות בכל יום כדי שהלימוד יביאנו לידי מעשה. ועל ידי לימוד ההלכות מובטח האדם לידי חיים העולם הבא, אך שיזהר ללמוד בכל יום...

ואף שכל חלקי השולחן־ערוך הם הלכות הנצרכות למעשה יום יום, נראה בעוונות שמעטים הם האנשים הקובעים לימודם לפי סדר בעל השולחן־ערוך, והגורמים לכך:

א. השולחן־ערוך בלי הטור הוא כספר חתום. וללמוד כל דין ודין בשו"ע עם נימוקו בטור ובבית יוסף הוא משימה לא קלה לאנשים רבים, במיוחד בזמננו שנתמעטו הלבבות והטרדות נתרבו מאוד.

ב. על מנת לדעת לעשות איזה דין מהשו"ע נצטרך לחפש בכמה וכמה אחרונים, כמו: הפרי מגדים, דרך החיים, חידושי ר' עקיבא איגר, חיי אדם ומחצית השקל ועוד אחרונים רבים.

סיבות אלו הן שהניעו את מרן החפץ חיים לחבר את חיבורו הגדול משנה־ברורה (סיכום דברים מהקדמתו למשנה־ברורה).

הגדיל לעשות בעל הפלא־יועץ באות למ"ד בתיבת "לעז", שזה לשונו:

הרוצה לזכות את ישראל ידו לכתוב סדרי תפילות וקיצורי דינים ותוכחות מוסר בלעז. וזה יותר טוב מלהוציא ספרי פלפולים או דרושים, אשר מונחים בקרן זוית ואין מועילים אלא לאחד מעירי ופעם ביובל. אבל ספרי הלועזים, ידי רבים אנשים ונשים ממשמשת בהם, ויש אנשים ונשים שנפשם חשקה לדרוש אלוקים ולעסוק בתלמוד המביא לידי מעשה, אלא שקצור קצרה ידם מהבין ומהשכיל לבותם. ובכן הכותבים והמדפיסים ספריהם הרבה ללועזים חדשים גם ישנים, הן הם מזכים את הרבים וזכות הרבים תלוי בהם...

וכן כותב הגאון הרב יהונתן אייבשיץ זצ"ל בספרו יערות־דבש:

וגמתי בלבי בלי נדר והסכמת נדר ביו"ד ימי תשובה אלו אם ירצה השם, לכתוב דיני שבת בקצרה בלשון אשכנז ולחלק לבעלי בתים שאינם כל כך בני תורה וביחוד בגליל שלי. וידעתי כי יצחקו עלי רבים ואהיה להם למשל כל היום מנגינתם, אבל מוטב שאהיה שוטה כל ימי ולא איעול בכסופא קמי מלכא קדישא...

◊ וכל בנייך לימודי ה' ◊

גם בימינו אנו יש המעודדים קבוצות קטנות מעם ישראל ללמוד רק בעיון טהור ומזניחים את שאר הציבור. ובמחילה מכבוד תורתם, חוששני שאין היהדות מסתפקת בכך, וקיבוץ קטן של תלמידי חכמים, עם כל גדלותם בתורה, אינו מהווה ערובה לדת. התוכן העיקרי של מטרת היהדות הוא העם עצמו, זאת אומרת שהמון עם ישראל צריך לעסוק בתורה ולדעת תורה.

ביטוי גדול לסוגיא זו נוכל למצוא בדברי הגמרא (בבא מציעא פה ע"ב), המתארת את ויכוחם של רבי חנינא ורבי חייא. האם איתי אתה מתווכח, אומר רבי חנינא לרבי חייא? הרי אם הייתה חלילה משתכחת התורה מישראל, הייתי מחזיר אותה בפלפולי! ורבי חייא משיב כנגדו: איתי אתה מתווכח? הרי אני – במפעל חיי

להרבצת התורה בכל שדרות העם – פועל לכך שלא תשתכח תורה מישראל! נענה רבי ואמר: כמה גדולים מעשי חייא!

אכן, לעניות דעתי העם זקוק כיום יותר לממשיכי דרכו של רבי חייא. עולם התורה היהודי מעולם לא הסתפק בעסקנים ציבוריים שיטפלו רק בבעלי הכישרונות שמהם תצא תורה ואורה לכול, אלא בכל דור ודור העמידה לנו ההשגחה העליונה גם עסקנים ציבוריים שיטפלו בהמון העם להפיץ דעת ותורה במידה מתאימה גם בין השדרות הנמוכות של העם, עד שהביאו אותם למדרגה של "וכל בנייך לימודי ה'". אמת היא שדרושים לנו תלמידי חכמים מסוגו של רבי חנינא, שיטפלו בבעלי הכישרונות הגדולים המפולפלים והמצוינים, שיהיו קברניטי האומה וראשיה, וידאגו לכך שהתורה והדת ישתמרו בישראל גם בתקופות היותר מסוכנות. אולם דרושים לנו יותר תלמידי חכמים מסוגו של רבי חייא, שלמרות שלא נפל ביכולותיו מרבי חנינא במאומה, בחר לשמש כדוגמה אישית להמון העם, והרבה לעמול ולטרוח על הפצת התורה בכל שדרות העם.

בל נשכח את הרחוב הישראלי כיום, שבערי מטרופולין גדולות ישנם בתי כנסת רבים המשוועים לעשירי למניין. היכן הן כל החבורות הקדושות שהיו תמיד בקהילות ישראל בגולה, כגון: חברת משניות, חיי אדם, הזוהר הקדוש ועוד? העם צמא למים, ואין מים אלא תורה. צו השעה הוא להשקות העדרים ולהחיותם. לא רק ביישוב הארץ צריכים לעסוק אלא גם בהפצת תורה בכל שדרות העם שבכל אתר ואתר. למרות חשיבות הלימוד של אסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא, אשר לו כתר הבכורה, לצערי רוב העם אינו יודע כיצד להכין כוס קפה או תה כהלכתו מבלי לחלל שבת (וראה דברי המשנה-ברורה במבוא להלכות שבת). נוכחתי לדעת שגם אנשים הטורחים לבוא להתפלל, שומרים שבת כפי ידיעתם ואף שולחים את בניהם לחינוך דתי, חסרים ידיעה בסיסית בהלכה. הגורם העיקרי לכך הוא חוסר הזמן, הנובע מעול הפרנסה ושטף החיים, שאינו מאפשר להם ללמוד את ההלכה במקורותיה.

◊ סוף דבר ◊

הדברים שהובאו כאן במבוא וההלכות שבספר נלקטו, נערכו ועובדו מפי סופרים וספרים, בתוספת נופך משלי. חלקים שלמים מתוך המבוא הם עיקרי שיעורים ששמעתי מפי מו"ר הרב שלמה אבינר, הכהן הגדול מאחיו. הבאתי תמצית מתורת חיים זו ששמעתי מפיו, אשר בחלקה נערכה ויצאה בשמלה חדשה בחסד ה' עליי.

מקורות אלה ואחרים משולבים בדברים ואמור האמת ממי שאמרה, להגדיל תורה ולהאדירה.

הספר מיועד לרוב שכבות האוכלוסייה, מגידי שיעור של בין מנחה למעריב כבר בירכו על הופעתו. גם יודעי ספר ימצאו בו עניין, וכן תלמידי האולפנים המכינים לגיור, תלמידי בתי ספר וכל החפץ בדבר ה' הלכה למעשה, דבר בעיתו. ההלכות בספר הובאו בקיצור נמרץ, לפעמים תוך ציון המקורות, על מנת שכל הרוצה להרחיב ולהעמיק בהן יוכל לעשות זאת.

תודתי נתונה להוריי, אימי מורתי ע"ה, הריני כפרת משכבה, בת למשפחה של שושלת דיינים מפוארת שאהבת התורה והמצוות היו נר לרגליה, ואבי ז"ל שייבדל לחיים ארוכים, שטרח והתאמץ שנגיע למוסדות של תורה. למורי רבותי בבית ספר יסודי במצפה רמון, בשיבה התיכונית "בית יהודה" בכפר מימון בראשותו של מו"ר הרב יעקב אריאל שליט"א, רב העיר רמת גן, לרב יהושע נוימן, מפקח ארצי של מורי רבותי בשיבת ההסדר בימית, הרב ישראל אריאל, הרב ישראל שחור והרב אביגדור שילה, ולראש הכולל בגוש קטיף, הרב יחיאל פאוסט, לראש כולל "שבט ומחוקק" במכון אריאל, הרב זלמן נחמיה גולדברג, ולמו"ר הר"ש אבינר, ראש ישיבת 'עטרת כהנים' שבירושלים, שהרבה תורת חיים למדתי מפיו. וכל הפורש מפי מורי רבותי אלו כפורש מן החיים.

יהי רצון שהקב"ה יגדיל גבולם וירבה תלמידיהם עד כי תימלא הארץ דעת ה'. ולבסוף לתלמידיי, חבריי וידידיי שבכולל "מערת עדולם" שבעיר קריית שמונה שבארץ ירדן וחרמונים, בנחלת שבט נפתלי.

שו"ת
מטה לוי

חלק אורח חיים

סימן א

חובת פתיל תכלת כיום

(או"ח סימן ט)

למרות שידוע לנו שהתכלת נגנזה, טוען האדמו"ר מרדזין שהוא יודע מהו החילזון שממנו מפיקים את צבע התכלת. האם חייבים אנו לשים בין הפתילים הלבנים של הציצית פתיל אחד שנצבע בצבע זה ?

◇ ◇ ◇

התורה מצווה אותנו לכרוך פתיל תכלת, שנאמר (במדבר טו, לח): "דְּבַר אֶל פְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְאָמַרְתָּ אֲלֵהֶם וְעָשׂוּ לָהֶם צִיצִית עַל כְּנָפֵי בְּגָדֵיהֶם לְדַרְתָּם וְנָתַנוּ עַל צִיצִית הַכֹּהֵן פְּתִיל תְּכֵלֶת".

ומהי התכלת ?

כותב הרמב"ם ז"ל (הלכות ציצית ב, א) :

תכלת האמורה בתורה בכל מקום היא הצמר הצבוע כפתוך שבכחול, וזו היא דמות הרקיע הנראית לעין השמש בטהרו של רקיע, והתכלת האמורה בציצית צריך שתהיה צביעתה צביעה ידועה שעומדת ביופיה ולא תשתנה. וכל שלא נצבע באותה צביעה פסול לציצית אף על פי שהוא כעין הרקיע, כגון שצבעו באסטיס או בשחור או בשאר המשחירין הרי זה פסול לציצית, רחל בת עז צמרה פסול לציצית.

ועוד כותב הרמב"ם ז"ל (שם הלכה ב) :

כיצד צובעין תכלת של ציצית – לוקחין הצמר ושורין אותו בסיד ואחר כך מכבסין אותו עד שיהיה נקי, ומרתיחים אותו באהלא וכיוצא בו כדרך שהצבעין עושין כדי שיקלוט את העין, ואחר כך מביאין דם חלזון והוא דג שדומה עינו לעין התכלת ודמו שחור כדיו ובים המלח הוא

מצוי, ונותנין את הדם ליורה ונותנין עמו סממנין כמו הקמוניא וכיוצא בהן כדרך שהצבעין עושין. ומרתיחין אותו ונותנין בו הצמר עד שיעשה כעין רקיע, וזו היא התכלת של ציצית.

ויש המקשים על הרמב"ם שים המלח אינו בתחומי נחלת זבולון, הסמוכה לים הגדול, ויש המתרצים שאכן "ים המלח" שבדברי הרמב"ם ז"ל הוא הוא הים הגדול!¹ ומובא בגמרא (מנחות לח ע"א-ע"ב) שמצוות התכלת ומצוות הלבן שתי מצוות הן, ואחת לא מעכבת את השנייה, ובזמן שאין לנו תכלת עושים את כל הפתילים לבן. והאדמו"ר מרדזין טוען שבמחקרו באיטליה גילה את אותו חילזון שעושים ממנו את צבע התכלת, והוא דג שנקרא בשם "דיו", ואף עשה ממנו את צבע התכלת. מעניינת מאוד גישתו של בעל ערוך-השולחן לכל אלה הטורחים לחפש את התכלת וטוענים שמצאו את אותו הדג שמפיקים ממנו את הצבע הנכון, וכך הוא אומר (אורח חיים ט, יב):

תניא, היה רבי מאיר אומר: גדול עונשו של לבן מעונשו של תכלת, משום דלבן מצוי הוא בכל מקום ובנקל להשיג ועם כל זה לא עשה לפיכך עונשו מרובה, מה שאין כן בתכלת שדמיו יקרים וקשה להשיג לפיכך אין עונשו גדול כמו בהעדר לבן. ובעונותינו מזמן שנתפזרנו אין לנו תכלת ואין אנו יודעים מזה כלל וכל ציצית שלנו לבן, ומכל מקום אנחנו מקיימים המצוה כתיקונה, דכבר נתבאר דהתכלת אינו מעכב את הלבן, ולכן מי שמבטל מצוה זו עונשו מרובה. ודע שזה שנים ספורות שאחד התפאר שמצא החילזון ועשה ממנו תכלת והמשיך אחריו איזה אנשים, אך לא היה לו שומע מגדולי הדור ומכלל ישראל, ונתבטל הדבר עד כי יבא גואל צדק במהרה בימינו, אמן.

סיכום: התורה ציוותה אותנו להטיל פתיל תכלת. / לפי המסורת, צבע התכלת הופק מחילזון שהיה בנחלת שבט זבולון והיה עולה לחוף אחת לשבעים שנה. / מאז שיצאנו לגלות אבד לנו הזיהוי של חילזון זה והעניין נגנז. / אחרים וגם האדמו"ר מרדזין ז"ל בחיפושיהם אחר הדג הרצוי טענו שמצאו את הדג המבוקש. / היות שאין התכלת מעכב את הלבן יוצאים ידי חובה בלבן בלבד, ואין חובה להטיל פתיל תכלת עד ביאת גואל צדק, שיאיר עינינו מהו אותו החילזון המבוקש.

1. ראה בדברי יוסף סימן לט. והמעניין הוא טענת הזוהר שמקום החילזון הוא ים כינרת.

סימן ב

הנחת תפילין של יד – מיושב או מעומד

(או"ח כה, ה)

כיצד יש להניח תפילין של יד – מיושב או מעומד?

המהר"י וייל והמהרש"ל (סימן צח) כתבו שהן ההנחה והן הברכה בתפילין של יד צריכות להיות מעומד. והרמ"א (בסימנו סוף סעיף יא) כותב בשם האגור והזוהר שצריך להניח תפילין של יד מיושב, למרות שבמקומו לא נהגו כך. המגן-אברהם (ס"ק כ) עשה פשרה בדבר וסובר שההנחה תהיה מיושב והברכה והקשירה – מעומד. ובשער-הכוונות (דרוש התפילין) כתב שהנחת תפילין של יד תהיה מיושב ולא מעומד, ולעניין הברכה לא מוזכר שם דבר, רק מסתמיות דבריו נראה שגם הברכה תהיה מיושב.¹ וכן כתב בעל המצת-שמורים (סג ע"א-ע"ב):

שצריך להניחה בישיבה, בסוד ועתיק יומין יתיב, כמו שכתב הרב ז"ל בשער הארוך ח"ב פ"ח בתיקון הז' וכו', כדי להמשיך השפע מע' לנו"ק, וכל בחינת נוקבא תיקונה הוא בישיבה דווקא, ולכן אין צריך לקום בשעת הברכה ואחר כך לקשור בישיבה אלא הברכה והקשירה הכל בישיבה וכו'. וכל מי שעומד בשעת הברכה טעות הוא בידו ואינו עושה התיקון של תפילין של יד כתיקונה וכו' עכ"ל.

וכן כתב מאורם של ישראל הרה"ג בן-איש-חי בספרו (פרשת וירא אות ח):

1. עיין כף-החיים בסימנו אות לג.

רוב הפוסקים הפשטנים סבירא להו יברך על תפילין של יד מעומד, ומיעוטא דסבירא להו מיושב, והמקובלים ז"ל סבירא להו לברך מיושב, ובספרי רבינו האר"י ז"ל לא נמצא גילוי לדבר זה, ואנחנו פה עירנו בגדאד נוהגים לברך מיושב כסברת המקובלים ז"ל, וכן עיקר.

וראה מה שכתב ערוך-השולחן (או"ח כה, כ):

ודע שכתבו על פי הזוהר להניח של יד מיושב ושל ראש מעומד, וכתב רבינו הרמ"א בסעיף י"א שאנחנו אין נוהגים כן אלא שתיהן מעומד, ע"ש. ויש מי שכתב שההנחה תהא מיושב והברכה והקשירה מעומד (מג"א סק"ב). והמהרש"ל (סי' צח) פסק דגם ההנחה תהיה מעומד, וכן כתבו הרבה גדולים וכן הוא המנהג בפשוט. והאמת דמדינא דגמרא אין קפידא בזה, ורק משום דכל ברכות המצוות אנו עושין מעומד, אבל אין עיכוב בדבר. ולפי זה אינו מובן למה לא ננהוג כדעת הזוהר. מיהו על כל פנים כל גדולי ישראל בדורות הקודמים לא נהגו כן.²

◇ ◇ ◇

סיכום: על פי הזוהר מניחים של יד מיושב ושל ראש מעומד, וכך מורים פוסקי ספרד. / לדעת הרמ"א גם תפילין של יד וגם תפילין של ראש יש להניח מעומד (המהר"י וייל והמהרש"ל), וכן כתבו רבים. ויש אומרים שהנחת תפילין של יד תהיה מיושב אבל הברכה והקשירה מעומד (מג"א). / נראה שדעת ערוך-השולחן נוטה לפוסקי ספרד, ותמה מדוע לא לנהוג כדעת הזוהר ולהניח תפילין של יד בישיבה.

2. בסוף דבריו הוא מנסה ליישב את הסתירה בין מנהג הרמ"א לבין דברי הזוהר, וכותב: "ונראה לי בטעמם דאין מהזוהר הכרח כלל לזה, וז"ל סוף פרשת במדבר (דף קב ע"ב): 'צלותא דמיושב לקבל תפילה של יד לבתר צלותא דמעומד דהיא לקבל תפילה דרישא ודא כגוונא דא עובדא כגוונא דדיבורי וכו' עכ"ל. ואין הפירוש שניח של יד בישיבה, אלא הכי פירושו: בתפילה דמיושב, והיינו יוצר אור הרבה פחות במעלה משמונה עשרה כידוע, וכן תפילה של יד פחות במעלה משל ראש, כמבואר בזוהר חיי שרה במדרש הנעלם וז"ל: 'רתיכא עילאי וכו' אלין תפילין דרישא תפילין דדרועא וכו' דוגמא דרתיכא תתאה וכו', עכ"ל, ולכן השל יד מרמז לתפילת מיושב ושל ראש למעומד. ועובדא כגוונא דדיבורי, הכי פירושו: כמו דבדיבורא יש שתי מדרגות, כמו כן בעובדא, ודו"ק". ונראה מדבריו שאין זה מובן למה לא נהגו גם בני אשכנז לברך מיושב על תפילין של יד, כמו שאומר הזוהר.

סימן ג

מים אחרונים לנשים

(או"ח סימן קפא)

האם נשים חייבות במים אחרונים?

◇ ◇ ◇

הגמרא בחולין (קה ע"א-ע"ב) אומרת: "אמר רב אידי בר אבין אמר רב יצחק בר אשיין: מים ראשונים מצווה ואחרונים חובה". וממשיכה הגמרא: "אמר רב יהודה בריה דרבי חייא, מפני מה אמרו מים אחרונים חובה? שמלח סדומית יש שמסמא עיניים".
ופירש רש"י ז"ל: שמלח סדומית יש, ואמרו חכמים על כל אכילתך אכול מלח, וכיוון שנגע במלח, כי הדר יהיב ידיה אעיניים מסמא להו, ולפיכך צריך לנוטלן".
אם כן, לפי רש"י ז"ל התקינו מים אחרונים משום סכנה.

והתוספות בברכות (נג ע"ב ד"ה והייתם) כתבו שדווקא להם, שהיו רגילים ליטול ידיהם אחר הסעודה מפני מלח סדומית, אבל אנו – שאין מלח סדומית מצוי בינינו – אין אנו רגילים ליטול אחר הסעודה.

הראשונים (הרא"ש ותלמידי רבנו יונה) הקשו על דברי תוספות אלה ואמרו: אם כדבריהם, לשם מה הדרשה "והתקדשתם" – אלו מים ראשונים, 'והייתם קדושים' – אלו מים אחרונים? שמדרשה זו מובן שטעם הסכנה מתווסף לקדושת המצווה, השייכת תמיד. ומחמת קושיה זו פסקו הרי"ף והרא"ש כדברי הגמרא הנ"ל, שמים אחרונים חובה.

גם הרמב"ם פוסק כן, וכך הוא כותב (הלכות ברכות ו, א):

כל האוכל פת שמברכים עליו המוציא צריך נטילת ידיים תחילה וסוף... ומים אחרונים אין מברכים עליהם שאינם אלא מפני הסכנה, ולפיכך חייב אדם להזהר בהם ביותר... כל פת שמלח בו צריך נטילת ידיים באחרונה שמא יש בו מלח סדומית, או מלח שטבעו כמלח

סדומית ויעביר ידיו על עיניו ויסמא, מפני זה חייבין ליטול ידיים בסוף כל סעודה מפני המלח.

כך פסקו גם הטור והשולחן-ערוך (או"ח סימן קפא) – מים אחרונים חובה. ובזהר מובא (ח"ב קנד ע"ב):

דבטר דאכיל ברנש ואתענג אצטריך למיהב חולקא דתמצית להווא סטרא, ומאן איהו מים אחרונים ההוא זוהמא דידין דאצטריך למיהב להווא זוהמה חולקא דאצטריך ליה, ועל דא ודאי אינון חובה, חובה אינון ובאתר דחובה שריין ואיהו חיובא על ברנש למיהב ליה חולקא דא, ועל דא לא אצטריך לברכה עליה כלל, דהא ברכה לאו איהו בהווא סטרא.

יוצא, אם כן, שחובת מים אחרונים נתקנה משום סכנה של מלח סדומית או מלח דומה בהיזקו, ולפי הסוד נתקנה בשביל למנוע מהמקטרג לקטרג על האוכל בשעת הסעודה; שתי סיבות אלו שייכות אף אצל הנשים ולכן חייבות.

סיכום: חובה ליטול מים אחרונים אחרי הסעודה. יש אומרים משום סכנה ויש נותנים טעם על פי הסוד. / גם נשים חייבות, שהסיבות לחיוב שייכות גם אצלן.

סימן ד

נשים בקיום מצוות עשה שהזמן גרמן

(או"ח סימן תרנד)

כידוע, נשים פטורות ממצוות עשה שהזמן גרמן. האם רשאיות הן, למרות הפטור, לקיים מצוות אלו? והאם רשאיות הן לברך עליהן?

◇ ◇ ◇

בגמרא בקידושין (כט ע"א) נקבע שנשים פטורות ממצוות עשה שהזמן גרמן:

מתני'. כל מצות הבן על האב - אנשים חייבין, ונשים פטורות, וכל מצות האב על הבן - אחד אנשים ואחד נשים חייבין. וכל מצות עשה שהזמן גרמא - אנשים חייבין ונשים פטורות, וכל מצות עשה שלא הזמן גרמא - אחד האנשים ואחד הנשים חייבין. וכל מצות לא תעשה, בין שהזמן גרמא בין שלא הזמן גרמא - אחד האנשים ואחד הנשים חייבין, חוץ מ"בל תקיף" ו"בל תשחית" ו"בל תטמא למתים".

דוגמה: תקיעת שופר היא מצוות עשה שהזמן גרמא, האם אישה יכולה לתקוע בשופר ביום ראש השנה אף על פי שהיא פטורה?
הגמרא במסכת ראש השנה (לג ע"א) אומרת:

אין מעכבין את התינוקות מלתקוע, הא נשים - מעכבין! והתניא: אין מעכבין לא את הנשים ולא את התינוקות מלתקוע ביום טוב? - אמר אביי: לא קשיא, הא - רבי יהודה, הא - רבי יוסי ורבי שמעון. דתניא, דבר אל בני ישראל - בני ישראל סומכין ואין בנות ישראל סומכות, דברי רבי יהודה. רבי יוסי ורבי שמעון אומרים: נשים סומכות רשות.

רש"י והר"ן שם: אלמא אע"ג דפטרינהו קרא, ליכא איסורא משום משתמש בקודשים והוא הדין לכל מצוות עשה שהזמן גרמא. והר"ן שם מוסיף: דלענין הלכה נקטינן כר"י ור"ש, דר' יוסי נימוקו עמו וכו', הלכך אם רצו נשים לעשות כל מצוות

עשה שהזמן גרמא, הרשות בידן, ולא חיישינן לבל תוסיף ולא לשבות דתקיעה. וכן כותב שם הרא"ש את דברי התוספות שמביאים את דברי ר"ת המתירים לנשים לקיים מצוות עשה שהזמן גרמן.

והב"י בסימננו מביא את דברי הר"ן ור"ת והרא"ש הנ"ל, ובשולחן-ערוך בסימננו בסעיף ו פסק שאף על פי שנשים פטורות, יכולות הן לתקוע בשופר שהוא מצוות עשה שהזמן גרמא.

ונשאלת השאלה: האם נשים מברכות על מצוות עשה שהזמן גרמא שהן מקיימות? הר"ן הנ"ל שם מביא את דעת ר"ת שהובאה בתוספות הנ"ל, המתירה לנשים לברך על מצוות עשה שהזמן גרמא:

דנקטינן כוותיה דהא נוטלות עליהן שכר מאמר ר' יוסי בר' חנינא גדול המצווה ועושה ממי וכו', דמקאמר "גדול" אלמא למי שאינו מצווה ועושה נמי יש לו שכר הלכך בכלל מצווה הן ומברכות. ולא נימא הואיל ולא נצטוו היאך יאמרו "וציוונו"? דלא קשיא, דכיוון שהאנשים נצטוו ואף הן נוטלות שכר, שפיר יאמרו "וציוונו".

וכך כתבו הרא"ש, הרי"ץ גיאת, הטור, חידושי הריטב"א, הרשב"א בחידושי¹. המגיד-משנה (הלכות שופר ב, ב והלכות סוכה ו, יג) מביא את דברי הרמב"ם ז"ל, שאוסר לנשים לברך, שכן איך יאמרו בברכה "וציוונו", והן לא נצטוו? וכן כותב הרמב"ם ז"ל בסוף הלכות ציצית, שנשים ועבדים שרצו להתעטף מתעטפים בלא ברכה, וכן דעת האגור בשם ר' ישעיה שאין לנשים לברך, ועל כן פוסק מרן בשולחן-ערוך שאין מברכות ולא יברכו להן, משום ספק ברכות להקל. וזו לשון השולחן-ערוך בסימננו:

אע"פ שנשים פטורות, יכולות לתקוע. וכן אחר שיצא כבר, יכול לתקוע להוציאן, אבל אין מברכות ולא יברכו להן. הגה [הרמ"א]: והמנהג שהנשים מברכות על מצוות עשה שהזמן גרמא על כן גם כאן תברכנה לעצמן, אבל אחרים לא יברכו להן אם כבר יצאו ואין תוקעין רק לנשים, אבל אם תוקעין לאיש המחויב, מברכין לו אע"פ שכבר יצאו, כמו שנתבאר (תקפה, ב).

1. ועיין בכף-החיים בסימננו, שם הובאו מראי מקומות אלו בפירוט.

מעניינת דעתו של החיד"א ז"ל בברכי-יוסף (תרנד, ב), שבתחילה ערער על מה שנהגו הנשים בארץ צב"י לברך על הלולב, כיוון דקיימא לן כהוראת הרמב"ם ומרן ז"ל, שפסקו שלא לברך. ואחר זמן בא לידי החיד"א הספר שו"ת מן השמים לרבנו יעקב ממרויש, שהיה שואל מן השמים והיו משיבים לו, ושאל על זה והשיבו שאם באו לברך על לולב ושופר הרשות בידן. ובספרו אחר יוסף-אומץ (פב) כותב:

ולענין הלכה אני הדל מעת שראיתי מה שהשיבו לר"י ממרויש, כמ"ש בסה"ק ברכ"י סימן תרנ"ד אות ב', נהגתי לומר לנשים שיברכו על הלולב וכמנהג קדום שהיו נוהגות הנשים בעיה"ק ירושת"ו. והגם דמורן ז"ל פסק שלא יברכו, נראה ודאי דאילו מרן שלטו מאור עיניו הקדושים בתשובות ר"י ממרויש דמשמיא מיהב יהבי כח לברך לנשים, ודאי כך היה פוסק ומנהיג. ובכי האי לא שייך לא בשמים היא דכיון שיש הרבה גדולים בפוסקים דס"ל דיברכו, אהניא לן לפסוק כמותם, כיון דאית לן סייעתא דשמיא.

בילקוט-יוסף מובא שאין לנשים לברך על מצוות עשה שהזמן גרמן.

סיכום: נשים הפטורות ממצוות עשה שהזמן גרמן רשאיות לקיימן אם ירצו. / מרן והרמב"ם ז"ל אסרו להן לברך וכן אסרו לאחרים לברך בשבילן. / הרמ"א מתיר להן לברך אף על מצוות עשה שהזמן גרמן. / דעת החיד"א זצ"ל בשם שו"ת מן-השמים להתיר להן אף לברך, כמנהג קדום שבירושלים ת"ו. / ובילקוט-יוסף מובא לאסור לנשים לברך, וכדעת מרן והרמב"ם ז"ל.

סימן ה

מוצרים כשרים לפסח

שנתערב בהם חמץ לפני פסח

(או"ח תמז, א, ד)

מה דין מוצרים כשרים לפסח שנתערב בהם חמץ לפני הפסח, כאשר היחס בין החמץ למוצרים הכשרים הוא יותר מאחד לשישים?

◇ ◇ ◇

ידוע שכל האיסורים בטלים בשישים, האם גם תערובת של כשר בחמץ בכלל זה ואפשר יהיה לבטל את החמץ בשישים?

הנה מרן בעל השולחן-ערוך (או"ח תמז, ד) פוסק שאם נתערב החמץ בשישים של היתר לפני חג הפסח, הרי הוא בטל ושוב אינו חוזר וניעור בחג הפסח.¹ אולם הרמ"א (שם) אוסר בתערובת לח ביבש, שמא גם אחרי שיסולק החמץ בעיץ ויסננו את התערובת, יישארו פירורי חמץ שיתנו בה טעם בחג הפסח; ובתערובת לח בלח אף הרמ"א סובר כמו מרן, אם נתערבה לפני החג ביחס של יותר מאחד לשישים. האמור עד כה הוא בתערובת שנתערבה לפני החג. אולם בחג עצמו בפשטות החמץ אוסר את תערובתו במשהו, ואפילו אחד לאלף לא בטיל, כדברי חז"ל במסכת פסחים (ל ע"א). וכאן נוכל לשאול: מדוע דווקא באיסור זה החמירו חז"ל יותר מבשאר איסורים, שדי להם אחד בשישים כדי לבטלם?

1. פוסק כרש"י ובעל-העיטור המובאים בטור בסימן זה. וראה עוד בשו"ת יביע-אומר וחזון-עובדיה לגאון עובדיה יוסף שמביא עוד מראי מקומות כיד ה' הטובה עליו.

ואמנם מצינו בדברי השאילתות להתיר אף מיץ שנתערב בפסח עצמו בשישים, וכשאר איסורים,² אבל רוב הפוסקים חלוקים עליו ולדעתם, כאמור, אפילו באלף לא בטיל.

במשנה-ברורה (תמו סק"א) אומר שמדאורייתא דין חמץ כדין שאר איסורים ודי בשישים לבטלו אלא שחכמים הם שהחמירו בתערובתו בדעות שונות; לדעת הרא"ש (פסחים ב, ה) החמירו מפני חומרת עונש כרת וכן בגלל שרגילים להשתמש בו כל השנה, כי על הלחם יחיה האדם, לא ייבדלו ממנו בחג.³ ולדעת הרמב"ם משום שהוא נחשב לדבר שיש לו מתירין.

סיכום: לספרדים ההולכים כשיטת מרן, חמץ שנפל לתוך היתר לפני חג הפסח – לח בלח או יבש בלח – ויש בהיתר שישים ומעלה כנגדו, התערובת כשרה לפסח. / לבני אשכנז שיוצאים ביד רמ"א מותרת רק תערובת לח בלח בתנאים הנ"ל, אולם תערובת לח ביבש יש לאסור.

2. ראה תוספות פסחים ל ע"א ד"ה אמר רבא.

3. נושאי כליו של השו"ע הסבירו מדוע נקט הרא"ש בשני הסברים.

סימן ו

בן עיר שהלך לכרך מתי חייב בקריאת מגילה

(או"ח סימן תרפח)

משפחה מערי הפרושים (=בן עיר) החוגגים שבת חתן לבנם בר המצווה בירושלים העתיקה בן החומות (שהיא עיר המוקפת חומה מימות יהושע בן נון), וחל אור לי"ד באדר להיות במוצאי שבת זו – מתי עליהם לקרוא מגילה? האם במוצאי שבת, כתושבי מקומם, או בט"ו באדר, כתושבי ירושלים?

◇ ◇ ◇

הגמרא במסכת מגילה (יט ע"א) אומרת:

משנה. בן עיר שהלך לכרך ובן כרך שהלך לעיר, אם עתיד לחזור למקומו - קורא כמקומו, ואם לאו - קורא עמהן. ומהיכן קורא אדם את המגילה ויוצא בה ידי חובתו? רבי מאיר אומר: כולה, רבי יהודה אומר: מ"איש יהודי". רבי יוסי אומר: מ"אחר הדברים האלה". גמרא. אמר רבא: לא שנו אלא שעתיד לחזור בלילי ארבעה עשר, אבל אין עתיד לחזור בלילי ארבעה עשר - קורא עמהן. אמר רבא: מנא אמינא לה - דכתיב "על כן היהודים הפרזים הישבים בערי הפרוזות", מכדי כתיב היהודים הפרזים, למה לי למיכתב הישבים בערי הפרוזות? הא קמשמע לן: דפרוז בן יומו נקרא פרוז. אשכחן פרוז, מוקף מנא לן? - סברא הוא, מדפרוז בן יומו קרוי פרוז - מוקף בן יומו קרוי מוקף.

הנה להבין דברי חז"ל אלו נשתברו הרבה קולמוסין וכדבריו של בעל המשנה ברורה (ביאור הלכה ד"ה בן): "סעיף זה רבו פארותיו מאד עיין בפמ"ג ושאר אחרונים, והעתקתי במשנה ברורה רק שיטת רש"י שהסכימו עליה הרבה ראשונים...".
שיטת רש"י ז"ל (מגילה שם):

לא שנו - דבן כרך שהלך לעיר ועתיד לחזור למקומו קורא בחמשה עשר ולא בארבעה עשר, אלא שעתידי לחזור בליל ארבעה עשר - אם קודם עמוד השחר יצא מן העיר, הוא דקתני שאינו צריך לקרות עמהן בלילי ארבעה עשר, אף על פי שעודנו שם, הואיל וביום לא יהיה שם - אין זה אפילו פרוז בן יומו. אבל אין עתיד - לצאת משם בלילה, דהשתא הוי פרוז לאותו יום, אף על פי שעתידי לחזור למחר נקרא פרוז, וקורא עמהן בין בלילי ארבעה עשר בין בארבעה עשר.

והוא הדין לבן עיר שהלך לכרך, אם עתיד לחזור בלילי חמשה עשר, שלא יהא שם ביום חמשה עשר - לא הוי מוקף ליומו, וקורא בארבעה עשר כחובת מקומו ואף על פי שהוא בכרך, אבל אין עתיד לחזור בלילי חמשה עשר - אין צריך לקרותה בארבעה עשר, וממתין וקורא עמהן, אף על פי שסופו לחזור לאחר זמן.

לדעת רש"י ז"ל מה שקובע באיזה יום יקרא הוא יום נוכחותו במקום, דהיינו: בן עיר שהלך לכרך ונמצא שם ביום ט"ו יקרא כמוקף, ובן כרך שהלך לעיר ונמצא שם ביום י"ד יקרא כמו פרוז.

כשיטת רש"י ז"ל פוסקים להקת ראשונים: הרמב"ן במלחמות, הריטב"א, הר"ן ועוד. ולדעת הכסף משנה והמגיד-משנה גם הרמב"ם ז"ל סובר כרש"י ז"ל.

קבוצת ראשונים אחרת (רי"ף, רמב"ן, ראב"ד על הרי"ף) סוברת בדברי רש"י ז"ל שהמחשבה קובעת, דהיינו: גם אם למעשה לא היה שם בתחילת היום, אבל מחשבתו הייתה להישאר צריך ללכת אחר מחשבתו ועל פי זה ייקבע אם הוא פרוז או מוקף.

הט"ז מפרש בדעת רש"י ז"ל שעל בן הכרך שהלך לעיר ולהפך להיות בשחרית של היום הקובע, ובמשנה-ברורה הביאו להלכה (ראה במשנה-ברורה ס"ק ג).

השולחן-ערוך, הגאון-מווילנה, המשנה-ברורה והחזון-איש פוסקים כרש"י ז"ל. שיטת הרא"ש: הזמן הקובע הוא יום י"ד, דהיינו: אם פרוזי יהיה בכרך ביום י"ד הוא יקרא כמוקף גם אם הוא עתיד לחזור לעירו ביום ט"ו, ואותה שנה דינו כמוקף אפילו הוא נמצא בעירו ביום ט"ו. כך סובר הטור.

הראב"ד (על הרי"ף) סובר כמו הרא"ש אולם בתוספת ייחודית: אכן אם בן עיר נמצא בכרך ביום י"ד הוא נחשב כבן כרך ויקרא ביום ט"ו, אך בתנאי שהוא נמצא בכרך ביום ט"ו. אולם אם חוזר למקומו ביום ט"ו, הוא פטור מקריאת מגילה גם בעירו וגם בכרך.

סיכום : שיטת מרן בעל השולחן-ערוך כשיטת רש"י ז"ל ובן עיר שהלך לכרך ונמצא שם ביום ט"ו יקרא כמוקף, ובן כרך שהלך לעיר ונמצא שם ביום י"ד יקרא כמו פרוז. / לשיטת הרא"ש והטור, הזמן הקובע לסווג אדם כפרוז או כמוקף הוא היכן נמצא ביום י"ד. / לשיטת הראב"ד אם פרוז הנמצא בכרך חוזר לעירו ביום ט"ו פטור הוא מקריאת מגילה גם בכרך וגם בעיר.

סימן ז

הכנת משקה לימונדה בשבת

(או"ח סימן שכ)

האם מותר להכין משקה לימונדה בשבת?

◇ ◇ ◇

בין ל"ט מלאכות שהיו במשכן הייתה מלאכת דש שאסורה בשבת. תולדה של מלאכת דש היא סחיטת ענבים וזיתים; הגמרא אומרת (שבת קמה ע"א) כי הסוחט ענבים וזיתים חייב משום מפרק שהוא תולדה דדש.¹

הטעם שהתורה אסרה לסחוט ענבים וזיתים בשבת, משום שדרכו של עולם להוציא מהם משקים, היות ורובם משמשים למשקים.² וכיוון שעיקר הענבים והזיתים לסחיטה עומדים, נמצא שהשמן היוצא מהם הוא אוכל ובשר הזית – פסולת, וכן ביין – היין הוא האוכל וזגי הענבים הם פסולת.

תותים ורימונים אסור מדרבנן לסחטם בשבת; הואיל ומקצת בני אדם סוחטים אותם כזיתים וכענבים, שמא יבואו לסחוט גם זיתים וענבים שאיסור סחיטתם הוא איסור תורה.³ אבל שאר פירות לאכילה הם עומדים וגם אם יסחט מהם המשקה נחשב לאוכל ולא למשקה והריהו כמפריד אוכל מתוך אוכל – ומותר, ולא כמפריד משקה מאוכל שאסור.

והנה השולחן-ערוך (שכ, ד) פוסק בסתמא שמותר לסחוט אשכול ענבים לתוך קדרה שיש בה תבשיל כדי לתקן את האוכל, דהווי ליה משקה הבא לאוכל וכאוכל

1. בדישה מפרישים התבואה מהשיבולים, ולכן כל מפרק שמפריש דבר מדבר הווי תולדה דדש.
2. ראה חידושי הרשב"א שבת קמה ע"א, ד"ה למימיהו.
3. רמב"ם הלכות שבת כא, יב.

דמי, אבל אם אין בה תבשיל אסור. ומקורו בדברי הרמב"ם שאמר (הלכות שבת ת, י):
 "ומותר לסחוט אשכול של ענבים לתוך האוכל, שמשקה הבא לאוכל – אוכל הוא,
 ונמצא מפרק אוכל מתוך אוכל".

גם סחיטת לימון פוסק מרן (בסימננו סעיף ו) בסתמא שמותר, היות שהוא נחשב
 כשאר פירות שלא מיועדים למשקה אלא לאוכל. ובב"י (בסימננו בשם תשובת הרא"ש)
 כותב מרן שאפילו לסחוט לתוך מים כדי לשתותו מותר, כיוון שאין דרך לשתות את
 משקה הלימון לבד.

והרדב"ז (שו"ת א, י) כתב, שאפשר דבמקום הרא"ש לא היו עושין מי לימוני"ש
 ולפיכך התיר, אבל במצרים שעושים מהם משקה וממלאים מהם חביות ומוליכין
 למכור במקומות אחרים, הרי הוא כתותים ורימונים של בית הנשיא שהיו סוחטים
 מהם אפילו בחול להוציא משקה, ומשום הכי אסור לסחוט אותם. וכפתרון לכך החל
 להנהיג לסחוט לימונים על סוכר, שכן בדרך זו נחשב זה למשקה הבא על אוכל, ורק
 אחר כך יוסיפו מים.

כך כתבו גם החיי אדם (כלל יד אות ד) והבן-איש-חי (פרשת יתרו אות ה), ונתנו סימן:
 "והנה סלם מוצב ארצה". סל"ם = סוכר, לימון, מים.

סיכום: סחיטת זיתים וענבים אסורה בשבת דבר תורה, תותים ורימונים אסורים
 מדברי סופרים. / הכנת לימונדה מותרת באופן הבא: תחילה ישים סוכר בכלי, אחר
 כך יסחוט את הלימון עליו ורק אז ישים מים. וסימנך: סל"ם: סוכר, לימון, מים.

סימן ח

קריאת הפטרות "תלתא דפורענותא"

בניגון איכה בימי בין המצרים

(או"ח סימן תקנא)

האם יש לקרוא את הפטרות המכונות "תלתא דפורענותא" בניגון איכה או בניגון רגיל, כבשאר שבתות השנה?

◇ ◇ ◇

נהגו רבים לנגן הפטרות "דברי ירמיהו", "שמעו דבר ה'", "חזון ישעיהו" (המכונות "תלתא דפורענותא") בניגון איכה, ועל מנהגם זה יש המערערים. החיד"א זצ"ל, בדברו על אותם חזנים המכריזים בשבת לפני ראש חודש אב, כותב (לדוד-אמת סימן כד):

בקול קינה ומאריכים בזה לקונן כל הנוסח, לא יפה עושים לעורר בשבת בכי יגון ואנחה, ובמקום זה יותר טוב שיבכו ויקוננו בתשעה באב באמת כראוי, ויתעוררו כפי חיובנו על חילול שמו ח"ו וחילול תורתו וגלות השכינה ח"ו כמה מאות שנים בעוונותינו הרבים, אי אישר חילי - אבטליניה, קול המצ"ר לישראל בשבת קודש. ובפרט שהראשונים ביטלו במקומותינו הקינות בשבת.¹

ואף שהחיד"א דיבר על הכרזת ראש חודש, נוכל ללמוד מזה על ניגון הפטרה בשבת "חזון", שאין לנגן בקול קינה בגלל שבת קודש. וראה מה כתב כף-החיים (או"ח תקנא, יד):

1. וראה עוד בברכ"י יוסף תקנא סק"ב.

מנהג ארץ ישראל שלא לומר בשבת חזון שום קינה... וכן הוא מנהג ארץ מצרים וכרכים ועיירות גדולות שבתוגרמה, דאפילו בט' באב שחל בשבת, מעלה על שולחנו בשרא שמנא אפתורא דשלמה, לעשות יקר ביומא דשבתא ומי שם פה לבכות... ומה גם בפרהסיא קבל עם ביום שבת קודש, ודאי ראוי לבטל מנהג זה ולכבוד שבת.

ובלשון דומה פוסק ילקוט־יוסף (מועדים עמוד תקסו):

יש מקומות שנהגו לומר קינה בשבת חזון, וראוי לבטל מנהגם זה, כי בזה מראים אבלות בפרהסיא בשבת, וכן המנהג פשוט בארץ ישראל ובמצרים ובקהילות גדולות שבתוגרמה שלא לומר שום קינה בשבת חזון, שהרי אפילו ט' באב שחל בשבת מעלה על שולחנו כסעודת שלמה בשעתו, וכל שכן שאין לעורר נהי והספד ביום השבת.

◇ ◇ ◇

סיכום: עד ימי האר"י זצ"ל נהגו בקהילות ספרד בשלוש שבתות דפורענותא לקונן קינות אחדות על החורבן באמצע התפילה, וגם את ההפטרות אמרו בניגון קינות. לעומת זאת בימות החול לא היה היכר כלל לאווירת בין המיצרים, איש איש על עבודתו ואל משאו. והמליצו על כך בדרך צחות: "שבת משוש לבנו, נהפך לאבל מחולנו? אתמהה". ובא האר"י זצ"ל, וביטל כל מנהגי אבל וצער בשבתות, ולעומת זה תיקן אמירת "תיקון צחות" יום יום בימי החול.² ומעתה יש לומר הפטרת שבת "חזון" בניגון רגיל של כל ימות השנה, ושומע לנו ישכון בטח.

2. וראה עוד באריכות בלוח דבר־בעתו שנת תשס"ד.

סימן ט

הבאת ילדים לתפילה בבית הכנסת

(או"ח קכד, ז)

האם מותר לאב להביא לבית הכנסת ילד קטן שאינו מסוגל להתפלל ואף מפריע למהלך התפילה, וזאת משום חינוך?

◇ ◇ ◇

מובא בגמרא (חגיגה ג ע"א): "דרש רבי אלעזר בן עזריה: 'הקהל את העם האנשים והטף' – אנשים באים ללמוד, נשים באות לשמוע, טף למה באין? כדי ליתן שכר למביאייהן". ומובא שם בתוספות: "על זה סמכו להביא קטנים בית הכנסת". ומובא בכף־החיים (קכד, ז אות טל בשם המ"א ס"ק יא בשם השל"ה): "וצריך שיחנכם שיעמדו באימה ויראה. ואותן שרצים ושבים בבית הכנסת בשחוק, מוטב שלא יביאם". ועוד הוא כותב שם: "ומלבד זה צריך להשגיח האב עליהם ועל בגדיהם ועל סנדליהם אם הם נקיים, ואחר כך יביאם לבית הכנסת, כדי שלא להכשיל את המתפללים אצלם".

וראו להביא כאן את דברי השל"ה הקדוש (בספרו במסכת תמיד פרק נר מצווה ס"ק עו):

שיחת ילדים בבית כנסת איסור גדול... אמר מנחם: בזמן הזה יש טף בא לבית הכנסת לתת עונש למביאייהן, לפי שהוא בא לחלל קדושת בית אלוקינו ולשחוק בו כברחובות קריה, יקומו לצחק זה עם זה, זה מצחק עם זה, וזה מכה את זה, זה מרנן וזה בוכה, זה מדבר וזה צועק, זה רץ אילך וזה רץ אילך, רץ לקראת רץ ירוץ. ויש אשר יעשה צרכיו בבית הכנסת, ואז יאמרו 'מים מים'. ויש אשר ייתן אביו בידו ספר והוא ישליכו לארץ או יקרענו לשנים עשר קרעים.

סוף דבר, מקול שטותם כוונת המתפללים נפסדת, ונמצא שם שמים מתחלל, והמביא טף בזה האופן לבית הכנסת אין ראוי לו לקוות על זה שכר, כי אם לדאוג מן הפורענות. הא

למה הוא דומה? לאיש שיש לו עבד שוטה, והלך לדבר אל המלך ועבדו עמו, עמד עבד בשטותו וביזה את המלך וחרפו, ואדוניו ראה ושתק. הלא יקצוף המלך על אדוני העבד, ויאמר לו: "לא עבדך ביזני כי אם אתה", וייסרהו כדי רשעתו, ולעבד לא יעשה דבר, אין לעבד חטא, כי חשכו אלוקים חכמה ולא חלק לו בינה. והנה כן הדבר הזה. ולא עוד אלא שלפעמים גם האבות משחקים עמם למען ספות הרווה את הצמאה. והיותר רע כי יגדלו הנערים על זה המנהג הרע והתכונה הזרה, וכל אשר יגדלו עוד יוסיפו סרה להבזות בעיניהם עניין בית הכנסת וקדושתו ולא יתנו כבוד לתורה, וכיון שעבר אדם עבירה ושנה בה הותרה לו, גם כי יזקין, ממנה לא יסור. סוף דבר ראוי לאדם שלא להביא הטף הקטן מאד לבית הכנסת, כי יפסיד בהביאו ולא ירוויח, אך הטף הגדול קצת, יביאנו לבית הכנסת ולא יניחנו לזוז ממקומו.

סיכום: אין להביא ילדים קטנים המפריעים לכוונת המתפללים. ולא לה שמביאים אותם אין לקוות על זה לשכר אלא חלילה להפך. / ילד השומע לקול אביו ולא יפריע למתפללים יש להביאו לבית הכנסת, ויש שכר למביאו.

סימן י

שימוש בסבון מוצק ביום שבת קודש

(או"ח שכ, ט)

האם מותר להשתמש בשבת בסבון לא נוזלי?

◇ ◇ ◇

לפני שנתייחס לשאלה יש להקדים שני נושאים שמהם דימו הפוסקים לענות תשובה לשאלה זו, ואלו הן: דיני ריסוק שלג וברד בשבת ודיני שפשוף ידיו במלח בשבת. הגמרא אומרת (שבת נא ע"ב): "אין מרזקין לא את השלג ולא את הברד בשבת בשביל שיזובו מימיו. אבל נותן הוא לתוך הכוס או לתוך הקערה ואינו חושש". ורש"י ז"ל מפרש:

"ואין מרזקין" - כמו מרסקין - משברין לחתיכות דקות... "כדי שיזובו מימיו" - משום דקא מוליד בשבת, ודמי למלאכה, שבורא המים האלו. "אבל נותן לתוך הכוס" - של יין בימות החמה כדי לצנן, ואף על פי שנימוח מאליו, ואינו חושש.

הר"ן כותב שמשום סרך מלאכה נגעו בה. ומהרמב"ם (הלכות שבת כא, יג) נראה שמשום גזרה שמא יסחט פירות העומדים למשקים. מהרשב"א (שם בחידושו) נראה שהאיסור הוא משום גזרה שמא יבוא לסחוט פירות העומדים למשקים. וכך הוא כותב:

הא דתניא "אין מרסקין לא את השלג ולא את הברד". פירש רש"י ז"ל, "משום דקא מוליד בשבת ודמיא למלאכה שבורא את המים האלו אבל נותן הוא לתוך הכוס אע"פ שנמוח מאיליו", ומה שכתב הרב ז"ל משום דקא מוליד, לאו למיסר משום נולד קאמר אלא שהאיסור הוא משום סרך מלאכה, לפי שהוא כבורא ומוליד המים הללו, אבל בספר התרומה כתוב שהוא אסור משום נולד ולפיכך אסר ליתן קדירה או פנאדה שקרש שמנוניתן כנגד

המדורה, משום דמעיקרא עב וקפוי ועכשיו נמחה ונעשה צלול והוה ליה נולד, ולדבריו אפילו בחמה אסור דהוה ליה נולד. ואינו מחוור, דאם כן למה התירו לתת לתוך הכוס, דמכל מקום הרי הוא נפטר בתוך הכוס והרי הוא נולד בשבת ואסור. ועוד דהא פירות דלאו בני סחיטה נינהו סוחטין לכתחלה, ואפילו תותים ורימונים היוצא מעצמן אם לאוכלין מותר (קמג, ב), אלא לעולם לא אסרו אלא לרסק ביד מפני סרך מלאכה.

ולי נראה דמשום גזירת 'סחיטה דפירות העומדין למשקין' נגעו בה, מפני שהברד והשלג למימיהן הן עומדין, ולפיכך לתת לתוך הכוס מותר שאינו נראה כסוחט, ועוד הקילו בו לרסק בתוך הכוס כפירות דלאו בני סחיטה נינהו, והתירו לרסק אפילו ביד לתוך הכוס וכדנתי בתוספתא (ד, טו) "אבל מרסק הוא לתוך הקערה", וטעמא דמילתא לפי שאע"פ שנקרש ונעשה עב, הכל יודעין שאין בו אוכל ושמימיו נסחטין מתוכו, אבל מים הם מתחלתן ועד סופן אלא שנקרשו לפי שעה, ולפיכך הקילו בהן לסוחטן לתוך הקערה או לתוך הכוס, אלא שהחמירו בהן לסחטן ולרסקן בפני עצמן, כך נראה לי.

וכן פוסק מרן בשולחן-ערוך כמו הר"ן והרמב"ם והרשב"א ובניגוד לדעת התרומה:

השלג והברד, אין מרסקין אותם, דהיינו לשברם לחתיכות דקות כדי שיזובו מימיו, אבל נותן הוא לתוך כוס של יין או מים והוא נימוח מאליו ואינו חושש, וכן אם הניחם בחמה או כנגד המדורה ונפשו מותרים.

ומכאן נראה שמרן לא סובר שהאיסור משום נולד, שאם כן הרי גם להניחם בחמה או כנגד המדורה היה אסור משום זה.

גם בדין שפשוף ידיו במלח בשבת חלקו הראשונים ובעקבותיהם מרן והרמ"א. הטור בשם בעל-התרומה כותב שיש לאסור לעשות כן משום איסור נולד. והאחרונים כותבים שכמו שדעת מרן בריסוק שלג הייתה משום שתי הסיבות שמנינו לעיל כך דעתו לגבי מלח ואף שפסק בשולחן-ערוך (כאן סעיף יב) כלשון בעל התרומה אולם מטעמים אחרים ולא משום נולד, כוותיה ולא מטעמיה. וכמה נחמדים דברי הבן-איש"חי בזה (יתרו שנה ב אות יב):

לא ישפשוף ידיו במלח מפני שנימוח על היד ונעשה מים. ויש בזה אותם שני טעמים שכתב מרן ב"בית יוסף" על השלג דאסור לרסקו בידיים, אבל בעל התרומות ז"ל סבר הטעם - הן במלח, הן בשלג - הוא משום נולד, ורוב הפוסקים חלוקים עליו בזה. ומרן ז"ל שהביא דין המלח הנזכר מבעל התרומות, פסיק כוותיה ולא מטעמיה, דאינו מודה לטעם של נולד, אלא

הוא מטעמים הנזכרים בשלג... ושלא בדקדוק כתב כן, דודאי מרן ז"ל אית לי תרי טעמי ורק טעם של נולד לית ליה".

עיי"ש שפתיים יישק. מכאן הסיקו חלק מהפוסקים האחרונים לגבי שימוש בסבון שאיננו נוזלי בשבת, בדמיון לשלג ולמלח, שהרי האיסור לרסק שלג וברד הוא משום גזירת "סחיטת פירות העומדים למשקים", ולא משום נולד, לכן בסבון שאין אפשרות להפכו למים לא גזרו חכמים ויש להתיר שימוש בו בשבת (הפחד-יצחק, גינת-ורדים ועוד).

אולם הרמ"א (שכו, י) אוסר שימוש במלח משום נולד, ובדמיון לשימוש בסבון הסכימו עימו אחרונים אחרים ואסרו להשתמש בסבון קשה בשבת (בן-אישי-חי שם, ומביא שיטת היד-אהרן).

הגאון הרב עובדיה יוסף מביא מקור להתיר, את דברי הרמב"ם בתשובותיו, האומר: "רחיצת ידיים בבורית וזולתו מכל מה שלא ישיר השיער בהכרח, מותר", ולדעת הגאון הנ"ל לו ידעו המתנגדים את דברי הרמב"ם האלו היו חוזרים בהם ומקלים (יחווה-דעת חלק שני סימן נ).

סיכום: יש מחלוקת בין מרן לרמ"א לגבי שבירת שלג וקרח בשבת ושימוש במלח. לדעת מרן, בשני המקרים יש לאסור משום סרך מלאכה (ר"ן) ומשום גזרה שמא יסחט פירות העומדים למשקים (רמב"ם, רשב"א), ואילו לדעת הרמ"א יש לאסור משום נולד. / פוסקים אחרונים (גינת-ורדים, פחד-יצחק ועוד) פסקו להתיר שימוש בסבון קשה בשבת משום שגזרת "שמא יסחט פירות העומדים למשקין" לא שייכת כאן, שאין אפשרות להפוך סבון זה למים. פוסקים אחרים (בן-אישי-חי, יד-אהרן ועוד) שפוסקים כדעת הרמ"א אסרו שימוש בסבון קשה בשבת משום איסור נולד. / אומר הגר"ע יוסף שאנו הספרדים ההולכים כדעת הרמב"ם ומרן יכולים להתיר, ואילו לבני אשכנז ראוי להחמיר אלא אם יש צורך גדול.

סימן יא

גילוח בחול המועד

(או"ח תקלא, א)

האם מותר להתגלח בחול המועד?

◇ ◇ ◇

הגמרא אומרת (מו"ק יג ע"ב-יד ע"א):

משנה. ואלו מגלחין במועד: הבא ממדינת הים, ומבית השביה, והיוצא מבית האסורין, והמנודה שהתירו לו חכמים, וכן מי שנשאל לחכם והותר, והנזיר והמצורע מטומאתו לטהרתו... **גמרא.** ואמר רבה בר בר חנה אמר רבי אלעזר: מאי טעמא - כדי שלא יכנסו למשמרתן כשהן מנוולין, הכא נמי: כדי שלא יכנסו לרגל כשהן מנוולין.

ומובא בטור:

אין מגלחין במועד, והטעם: **שלא יכנס למועד כשהוא מנוול**, פירוש: שאם היה יכול לגלח במועד לא היה חושש לגלח ערב המועד ונמצא נכנס למועד מנוול, ומצווה על כל אדם לגלח קודם המועד לכבוד המועד, וכיון שהוא אסור לגלח במועד יהא זהיר לגלח קודם המועד. ור"ת פירש כיון שזהו הטעם אם כבר גילח קודם המועד מותר לגלח במועד. **וקשה מאד** להתיר וגם אינו נראה כן מתוך הגמ' דאם איתא הווא ליה לפורטה בהדי הנך דתנן ואלו מגלחין כי היכי דקאמר גבי כיבוס, כל מי שאין לו אלא חלוק אחד מותר לכבסו במועד, משום דאפילו אם כיבסו קודם המועד הוא חוזר ומתלכלך, הכי נמי הווי ליה לפרושי היתר דאם גילח קודם המועד. ועוד מי יודע אם גילח קודם המועד, דכהאי גוונא קאמר בגמרא על הא דבעי מי שאבדה לו אבידה בערב המועד אם מותר לגלח במועד מפני שהיה אנוס שלא היה לו פנאי לגלח קודם המועד, וקאמר מי יודע שהיה אנוס. הלכך נראה שאין להתיר אלא לאותם שמפרש בהדיא.

וכן מובאים שוב הדברים בב"י שדוחה את דברי ר"ת. נמצא, הטור והב"י דוחים את דברי ר"ת.

לדעת ר"ת, שהבאנו בסעיף הקודם, ברגע שאדם מתגלח בערב החג לא חלה עליו גזרת חז"ל, שכן אין הוא נכנס מנוול לרגל. כאמור, דבריו נדחו על ידי הטור והב"י, והב"י שם אומר בשם פוסקים נוספים שאף למתגלח בערב חג אסור להתגלח בחג, וכך פוסק בשו"ע בסימנו. ואולם בנודע-ביהודא (סימן יג) פוסק שאם התגלח בערב חג מותר לו בחג להתגלח על ידי פועל שאין לו מה יאכל, אך רוב האחרונים חלקו עליו ואסרו זאת.¹

סיכום: מצווה להסתפר ולהתגלח ערב יום טוב לכבוד החג. / אסור להסתפר או להתגלח בחולו של מועד. / רוב האחרונים אוסרים גילוח בחול המועד, גם אם מדובר באדם שהתגלח ערב החג. / ר"ת מתיר, והנודע ביהודה סובר כמותו, אולם דבריו נדחו על ידי הטור, הב"י ורוב האחרונים.

1. ראה בכף-החיים אצלנו אות ז, ובסימן תקמב אות יד.

סימן יב

נוכחות אבל בבית כנסת לעניין אמירת תחנון

(או"ח קלא, ג)

אבל תוך שבעה שבא להתפלל בבית הכנסת, האם צריך לומר וידוי ונפילת אפיים ו"למנצח מזמור לדוד יענך ביום צרה"?

◇ ◇ ◇

נחלקו הפוסקים לגבי הטעם שאין אומרים נפילת אפיים בבית האבל.
בשיבולי-הלקט (עמ' כח, הובאו דבריו בב"י קלא, ד) מובא:

בבית האבל אין נופלים על פניהם, משום דאיתקש לחג, דכתיב (עמוס ח, י): "והפכתי חגיכם לאבל", הילכך אין אומרים וידויים ותחנונים בבית האבל...¹

אולם הלבוש (מובא בסימננו בכף-החיים אות חז) כותב שהטעם שאין אומרים נפילת אפיים בבית האבל הוא כדי שלא להגביר את כוח הדין ח"ו, כי מידת הדין מתוחה כנגד האבל והוא כמו קיצוץ ח"ו.²

וכך פוסק מרן בעל השולחן-ערוך אצלנו: "נהגו שלא ליפול על פניהם לא בבית האבל ולא בבית החתן ולא בבית הכנסת ביום מילה ולא כשיש שם חתן".
האחרונים נחלקו אם דין זה חל גם כאשר האבל לא נמצא בבית הנפטר; יש האומרים שיש לומר נפילת אפיים ויש האומרים שאין לומר (ראה כף החיים בסימננו, אות נט).

1. ואגב כך, נלמדה בגמרא (מו"ק טו ע"ב) הלכה נוספת מפסוק זה: מה חג אסור במלאכה אף אבל אסור במלאכה.
2. ובכלל זוהי הסיבה שאין אומרים נפילת אפיים בלילה, ולא דווקא בבית האבל.

עוד נשאלת השאלה במניין בבית הכנסת (לא בבית הנפטר) שבו נמצא האבל ומתפלל – האם צריכים לומר נפילת אפיים?
במשנה-ברורה מובא (בשם אליה רבה ועוד) שכשהאבל מתפלל בבית אחר או בבית כנסת אין הציבור נגרר אחריו, אלא צריכים לומר תחנון.
אומר כף-החיים (אות ס) בשם אחרונים (שכנה"ג בהגב"י אות טו, אליה רבה אות ט ועוד):

נשאלתי כיון דחתן ואבל מחד טעמא אין נופלין על פניהם בבתיהם, למה בבא החתן לבית הכנסת אין נופלין על פניהם ובבא האבל לבית הכנסת נופלין על פניהם?
והשבתי דאיברא דאיתקש אבל לחג, מכל מקום יש שינוי ביניהם בטעם הדבר. כי הטעם בחתן מפני שהוא שרוי בשמחה, וכיון שהוא מלך אזלינן בתריה כל הקהל. אבל טעם האבל שלא להגביר מידת הדין, כמו שכתבנו למעלה בשם הלבוש, ולכן כשהאבל בבית הכנסת עבדינן עיקר שאר העם, דכיון ששאר הקהל אינם אבלים אין כאן בית מיחוש...

ולבסוף מגיע שם למסקנה שהכול כמנהג המקום.

ומאמר-מרדכי (אות יא) כותב שאין נוהגין כן, אלא גם כשהאבל בא לבית הכנסת שני וחמישי – כמבואר ביו"ד (שצג, ג) – אין הקהל נופלין על פניהם, ועוד הוא כותב שזהו מנהג נכון, דמאחר דאיתקש אבל לחתן אין לחלק ביניהם. ומוסיף שכן כתב בא"ח דף סט אות לב. גם לדברי השכנה"ג הנ"ל (המובא בכף החיים) האבל עצמו אינו אומר נפילת אפיים, וכן כתבו בקיצור שולחן-ערוך (כב, ה) ובערוך-השולחן (כאן).
הברכ"י יוסף (כאן אות יג) כותב שאם יש ספק אם לומר תחנון אם לאו עדיף שלא לומר, כי סוף סוף אמירתו היא רשות.

סיכום: במניין בבית הנפטר פטורים מלומר וידוי ונפילת אפיים; יש האומר משום שאבל הוקש לחג (שיבולי-הלקט) ויש האומר כדי לא להגביר כוח הדין ח"ו (לבוש). / אבל ההולך לבית הכנסת הכול תלוי במנהג המקום; יש הפוטרים ויש האומרים שאין הציבור נגרר אחר האבל וצריכין לומר תחנון. לפוסקי אשכנז יש לומר תחנון. / לפי המאמר-מרדכי כשם שחתן פוטר את המניין מלומר תחנון כך גם האבל. / כולם מודים שהאבל עצמו לא יאמר תחנון. / במקרה של ספק עדיף לא לומר תחנון, שאינו חובה.

סימן יג

מקום אמירת תפילת הדרך

(או"ח סימן קי)

היכן יש להתחיל ולומר את תפילת הדרך – בביתו ובתוך העיר או דווקא מחוץ לעיר?

◇ ◇ ◇

אומרת הגמרא במסכת ברכות (ל ע"א):

אימת מצלי? - אמר רבי יעקב אמר רב חסדא: משעה שמהלך בדרך. עד כמה? - אמר רבי יעקב אמר רב חסדא: עד פרסה. והיכי מצלי לה? - רב חסדא אמר: מעומד; רב ששת אמר: אפילו מהלך. רב חסדא ורב ששת הוו קאזלי באורחא, קם רב חסדא וקא מצלי. אמר ליה רב ששת לשמעיה: מאי קא עביד רב חסדא? אמר ליה: קאי ומצלי. אמר ליה: אוקמן נמי לדידי ואצלי, מהיות טוב אל תקרא רע.

והרי"ף גורס בגמרא: "משעה שיאחז בדרך".

ונחלקו הפוסקים לגבי הסבר דברי הגמרא: "משעה שמהלך בדרך" - מה נקרא מהלך בדרך (או אוחז בדרך); האם מחוץ לעיר דווקא או שמא גם בתוך העיר ממש? מלשון תלמידי רבנו יונה שאמרו: "... אלא יש לו לאמרה לכתחילה, לאחר שיצא מהעיר בתוך הפרסה הראשונה",¹ נראה שלשון הגמרא "משעה שמהלך בדרך" כוונתה אחר שיצא מהעיר ולא בתוך העיר. ואילו העטרת זקנים (סימן קי) מביין ברש"י ז"ל (הוריות ד ע"א) שאף בתוך העיר נקרא אוחז בדרך, וכן כותב החיד"א (שערי-יוסף הוריות ד ע"א, ברכי-יוסף קי, א), וכן דעת הט"ז (קי סק"ז) שאפילו בתוך ביתו יכול לאומרה.

1. וכן סובר המאירי, ברכות, שם. וראה בשו"ת באר-שבע סימן מה.

המ"א (ק"ס"ק יד) אומר שהלשון "מהלך בדרך" שנקטא הגמרא הוא אחרי עיבורה של עיר, דהיינו עד אחרי ע' אמה ושיריים (35 מטרים) של הבית האחרון. ובלשונו שלו:

נראה לי דלא יאמרו בתוך עיבורה של עיר, דהיינו בתוך ע' אמה ושירים מן העיר, דעיבורא דמתא כמתא כדאמרינן בנדרים ועיין בסימן ר"ל ס"א, ובעמק הברכה כתוב דהיינו תחום מעיבורא של עיר.

להלכה נראה שלכתחילה יש לומר תפילת הדרך מחוץ לעיר ממש ולא בתוך העיר, כדעת ראשונים ורוב אחרונים, במיוחד לאור חשש ברכה לבטלה שמא יאמרה בתוך ביתו בעיר ולבסוף יימלך בדעתו ולא יצא לדרך ונמצאת ברכתו לבטלה. והיה אם אמרה בתוך ביתו – יצא בדיעבד, שהרי אין ברכה זו כמצווה שיש עניין לאומרה סמוך לעשייתה אלא זו בקשה, שמבקש רחמים על עצמו, וכיוון שבכוונתו לצאת לדרך באותו היום – יכול לאומרה אפילו בעיר.

סיכום: לכתחילה יש לומר את תפילת הדרך דווקא מחוץ לעיר כדברי ראשונים ורוב אחרונים, במיוחד לאור החשש שאחר הברכה לא יצא לדרך ונמצאת ברכתו לבטלה. / בדיעבד, האומרה בביתו יצא ידי חובה ואין צריך לאומרה שוב מחוץ לעיר.

סימן יד

דין מטעמת

(או"ח רי, ב)

אדם הטועם תבשיל אם חסר בו מלח או תבלין, האם צריך לברך לפני הטעימה?

◇ ◇ ◇

הגמרא במסכת ברכות (יד ע"א) אומרת: "מטעמת אינה צריכה ברכה. והשרוי בתענית טועם ואין בכך כלום. רבי אמי ורבי אסי טעמי עד שיעור רביעית". ופירוש "מטעמת" לפי רש"י זצ"ל: לטעום את התבשיל אם חסר מלח או תבלין. נחלקו הראשונים האם הפטור מברכה הוא גם אם בלע את הטעימה או רק כאשר חוזר ופולט.

דעת הרי"ף והרמב"ם שהביאם הב"י: גם אם בולע את הטעימה לא צריך לברך. דעת הר"ח המובאת בתוספות: אם בלע את הטעימה יש לברך. השולחן-ערוך מביא את שתי דעות הראשונים, כאשר הדעה הראשונה בדבריו היא דעת הרי"ף והרמב"ם והדעה השנייה היא דעת הר"ח. הרמ"א הכריע שספק ברכות להקל. המשנה-ברורה בסימננו (סקי"ט) מכריע לקולא ואומר שהטועם ובולע אין צריך לברך, אולם טוב שיתכוון עליה בתור אכילה ויברך עליה. על דבריו אפשר להקשות מהגמרא במסכת ברכות (מד ע"ב): "לאפוקי מאי? אמר רב אידי בר אבין: לאפוקי מאן דחנקתיה אומצא", כלומר: שאף על פי שותה מים ובלע אותם אין צריך לברך על המים, שכן אלמלא חנקתו אומצא לא היה שותה, וכך נפסק בשולחן-ערוך (רו, ז). הפוסקים והמשנה-ברורה פסקו שבחנקתו אומצא ושתה מים לא מברך, אבל אם אכל לחם או שתה שאר משקים, שאז יש הנאה לחך אף אם הוא שותה כדי להשתחרר מאומצא שחנקתו חייב לברך לפני ואחרי, ויש האומרים אף שלא נתכוון להנאה כלל (מובא בשער-הציון רי, ל). השאלה הנשאלת: מדוע בטעימה אנו אומרים שהחייב בברכה הוא רק למי שנתכוון לאכול?

המנחת-שלמה (יח, ה) מיישב קושיה זאת ואומר שכל האמור בעניין אומצא המופיע בסימן רד הוא רק לפי שיטת הי"א, שהיא דעת הר"ח שהביא התוספות. והאמת היא כהלכה בדעה הראשונה המובאת בשולחן-ערוך, וכדעת הרי"ף והרמב"ם, שאף באומצא אין צריך לברך כמו שבטעימת מאכל אין צורך לברך. וחייב לברך רק כאשר כוונתו לאכילה ושתייה של הטעימה ולא לשום דבר אחר. אולם מפשט דברי המשנה-ברורה נראה שהוא לא פסק כן, והבדיל בין דין טעימה לדין אומצא.

אפשר ליישב ולומר שכל חיוב ברכה נאמר על אכילה שחזו"ל סמכוה על הפסוק: "וְאָכַלְתָּ וְשָׂבַעְתָּ וּבֵרַכְתָּ" (דברים ח, י), והכול תלוי בהתייחסות האדם האוכל והשותה, שכן הטועם הוא דבר רגיל ומצוי, ועל ידי כוונת האדם לטעום בלבד נפקע כאן שם אכילה, כי בני אדם טועמים לא לשם אכילה אלא כדי לוודא שלא חסר מלח או תבלין, וגם אם בסוף התהליך הוא בלע את הטעימה אין צורך לברך. אבל לגבי חנקתיה אומצא, שהוא מאורע בלתי צפוי, כל זמן שהחך נהנה מהאוכל או מהמשקה יש חיוב ברכה.

סיכום : טעימה לבדוק אם חסר מלח או תבלין אינה טעונה בברכה לפניה ולאחריה. / יש להיזהר לכוון לפני הטעימה ליהנות מהאכילה, ואז יברך.

סימן טו

הזמן העדיף לתפילת מנחה

(או"ח סימן רלג)

מהו הזמן העדיף להתפלל מנחה? האם מנחה "גדולה" או "קטנה"?

◇ ◇ ◇

אומרת הגמרא במסכת ברכות (כו ע"ב): "תניא איזו היא זמן מנחה גדולה? משש שעות ומחצה ומעלה. ואיזו היא מנחה קטנה? מתשע שעות ומחצה ולמעלה".
ופירש רש"י: שאם בא להקדים ולהקריב תמיד של בין הערביים אינו יכול להקדימו קודם שש שעות ומחצה, דבין הערבים כתיב ביה (ירמיה ו, ד): "כי ינטו צללי ערב", משהחמה נוטה למערב, דהיינו משש שעות ומחצה. ונראה שלדעת רש"י ז"ל יכולים להתפלל מנחה גדולה אף לכתחילה.

מדברי הטור ואביו הרא"ש בתשובותיו (ד, ט) נראה שהם סוברים שלכתחילה זמן מנחה הוא זמן מנחה גדולה, כדעת רש"י. ומדברי הרמב"ם נראה שזמן מנחה לכתחילה הוא זמן מנחה קטנה, וכך הוא כותב (הלכות תפלה ג, ב, והב"י מביאו בסימננו):

כבר אמרנו שתפילת מנחה כנגד תמיד של בין הערבים תקנו זמנה, ולפי שהיה התמיד קרב בכל יום בתשע שעות ומחצה תקנו זמנה מתשע שעות ומחצה, והיא הנקראת מנחה קטנה. ולפי שבערב הפסח שחל להיות בערב שבת היו שוחטים את התמיד בשש שעות ומחצה, אמרו שהמתפלל אחר שש שעות ומחצה יצא. ומשהגיע זמן זה הגיע זמן חיובה והיא הנקראת מנחה גדולה.

מלשונו משמע שמנחה גדולה היא בדיעבד, וכן פסק מרן בשולחן ערוך (רלג, א) כדעת הרמב"ם:

מי שהתפלל תפלת המנחה לאחר ו' שעות ומחצה ולמעלה, יצא. ועיקר זמנה מט' שעות ומחצה ולמעלה עד הלילה לרבנן, ולרבי יהודה עד פלג המנחה שהוא עד סוף י"א שעות חסר רביע... ואסיקנא, דעבד כמר עבד, ודעבד כמר עבד, והוא שיעשה לעולם כחד מינייהו, שאם עושה כרבנן ומתפלל מנחה עד הלילה, שוב אינו יכול להתפלל ערבית מפלג המנחה ולמעלה, ואם עושה כר' יהודה ומתפלל ערבית מפלג המנחה ולמעלה, צריך לזהר שלא יתפלל מנחה באותה שעה...

וכן מצינו להקת אחרונים שאמרו שיש להקפיד להתפלל מנחה קטנה, הלא הם ברכי-יוסף בשם הרדב"ז (מובא בשערי תשובה סק"א), בן-איש-חי (ש"א פרשת ויקהל אות ג) ועוד. אכן, מוטב להתפלל מנחה גדולה בציבור מאשר מנחה קטנה ביחיד. וראה איזה פלא, איך רבים בני הישיבות הקדושות שמתפללים דווקא מנחה גדולה, ולא חוששים לדברי הרמב"ם והאחרונים דלעיל? וניתן ליישב ולומר שאם השאלה היא מה עדיף: מיצוי זמן לימוד תורה או מנחה קטנה, התשובה שוודאי שיש למצות את זמן לימוד התורה (יחווה-דעת ד סימן יט).

סיכום: בבית המקדש, מהרה ייבנה, הקריבו את התמיד של בין הערביים בתשע שעות ומחצה. ולעיתים רחוקות, כשחל ערב פסח בערב שבת, היו משנים ושוחטים את התמיד בשש שעות ומחצה. / מחלוקת בראשונים אם מנחה גדולה היא בדיעבד או לכתחילה. / מרן בעל השולחן-ערוך ולהקת פוסקים אחרונים פסקו כדעת הרמב"ם שלכתחילה אין להתפלל מנחה גדולה. וכן ינהגו בני ספרד. / מוטב להתפלל מנחה גדולה בציבור ולא מנחה קטנה ביחיד. / בישיבות הקדושות רשאים להתפלל מנחה גדולה לכתחילה, אם עושים זאת כדי למצות את זמן הלימוד.

סימן טז

דרך עניית אמן יהא שמייה רבא

(או"ח סימן נו)

העונה בזמן אמירת קדיש, האם עליו לצעוק בקול גדול כשיאמר "יהא שמייה רבא"?

◇ ◇ ◇

אומרת הגמרא במסכת שבת (ק"ט ע"ב):

אמר רבי יהושע בן לוי: כל העונה אמן יהא שמייה רבא מברך בכל כוחו - קורעין לו גזר דינו, שנאמר: "בפרוע פרעות בישראל בהתנדב עם ברכו ה'". מאי טעמא "בפרוע פרעות"? משום ד"ברכו ה'". רבי חייא בר אבא אמר רבי יוחנן: אפילו יש בו שמץ של עבודה זרה - מוחלין לו. כתיב הכא: "בפרוע פרעות", וכתוב התם: "כי פרוע הוא". אמר ריש לקיש: כל העונה אמן בכל כוחו פותחין לו שערי גן עדן, שנאמר: "פתחו שערים ויבא גוי צדיק שומר אמונים", אל תקרי שומר אמונים אלא שאומרים אמן. מאי אמן? אמר רבי חנינא: אל מלך נאמן.

וכותב רבנו יונה (ברכות יג, ד"ה בכל כוחו): "כלומר בכל כוח כוונתו, ומפני שיש בני אדם שאין הכוונה שלהם מתעוררת אלא על ידי הכוח אמר בכל כוחו, אבל אין צריך לתת קולות גדולות שיתלוצצו ממנו בני אדם". ואומר התוספות (שם ד"ה כל העונה): "פירוש בכל כוונתו, וכן פירש רש"י. ור"י אמר דיש בפסיקתא במעשה דרבי ישמעאל בן אלישע דקאמר התם כשישראל נכנסים לבתי כנסיות ואומרים יהא שמייה רבא מברך בקול רם מבטלים גזרות קשות".

ומסביר השפ"ע ט"ל על פי הסוד: כשישראל עושים רצונו של מקום מוסיפים גבורה למעלה. אין הכוונה שמוסיפים גבורה בעצמותו ברוך הוא, אלא הכוונה שאנו מבקשים שגבורתו תראה לעולמות התחתונים שברא ברוך הוא. ברגע שאומרים יתגדל ויתקדש שמייה רבא - המשמעות היא שאנו מבקשים כי השם הקדוש ידו"ד במלואו כזה: י'ו'ד' ה'א' ו'א'ו' ה'א', ובו עשר אותיות, יתגדל ויגביר שמו הגדול

בתוספת מילוי שמונה ועשרים אותיות – כ"ח אורותיו כמניין כוחו הגדול. ועל זה עונים קהל השומעים ואומרים אמן, והכוונה על המילוי הראשון של עשר אותיות, 'י'ו'ד' ה'א' ר'א'ו' ה'א'; העונים מקיימים עדות ומאמתים את האמור, באומרם "אמן" שבמספר קטן עולה עשר.

ועל זה שאנו אומרים ומתפללים (באמצעות אומר הקדיש) שיתגדל ויתגבר כוחו בתוספות שפע ויתגלה באמצעות מלוי דמלואו, שהם שמונה ועשרים אורות שהוא כוחו הגדול ברוך הוא, והם כ"ח אותיות שמו הגדול, עונים השומעים ואומרים: 'י'ה'א' ש'מ'י'ה' ר'ב'א' מ'ב'ר'ך' ל'ע'ל'י'ם' ל'ע'ל'מ'י' ע'ל'מ'י'א' = כ"ח אותיות. וגם על כך עונים השומעים אמן, וכוונתם: יהי רצון שיתקיימו דברי אומר הקדיש, המתפלל על הגברת כוח מילוי ידו"ד בעשר אותיות, שיתמלא בשמונה ועשרים אותיותיו.

וזהו פירוש מה שאמרו חז"ל שהעונה אמן יהא שמייה רבא בכל כו'ח'ו' קורעים לו גזר דין של שבעים שנה. שאין כוונת חז"ל בזה שהעונה אמן יגביה וירום עד למרום קולו לזעוק ולצעוק בכל כוחו ויכולתו, כי לא בעבור צעקתו וזעקתו בכל יכולתו יקרעו לו גזר דינו, כי הקב"ה שומע ועונה למתפלל בלחש ובחשאי ומשבח לקב"ה בקול נמוך וברוח נכאה יותר ממי שמרים למרום קולו, כי מי שמרים קולו הוא מכת נביאי הבעל.

אלא כוונת חז"ל שהעונה צריך ליתן ליבו ולכוון למניין האותיות שיש באמן, 'י'ה'א' ש'מ'י'ה' ר'ב'א' מ'ב'ר'ך' ל'ע'ל'י'ם' ל'ע'ל'מ'י' ע'ל'מ'י'א', שהן כ"ח אורות ברוך הוא. זאת הכוונה בכל כוחו; לכוון לכל כ"ח אורותיו שהם שמונה ועשרים וכוח מעשיו הגדולים ברוך הוא היוצאים מכ"ף הרחמים ידו"ד ברוך הוא. ובוודאי מי שמכוון כוונה זו בכל כו'ח'ו', רצונו לומר בכל כוונתו, שהוא שבח גדול כזה, קורעים לו גזר דינו בעבור עוצם וגודל שבח זה.

על זה אמרו חז"ל, כל זמן שישראל נכנסים לבתי כנסיות ולבתי מדרשות ועונים אמן יהא שמייה רבא, הקב"ה מנענע ראשו ואומר אשרי המלך שמקלסין אותו בביתו כך.

סיכום: לדעת רש"י ז"ל יש לומר זאת בכוונה, ולדעת התוספות דווקא בקול גדול. / לדעת בעלי הסוד, יש לכוון כוונה מיוחדת כדי להגביר שפע הטוב של הבורא ברוך הוא על בריותיו, ואין הכוונה להשמעת קול גדול (ואולי לזה כיוון רש"י).

סימן יז

שיעור קביעת סעודה במזונות

(או"ח קסח, ו)

שיעור קביעת סעודה; כשאוכל מזונות, מהו השיעור שצריך לברך "מזונות" ומהו השיעור שצריך לברך "המוציא"?

◇ ◇ ◇

מובא בשולחן-ערוך (קסח, ו):

פת הבאה בכיסנין מברך עליו בורא מיני מזונות ולאחריו ברכה אחת מעין שלוש, ואם אכל ממנו שיעור שאחרים רגילים לקבוע עליו, אף על פי שהוא לא שבע ממנו, מברך עליו המוציא וברכת המזון.

מהו השיעור שאחרים רגילים לקבוע עליו? האחרונים דנו בכך ואפשר להבחין בדעות אחדות.

דעה ראשונה היא דעת שו"ע הגר"ז (שם, ה) וכך הוא כותב:

שיעור קביעת סעודה האמור כאן אינו כשיעור סעודה האמור בעירוב שהוא שלוש ביצים, שהיא הפחותה שבסעודת העניים הבריאים וישם סעודה עליה, אבל אינה סעודת רוב בני האדם הבריאים כשאוכלים ממנו לבדו בלא לפתן ודברים אחרים, אלא כשיעור עומר לגולגולת לשתי סעודות.

והעומר עשירית האיפה, והאיפה 432 ביצים, נמצא שהעומר = 43.2 ביצים, וזהו שיעור שתי סעודות. ולפי הגר"ח נאה בספרו שיעורי-תורה, ביצה = 57.6 סמ"ק, ושיעור סעודה אחת = כ-21.5 ביצים = 1244 סמ"ק, ולדבריו זהו שיעור קביעת סעודה.

דעה שנייה היא דעת הרמ"ע מפאנו (אלפסי-זוטא על מסכת ברכות מב ע"א), וזו לשונו:
"דאי קבע עלייהו פרס, מברך 'המוציא' ושלוש ברכות, פחות מכאן מברך 'בורא
מיני מזונות' ומעין שלוש...".

ובשו"ת בית-דוד (או"ח פב) כותב:

הנה השיעור של קביעות סעודה לא פוּרַש, ודוחק גדול לומר שתלוי הדבר בהבחנת האדם
כפי מה שהוא רואה באחרים שקובעים סעודה, כי מאין יוכל האדם לידע ולראות את הרוב
של העולם איך קובעים סעודה? ויש ללמדו מדין עירוב, דהתם אמרינן דמזון סעודה אחת
לבינוני הוא שיעור שלוש ביצים של פת לדעת הרמב"ם, וארבע ביצים לדעת הטור כמ"ש
בשולחן-ערוך (שסח, ג).

3 ביצים = 172.8 סמ"ק. 4 ביצים = 230.4 סמ"ק. ומנהג הספרדים בשיעור קביעת
סעודה הוא כפי השיעור האחרון, וכן כתב הגאון מהר"ם בן חביב ז"ל (תוספת-יום-
הכיפורים יומא עט ע"ב), וכן כתב מרן החיד"א בשו"ת חיים-שאל, וכן מובא בכף-החיים
(קח, מה).

◊ ◊ ◊

סיכום: אדם שאוכל מזונות בשיעור של שלוש ביצים מכניס עצמו למחלוקת
ראשונים מה עליו לברך, לכן צריך תמיד לאכול שיעור ארבע ביצים וכך יוצא ידי
חובה לפי כולם.

סימן יח

תפילין דרבנו תם

(או"ח לד, א)

האם יש חיוב להניח תפילין דרבנו תם?

◇ ◇ ◇

על הברייתא במסכת מנחות (לד ע"ב) נחלקו רש"י ור"ת בסדר הנחת הפרשיות בבתי התפילין (רש"י ותוס' ד"ה והקורא קורא כסדרן). אין הם חולקים שסדר הכתיבה צריך להיות כסדר כתיבתם בתורה, אלא חולקים הם בסדר הנחתן בבתי.

ראשונים רבים ובראשם הרמב"ם (הלכות תפילין ג, ה) סוברים שסדר הנחתן הוא כפי שרש"י הורה, כסדר הבא: "קדש לי", "והיה כי יביאך", "שמע", "והיה אם שמוע". ולדעתם אם החליף סדר הנחה זה – התפילין פסולות.

הראב"ד (בפירושו לספר יצירה, הובאו דבריו בשם הגדולים לחיד"א, מערכת ספרים, ערך ירושלמי) כותב שראה בירושלמי בקודשים (לא נמצא בדינו) שיש לכתוב את ההוויות (והיה כי יביאך, והיה אם שמוע) באמצע, וכשיטת רבנו תם, וכן מובא בתיקוני זוהר (ט ע"א).

בשולחן-ערוך (לד, א) נפסק שהעולם נוהג כרש"י וכרמב"ם, אולם הוסיף מרן (שם, סעיף ב) שירא שמים יצא ידי שניהם ויעשה שני זוגות תפילין ויניח שניהם.¹ הדרך הטובה ביותר היא להניח את שני זוגות התפילין בו זמנית על היד ועל הראש. אכן, לשם כך יש צורך בשני זוגות קטנים, שגודלם יחד לא יעלה על 8 סנטימטרים, שכן זהו שיעור מקום ההנחה, והמניח שלא במקום זה לא קיים המצווה, וכיוון שקשה למצוא תפילין כשרות בגודל קטן שכזה, יש להניחן בזה אחר זה.

1. יכוון שיוצא באותן שהן אליבא דהלכתא והשאר הן רצועות בעלמא.

תחילה יניח תפילין של רש"י ויברך עליהן עובר לעשייתן ויקרא בהן קריאת שמע ויתפלל, ואחר התפילה יניח תפילין של ר"ת ויקרא בהן פרשת "שמע" ו"והיה אם שמוע", ובזה יצא חובת כולם (ראה ילקוט־יוסף ח"א הלכות תפילין).
בחורים היודעים שמחשבתם טהורה כל זמן שהתפילין עליהם, יכולים אף הם להניח תפילין דר"ת.²
כיום אין הנחת תפילין דר"ת נחשבת כיוהרא, שכן רבים מניחים אותן אף שאינם מפורסמים בחסידות (ילקוט־יוסף ח"א הלכות תפילין, החיד"א בשו"ת חיים־שאל סימן א).

סיכום: מכיוון שגאונים וראשונים טוענים ששיטת ר"ת היא הנכונה, יש לכל ירא שמים לקנות לו שני זוגות תפילין, רש"י ור"ת, ואין בזה יוהרא. / אם גודלם של שני הזוגות יחד אינו עולה על 8 ס"מ יניחם יחדיו, ואם לא – יניחם בזה אחר זה. תחילה יניח של רש"י ואחר כך של ר"ת.

2. מן בשו"ע או"ח (לח, ד) אומר שהמניח תפילין צריך להיזהר מהרהור תאוות אישה, ובתפילין של רש"י מחויב הוא להתאמץ בכל כוחו להסיח דעתו מהרהורים ולכוון ליבו בשעת הנחתן, אבל בתפילין של ר"ת שאינן חייב כל כך – שב ואל תעשה עדיף.

סימן יט

פינוי אשפה עירונית בשבת על ידי גוי

(או"ח שז, ב"ג)

האם מותר לומר לקבלן גוי לפנות אשפה עירונית בעיר של יהודים בשבת ובחג?

◇ ◇ ◇

הגמרא אוסרת ליהודי לומר לנוכרי לעשות עבורו מלאכה בשבת משום שבות, ואיסור זה כולל אמירה לנוכרי אפילו קודם השבת (שבת קנ ע"א).
וכך כותב הרמב"ם (הלכות שבת ו, א):

אסור לומר לגוי לעשות לנו מלאכה בשבת, אף על פי שאין הגוי מצווה על שמירת שבת, ואף על פי שאומר לו קודם השבת, ואף על פי שאינו צריך לאותה מלאכה אלא רק לאחר השבת. ודבר זה איסורו מדברי סופרים, כדי שלא תהיה השבת קלה בעיניהם ויבואו לעשות מלאכה בעצמם.

וכך פסקו הטור והשולחן-ערוך, ובלשונו (שז, ב-ג):

אסור לשכור פועלים ולא לומר לאינו יהודי לשכור לו פועלים בשבת, אף על פי שאין הישראל צריך לאותה מלאכה אלא לאחר השבת, שכל מה שהוא אסור בשבת אסור לומר לאינו יהודי לעשותו. ואפילו לומר לו קודם השבת לעשותו בשבת אסור, אבל מותר לומר לו אחר השבת למה לא עשית דבר פלוני בשבת שעברה, אף על פי שמבין מתוך דבריו שרצונו שיעשנה בשבת הבאה.

וממשיך מרן בסעיף ד: "מותר לתת לאינו יהודי מעות מערב שבת לקנות לו, ובלבד שלא יאמר לו קנה בשבת..."

אולם אם שכר את הגוי בקבלנות, קצץ לו שכר לפני השבת, ולא אמר לגוי לעשות את המלאכה בשבת, יש להתיר את המלאכה, אם הגוי עשה אותה עבור ישראל אפילו

בשבת עצמה, היות והגוי יכול היה לעשותה ביום חול, כגון: ביום שישי לפני כניסת שבת או במוצאי שבת, וזה שהחליט לעשותה בשבת עצמה אדעתא דנפשיה עביד. וכך פסק בשולחן-ערוך לעניין נתינת בגדים לכובס גוי בערב שבת (רנב, ב, ד):

מותר לתת בגדיו לכובס גוי בערב שבת, וכן עורות לעבדן גוי, אם קצץ לו דמים, והוא שלא יאמר לו לעשות בשבת. וכל שקצץ דמים, אף על פי שהגוי עשה המלאכה בשבת, מותר לישראל ללבוש הבגד בשבת עצמה, שכל שקצץ לו דמים אדעתא דנפשיה קא עביד.

הרמ"א בהגה (סעיף ד) חולק ואומר שיש להחמיר וצריך להמתין למוצאי שבת בכדי שיעשה, אלא אם כן הבגד היה נחוץ לו ללבושו באותו זמן. אכן, המדובר כשיש שהות לגוי לעשות את המלאכה עבור ישראל לפני השבת, אולם מה הדין אם ישראל מסר לגוי דבר לעשות עבורו ואין די שהות לעשותו בחול והגוי ודאי יעשהו בשבת – האם גם אז נאמר שמרן יקל?

האחרונים חלוקים בתשובתם על מקרה כעין זה, אלו מחמירים (המגן-אברהם בסימנו ס"ק יא, הט"ז, שולחן-ערוך-הרב) ואלו מקלים (מנחת-כהן, הרב יהודה עייאש בשו"ת בית-יהודה, שו"ת רב-פעלים ח"ב או"ח מג). והגאון הרב עובדיה יוסף (יחוה-דעת ג, יז) מיישב ואומר בשם אחרונים שאף אם הזמן מצומצם לפני שבת והיהודי לא אמר לגוי לעשות עבורו בשבת, יש לומר שאף בזה מרן יקל!¹

אולם אפשר לשאול: מה עם איסור מראית עין בעיר של יהודים, הרי סוף סוף יכולים לומר שהגוי שכיר יום של היהודי, וזה אסור? וגם כאן מתיר הרב עובדיה, ואף בעיר של יהודים, כל זמן שמדובר בקבלנות וידוע שמלאכה מעין זו נעשית בקבלנות.

סיכום: לדעת מרן מותר לקבוע עסקה בקבלנות עם גוי בערב שבת כשעדיין חול, ובלבד שהיהודי לא אמר לגוי לעשותה בשבת, ואם הגוי יעשנה בשבת אין למחות בידו ומותר לישראל ליהנות ממנה. / אחינו בני אשכנז מחמירים כדעת הרמ"א, אולם גם הרמ"א מודה למרן אם יש לישראל צורך באותה מלאכה.

1. וראה עוד בשו"ת יחוה-דעת שם שהביא את כל המקורות שהובאו בדברינו ואף הוסיף עליהם.

סימן כ

תיפוף על גבי שולחן בזמירות שבת

(או"ח שלט, ג)

האם מותר למחוא כפיים ולתופף בידיים על גבי השולחן בזמן זמירות שבת או בזמן שירת הבקשות?

◇ ◇ ◇

המשנה במסכת ביצה אומרת (לו ע"ב):

כל שחייבין עליו משום שבות, משום רשות, משום מצוה בשבת, חייבין עליו ביום טוב. ואלו הן משום שבות: לא עולין באילן, ולא רוכבין על גבי בהמה, ולא שטין על פני המים, ולא מטפחין ולא מספקין ולא מרקדין. ואלו הן משום רשות: לא דנין, ולא מקדשין, ולא חולצין, ולא מיבמין. ואלו הן משום מצוה: לא מקדישין, ולא מעריכין, ולא מחרימין, ולא מגביהין תרומה ומעשר. כל אלו ביום טוב אמרו, קל וחומר בשבת. אין בין יום טוב לשבת אלא אוכל נפש בלבד.

והגמרא מפרשת שם:

לא עולין באילן - גזרה שמא יתלוש. ולא רוכבין על גבי בהמה - גזרה שמא יצא חוץ לתחום. שמע מינה תחומין דאורייתא? אלא: גזרה שמא יחתוך זמורה. ולא שטין על פני המים - גזרה שמא יעשה חבית של שייטין. ולא מטפחין ולא מספקין ולא מרקדין - גזרה שמא יתקן כלי שיר.

כותבים התוספות על כך (ביצה ל ע"א ד"ה תנן): "פירש רש"י שמא יתקן כלי שיר, ומיהו לדידן שרי, דדוקא בימיהן שהיו בקיאין לעשות כלי שיר שייך למגזר, אבל לדידן אין אנו בקיאין לעשות כלי שיר ולא שייך למגזר".

וכיצד כותבים כן התוספות, שהרי אף אם נתבטל טעם הגזרה – הגזרה לא מתבטלת (כמבואר בכיצה ה ע"א)? והתשובה: הם מדמים זאת לדין משקים מגולים שמתורים בזמנו, שהרי טעם הגזרה לא קיים, שכן אין נחשים מצויים בינינו. וכך הם כותבים במסכת עבודה זרה (לה ע"א ד"ה חדא): "ואנו שאין נחשים מצויין בינינו אין לחוש משום גילוי".

ואומר הב"י אצלנו שנראה מדברי ר"י קולון (שורש ט ענף ב) שאין לחלק בין זמן חכמי התלמוד לזמננו כמו שחילקו בעלי התוספות (שם, ומהר"י קולון כותב שביום שמחת תורה מותר לרקד בזמן שאומרים קילוסים דתורה, ונהגו בו היתר משום כבוד התורה כיוון שהאיסור הוא רק משום שבות). והב"י מעדיף את דעת הפוסקים שלא מחלקת בין זמן חכמי התלמוד לזמננו, ואוסר לטפח וכו', בניגוד לדברי בעלי התוספות וכדעת מהר"י קולון.

מדברי הרמב"ם נראה שלספוק כף בשינוי מותר, וכך הוא כותב (הלכות שבת כג, ה):
"ולספק כלאחר יד מותר". ומקור דברי הרמב"ם הוא הירושלמי שכותב (ביצה ה, ב):

רבי יונה אמר: אחורי ידיהון שרי, דהא אית סבין ביומוי והוו מטפחין אחורי ידיהון ואף על גב דאיתא נמי התם בהילוליה דרבי שמעון בר רבי הוו מטפחין אחורי ידיהון בשבתא, עבר רבי מאיר ושמע קליהון אמר: רבותינו, הותרה שבת? שמע רבי קליה אמר: מי הוא שבא לרדותינו בתוך ביתינו?! שמע רבי מאיר קליה דרבי וערק.

הרי"ף (כ ע"א) והרא"ש (סימן ב) פסקו כרבי יונה בירושלמי, שכלאחר יד מותר בשבת. לגבי טיפוף על שולחן כותב הרמב"ם (שם כג, ד):

כל דבר שהוא גמור מלאכה - חייב עליו משום מכה בפטיש, ומפני זה הגורר כל שהוא או המתקן כלי באיזה דבר שיתקן חייב, לפיכך אסור להשמיע קול של שיר בשבת בין בכלי שיר, כגון כנורות ונבלים, בין בשאר דברים, אפילו להכות באצבע על הקרקע או על הלוח או אחת כנגד אחת כדרך המשוררים או לקשקש את האגוז לתינוק או לשחק לו בזוג כדי שישתוק, כל זה וכיוצא בו אסור, גזירה שמא יתקן כלי שיר.

התרומת-החדשן (סב) כותב להתיר באגודל ובאמה שבאצבעותיו, וכך הוא כותב:

שאלה: מה שרגילים להקיש באגודל ובאמה שבאצבעותיו לשחק בו לתינוק... יראה דשרי. ואף על גב דתנן פ"ב דביצה דאין מספקין ואין מטפחין בשבת ויו"ט, מכל מקום נראה להביא ראיה ... בכה"ג מהא דתנן פרק קמא דיומא (יט ע"ב): "ביקש להתנמנם, פרחי כהונה

מקישים לפניו באצבע צרדה, כדי להפיג שנתו", וההיא הקשה הוי כהאי גוונא כדמוכח התם. ואין לומר דהיינו טעמא משום דאין שבות במקדש, דאם כן הווא ליה תלמודא לאסוקי עלה דשרי מוהאי טעמא כדמסיק בפרק אמר להם הממונה הכי אצירוף גחלים בחימום. ונהי דרש"י לא גרס לה "התם דהתירוהו" משמע... שאין שבות במקדש. התוספות ואשירי גרסי להו, ולדידהו יש ראייה, מדלא מסיק הכי אהקשת דאצבע צרדה, שמע מינה דאפילו במדינה נמי שרי.

ומקשה עליו הב"י בסימננו:

ותמהני היאך סמך על דיוק כזה להתיר מה שאסר הרמב"ם להכות אחת כנגד אחת כדרך המשוררים. ומשמע דהיינו להקיש בגודל ובאמה שבאצבעותיו שזהו דרך המשוררים, וכמו שכתב הוא ז"ל בפירוש המשנה בפרק קמא דיומא (מ"ז) מכין באצבע צרדה הוא שיכה בגודל עם האצבע האמצעי בכח והרבה עושין אותו בני אדם בעת השמחה ויעשו בו תנועות עריבות.

**כיצד מדיוק כזה פסק הפך מדברי הרמב"ם ז"ל?
וכך פוסק מרן על השולחן-ערוך (שלט, ג) לאסור:**

אין מטפחין להכות כף אל כף, ולא מספקין להכות כף על ירך, ולא מרקדין, גזירה שמא יתקן כלי שיר. ואפילו להכות באצבע על הקרקע או על הלוח או אחת כנגד אחת כדרך המשוררים או לקשקש באגוז לתינוק, או לשחק בו בזוג כדי שישתוק, כל זה וכיוצא בו אסור, גזירה שמא יתקן כלי שיר. ולספק כלאחר יד, מותר.

והרמ"א כותב בלשן קולא (שם):

הגה: והא דמספקין ומרקדין האידנא ולא מוחינן בהו משום דמוטב שיהיו שוגגין וכו'. וי"א דבזמן הזה הכל שרי, דאין אנו בקיאים בעשיית כלי שיר, וליכא למגזר שמא יתקן כלי שיר דמלתא דלא שכיח הוא ואפשר שעל זה נהגו להקל בכל.

וכותב הכף-החיים על דברי הרמ"א אלו (בסימננו אות יד): "וכל זה למקילין, אבל כל ירא שמים יחמיר לעצמו וגם לאנשי ביתו ואפילו לצורך מצווה".

סיכום: לדברי מרן בעל השולחן-ערוך אין הבדל בין זמן התלמוד לזמננו ויש להחמיר ולאסור: ריקודים ומחיאת כף כדרכו, הקשה על אצבע ואמה, הקשה על גבי לוח שולחן וכדומה. ומחיאת כף כלאחר יד שרי. והרמ"א מקל. / יש אחרונים האומרים שאף לדברי הרמ"א ירא שמים יחמיר באלו גם לצורכי מצווה.

סימן כא

שינוי נוסח אבות בתפילה

האם מותר לספרדי בן עדות המזרח להתפלל בסידור נוסח צה"ל, המכונה "נוסח אחיד" (הקרוב לנוסח אשכנז), ולשנות בכך מנוסח התפילה שהחזיקו בו אבותיו?

כותב האריז"ל (שערהכוונות דף נ):

... והנה אין ספק שאילו היה נוסח של תפילות כל השבטים שווה, לא היה צורך לי"ב שערים, אלא ודאי שמכיוון שנוסח תפילותיהם שונה זה מזה, לכן צריך שער מיוחד לכל שבט ושבט... ואם ישנה ממנהג אבותיו בשינוי הנוסח... אין תפילתו עולה למעלה.

ומרחיב על זה בספר מעבר־יבוק (קונטרס שפתי־צדק פרק לא):

הנה לכל אחד משנים עשר שבטי ישראל יש חלון אחד ברקיע כפי בחינת נשמת שבטו, אשר דרכו נכנסת תפילתו, ולכן אין לשנות מטבע נוסח תפילתו ממה שלימדוהו אבותיו, שכל המשנה ידו על התחונה. ואין ללמוד ממקצת בני הדור האחרון ששינו נוסח תפילתם, שאין ללמוד הלכה מפי בני אדם שלא הגיעו להוראה. וכבר אמרו בירושלמי, עירובין סוף פ"ג, שלח להם רבי יוסי אף על פי ששלחנו לכם סדר תפילות אל תשנו ממנהג אבותיכם.

ומרן החיד"א כותב (עבודת־הקודש קשר־גודל סימן יב אות ט):

קבלנו מרבינו האריז"ל, שמנהגי שרשי התפילות ונוסחתם, אין לשנות מהמנהג הקדום, כי י"ב שערים ברקיע כנגד י"ב שבטים, ותפילת כל שבט עולה דרך שער המיוחד לאותו שבט, אבל תפילת נוסח הספרדים עולה בכל אחד משנים עשר השערים.

רבנו האריז"ל, שהיה אשכנזי, עשה מעשה רב והתפלל בנוסח הספרדים, ומכל מקום אין לספרדים לשנות נוסחתם לנוסח אשכנז. ושמענו על תלמידי חכמים אשכנזים גדולים שהזמינו אליהם תלמידי חכמים ספרדים על מנת שילמדום את המבטא הספרדי המדויק (ראה בספר דרך-הנשר).

ואף רשאים בני ספרד ועדות המזרח שמתפללים במניין מעורב לפרוש ולהקים להם מניין נפרד על מנת להתפלל בנוסח אבותינו הקדושים, ואין בזה משום ברוב עם הדרת מלך, שאדרבה אם מתפללים בנוסחאות שונות בבית כנסת אחד יש בזה משום לא תתגודדו (שו"ת לבושי-מרדכי תליתאה חלק או"ח סימן י).

ברור, אפוא, שהנוסח המכונה בשם "הנוסח האחיד", שרובו ככולו הוא נוסח אשכנז, דינו לעניין זה כנוסח אשכנז, שלפי דעת רבנו האריז"ל אין לספרדים להתפלל בנוסח זה, והעושה כן אין תפילתו רצויה ואיננה מתקבלת למעלה.

בעניין "נוסח אחיד" שאינו על פי הסוד¹, הנוסח הזה אינו נוסח מחודש אלא נוסח החסידים המקובל, שהוא נוסח אשכנז הקרוב מעט לנוסח ספרד. הרב הראשי לצה"ל דאז, הגר"ש גורן ז"ל, שקבע נוסח זה, הסביר פעם שלא התכוון לאחד את כל הנוסחים ולקבוע נוסח אחיד אלא שלא הייתה אפשרות לצה"ל להדפיס ולחלק שלושה סידורים שונים, לכן בחר את נוסח החסידים, שהוא אשכנזי הקרוב לספרדי.²

סיכום: הנוסח האחיד הוא נוסח אשכנז הקרוב לספרד. / אין לבן עדות המזרח והספרדים לשנות מנוסח אבותיהם לנוסח האחיד והעושה כן קרוב לוודאי שאין תפילתו מתקבלת. / מותר לבן אשכנז לשנות מנוסח אבותיו לנוסח הספרדים המעולה.

1. ראה נפש-החיים שער ב פרק יג.

2. וראה עוד באריכות על כך בדברי מו"ר הגר"ש אבינר, בספרו שאילת-שלמה חלק ב ובדברי הרב עובדיה יוסף בספרו יחוה-דעת חלק ג.

סימן כב

עשיית מלאכה בערב שבת

(או"ח רנא, א)

האם מותר לעשות מלאכה בערב שבת?

◇ ◇ ◇

העושה מלאכה בערב שבת מן המנחה ולמעלה אינו רואה סימן ברכה (שו"ע או"ח רנא, א).¹ והכוונה שאף אם ירוויח מאותה מלאכה שעושה כעת יפסיד במקום אחר (משנה-ברורה שם ס"ק ב).

"מן המנחה" – יש מפרשים "מנחה גדולה" ויש מפרשים "מנחה קטנה", והסומך על המקלים יש לו על מי לסמוך (שו"ע ומשנה-ברורה שם ס"ק ג). כוונת איסור עשיית מלאכה מן המנחה ומעלה, דווקא כשעושה מלאכה דרך קבע; והעושה מלאכה דרך ארעי – מותר (שו"ע ומשנה-ברורה שם ס"ק א, ועיין בן-איש-חי שנה שנייה פרשת לך לך סעיף כ). ולהלן כמה דוגמאות לדין זה:

- א. מותר לעסוק במסחר (הרמ"א רנא, א).
- ב. מותר לכתוב מכתב שלומות לחברו.
- ג. מותר כל היום לתקן בגדיו וכליו לצורך שבת ואף להסתפר מותר כל היום (שו"ע שם סעיף ב, והאר"י זצ"ל נהג לאסור להסתפר אחר חצות היום).
- ד. סופר סת"ם שכותב בשכר אסור לו לעשות כן, אלא אם כן הוא דחוק בכסף לצורכי שבת או שהמזמין צריך עתה מזווה או תפילין או ספר תורה (משנה-ברורה רנא ס"ק ו).

1. ועיין עוד בגמרא פסחים נ ע"ב. מטרת הלכה זו לאפשר לנו להתעסק בצורכי השבת בזמן.

- ה. העוסק בדברי תורה וכותב ספרים לעצמו לצורך לימודו – מותר. ואדם שקיבל עליו שלא לכתוב לצורך לימודו ורוצה לחזור בו, צריך התרה (שו"ע רנא, ב. עיין בשו"ת יד-יצחק (גליק) ח"ג ריא, ד).
- ו. מתקנות עזרא הסופר שתיקן להם לישראל שיהיו מכבסים בגדיהם ביום חמישי לכבוד שבת. וכיום בגלל מציאותן של מכוונות כביסה, הקלו לכבס גם בערב שבת (שו"ע רמט, א).²
- ז. הרוצים לנסוע חוץ למקומם לשבות במקום אחר, לא ילכו בערב שבת יותר מזמן הליכה של שליש יום (שו"ע שם).³
- ח. הקוצץ לנוכרי שכר (קבלנות) מותר למסור לו כלי לתיקון אף בערב שבת, גם אם הישראל מבקש לקחת את הכלי המתוקן ביום ראשון, משום שהנוכרי אדעתיה דנפשיה עביד. ויש מחמירים בזה.⁴

סיכום: אין לעשות מלאכה בערב שבת מהמנחה ולמעלה. "מנחה" – יש אומרים מנחה גדולה ויש אומרים מנחה קטנה, והמקל יש לו על מה לסמוך.

2. ועיין בספר מקור-חיים לגר"ד הלוי ז"ל ח"ג קח, יד שכתב שלכתחילה אין ראוי לנהוג כן.
3. ויש טעם בדבר, שיספיקו להגיע אל מקום חפצם בעוד היום גדול על מנת שיספיקו הוא ומארחיו להכין את הדרוש לשבת. ויש להשתדל בכך גם כיום.
4. ועיין בשו"ת יחוה-דעת ח"ג סימן יז שהאריך בזה.

סימן כג

לימוד תורה שבכתב בלילה

(או"ח סימן רלח)

האם מותר לומר תהלים וללמוד תורה שבכתב בלילה?

◇ ◇ ◇

האר"י הקדוש זצ"ל כותב (שער המצוות ואתחנן לה ע"ב):

ובליל שישי תקרא כ"ו פסוקים מן הפרשה עצמה, אבל בשאר ימות השבוע אין ראוי לקרא מקרא לפי שהמקרא הוא בעשייה והלילה עצמה הוא בבחינת עשייה, והכול הוא דינין ואין ראוי לעזור הדינין. אבל בליל ו' כיוון שיום ששי מכין לשבת והרחמים מתעוררים בו לכן יכולים לקרוא אף בלילה.¹

ומובא בפרקי דרבי אליעזר (פרק מו) שכל אותם ימים שהיה משה רבנו בהר סיני היה לומד מקרא ביום ולומד תורה שבעל פה בלילה.² וכן מובא בתנא דבי אליהו (פ"ב) על הפסוק (תהלים יט, ג): "יום לְיוֹם יִבְיַע אִמְרֹ" – הכוונה לתורה נביאים כתובים, "לְלִילָה לְלִילָה יִחַדָּה דְעֵת" – אלו משניות, וכן פוסק החיד"א זצ"ל (חיים-שאל ח"ב סימן כה; יוסף-אומץ סימן נד; ברכייסוף סימן א סק"ג ובסימן רלח סק"ב).

אולם מובא להלכה בבן-איש-חי (פקודי שנה א), שעם הארץ שאינו יודע לקרוא אלא רק תורה שבכתב מותר לו לקרוא מקרא בלילה. והוא מחלק שם בין מקרא סתם לתהלים וכך הוא כותב:

1. ועיין ברקנאטי על התורה בפרשת יתרו דף מה סעיף א'.
2. והרד"ל בפירושו לפרקי דרבי אליעזר שם אות י אומר שזמן המקרא ביום ואי אפשר לאומרם בעל פה, שכן אלו דברים שבכתב לכן יש לקרוא ביום מתוך ספר, ויש אפשרות לראות באור היום, ואילו בלילה לא יכלו לקרוא – שכן אין ידם משגת לקנות נרות.

וכתב הגאון חיד"א ששמע מאדם גדול ומקובל, דיש לחלק בין קריאת תהלים לשאר המקרא, יעוין שם. ויש לסמוך על דבריו בקריאת תהלים אחר חצות לילה דווקא. ואם קורא המקרא בלשונות אחרים כדי להתלמד ביאור המקרא באותו לשון - פשיטא דשרי.

ויש האומר שאם לומד מקרא עם פירוש רש"י או שאר ראשונים, אין לחוש כלל, שזה נחשב כלימוד תורה שבעל פה שעל יסוד התורה שבעל פה פירשו את המקרא (שו"ת לבושי-מרדכי מהדו"ת סימן קפו).

ובספר אשל-אברהם (או"ח רלח) חילק בין תורה שבכתב לשאר נביאים כתובים, ולדעתו "מקרא" הוא רק חמישה חומשי תורה ולא שאר נביאים כתובים, ובספר יפה-ללב הביא הוכחה שרק התורה נקראת "מקרא" מהגמרא בברכות (ה ע"א):

ואמר רבי לוי בר חמא אמר רבי שמעון בן לקיש: מאי דכתיב "ואתנה לך את לחת האבן והתורה והמצוה אשר כתבתי להורותם"? "לחות" - אלו עשרת הדברות, "תורה" - זה מקרא, "והמצוה" - זו משנה "אשר כתבתי" - אלו נביאים וכתובים, "להורותם" - זה תלמוד; מלמד שכולם נתנו למשה מסיני.

סיכום : על פי חכמת הסוד אין לקרוא מקרא בלילה. / הרוצה לקרוא תהלים יקרא אותם אחר חצות לילה. / הלומד מקרא בלילה עם פירוש רש"י ושאר ראשונים יש לו על מה לסמוך. / לפי דעת כמה פוסקים יכול ללמוד נביאים וכתובים, ולא חמישה חומשי תורה, אף בלילה.

סימן כד

נשים בשמיעת פרשת "זכור"

(או"ח תרפה, ב)

האם נשים חייבות לשמוע את פרשת "זכור"? ואם כן, האם הן חייבות לבוא לבית הכנסת לשמוע אותה בציבור?

◇ ◇ ◇

ראשית יש לדון בעצם מצוות שמיעת "זכור".
מצוות "זכור" היא מצוות עשה והגברים חייבים בה ככל חיוב של מצוות עשה.¹
וכותב בעל תרומת-הדשן (קט):

שלכן בני הישובים שאין להם מנין, צריכים לבוא בשבת זכור לקהילות הסמוכות להם כדי לשמוע קריאת פרשת זכור, שהיא מצוות עשה מן התורה, ועדיפא ממצות קריאת מגילה.

והיות שהשכחה מצויה רק לאחר שעברו שנים עשר חודש, תיקנו חז"ל לקרוא את "זכור" אחת ל"ב חודש.² ופוסק השולחן-ערוך (תרפה, ב) שיש לקרוא את "זכור" בשבת שלפני פורים.³

האם גם נשים חייבות בכך כמו הגברים? מעיון בשולחן-ערוך ובנושאי כליו המובהקים אי אפשר להעלות תשובה לשאלתנו. ופוסקים אחרים חלוקים בדעותיהם, אלו פוטרם ואלו מחייבים, וכדלהלן.

1. וראה בשו"ת יחוה-דעת ח"א סימן פד על המקורות בראשונים הסוברים כך.
2. וראה מה שכתב בזה החת"ם סופר אה"ע ח"א סימן קיט במקרה של שנה מעוברת.
3. כדי לסמוך זכירה למחיה.

הפוסקים הפוטרם בונים את עיקר הפטור על כך שכל מטרת הזכירה של מעשיו הרעים של עמלק היא לעורר רוח קרב ושנאה לעמלק, דבר שיביא בסופו של דבר למלחמה בו ולמחייטו מעל פני האדמה, והיות שנשים לא יוצאות לקרב הן פטורות מזכירה (ספר החינוך מצווה תרג, תורת חסד לגאון מלובלין או"ח סימן לז, שו"ת תורה לשמה סימן קפז).

הפוסקים המחייבים – מהם האומרים שאין זו מצוות עשה שהזמן גרמא, ולכן נשים חייבות. יעוין בספר בנין-ציון החדשות (סימן ח) שכותב:

קיבלתי מאדמו"ר הגאון ר' אברהם בינג זצ"ל הגאב"ד דק"ק וירצבורג בשם רבו החסיד שבכהונה, הגאון מו"ה נתן אדלער זצ"ל, שהנשים חייבות ושהקפיד שאפילו משרתת שלו הוצרכה לשמוע פרשת זכור, וכן נהגתי אחריו. וטעמו נראה לעניות דעתי מפני שאינה מצוות עשה שהזמן גרמא, שאין קפידא באיזו זמן שתקרא כמו שכותב המג"א סימן תרפ"ה, רק שיקרא פעם אחת בשנה ולכן הוי כשאר מצוות עשה שאין הזמן גרמא שנשים חייבות בהן.

ומהם האומרים שאכן, אישה אינה נלחמת ורק גברים יוצאים לקרב, אבל במלחמת מצווה, כמלחמת עמלק, גם כלה יוצאת מחופתה.

ויש מפוסקי דורנו שנוטים לפטור את הנשים משמיעת "זכור", אולם קוראים להן בקריאה של חיבה לבוא לבית הכנסת ולשמוע על מנת שיצאו ידי חובה גם לפי המחייבים (יחווה-דעת ח"א סימן פד). ויש פוסקים בדורנו שנוטים לחייב, ולכך נוטים פוסקי אשכנז (צייץ אליעזר חלק כב סימן לח).⁴

סיכום: הנראה, שנשות ספרד פטורות מן הדין ונשות אשכנז חייבות, אולם יש לקרוא לכולן בקריאה של חיבה לבוא לבית הכנסת לשמוע קריאת פרשת "זכור" בציבור.

4. ובלשונו: "לפי כל האמור בהנז"ל יוצא לנו להלכה דאין לערער איפוא על מנהגן של נשים אשכנזיות בזמן הזה בכאן, המרגישות בעצמן כמחויבות בזה. ועושים כל המאמצים (וכמובן בזירוז אבותיהן ובעליהן) ללכת בשבת פרשת זכור לבית הכנסת ובית המדרש להקשיב ולשמוע בציבור קריאת פרשת זכור בספר תורה".

סימן כה

נשים רווקות וברכה על נר שבת

(או"ח רסג, ג)

האם נשים רווקות הסמוכות על שולחן אביהן, צריכות לברך על הדלקת נרות שבת או שנפטרות הן בברכת האם?

◇ ◇ ◇

חז"ל בגמרא מנו מספר טעמים להדלקת נרות שבת;
האחד: משום שלום בית, וכך אומרת הגמרא (שבת כג ע"ב): "אמר רבא: פשיטא לי, נר ביתו ונר חנוכה – נר ביתו עדיף משום שלום ביתו [שלא ייכשל בעץ או באבן (מרדכי)]."

השני: משום עונג שבת, וכך אומרת הגמרא (שם כה ע"ב): "אמר רב: הדלקת נר בשבת חובה, רחיצת ידיים ורגלים בחמין ערבית רשות... חובה – משום כבוד השבת שאין סעודה חשובה אלא במקום אור (רש"י).
וכך פוסק הרמב"ם (הלכות שבת ה, א):

הדלקת נר בשבת אינה רשות; שאם רצה מדליק ואם רצה אין מדליק... אלא היא חובה. אחד אנשים ואחד נשים חייבים שיהיה בבתיהם נר דלוק בשבת, אפילו אין לו מה שיאכל, שואל על הפתחים ולוקח שמן ומדליק את הנר, שזה בכלל עונג שבת.

השלישי: משום כבוד שבת, וכמו שכותבת הגמרא (שם קיט ע"ב): "תניא ר' יוסי בר יהודה אומר שני מלאכי השרת מלווין לו לאדם בערב שבת מבית הכנסת לביתו, אחד טוב ואחד רע. וכשבא לביתו ומצא נר דלוק ושולחן-ערוך ומטתו מוצעת... וכך פוסק הרמב"ם (שם ל, ה): "ויהיה נר דלוק ושולחן-ערוך ומיטה מוצעת, שכל אלו לכבוד שבת הן".

אומרים הפוסקים שאדם נשוי אפילו יש לו חדר מיוחד בשבילו (ואף שהוא צריך להדליק גם שם אור, כדי שלא ייכשל בחשכה וייפול) אין לו להדליק בברכה, אלא די לו בברכת אשתו שמשמשת שליחה שלו ונחשב לו כאילו הוא בירך (מהר"ם בספר תשב"ץ קטן סימן ו, מרדכי במה מדליקין סימן רצד, ערוך-השולחן רסג, ה). וכך פוסק השולחן-ערוך (רסג, ו): "... אבל מי שהוא אצל אשתו אין צריך להדליק בחדרו ולברך עליו לפי שאשתו מברכת עליו".

מכאן לבנות רווקות שאין להן להדליק בברכה ויוצאות ידי חובה בברכת האם. בדומה לבדיקת חמץ, שבעל הבית פוטר בברכתו את כל חדרי הבית, משום שמצווה אחת לכולם, הוא הדין בהדלקת הנר לשבת שברכת האם פוטרת את ההדלקה בשאר חדרי הבית, שגם שם מדליקים משום שלום בית שלא ייכשלו בחשכה.

הדין הוא כך ודאי אם אין לבנות הרווקות חדר מיוחד שלהן, ואף אם יש להן חדר מיוחד, לא יברכו היות שסמוכות על שולחן בעל הבית כל השנה, מסתמא הוא מקנה להן חלק אף בנרות, והן פטורות מברכה על ההדלקה היות וברכת האם מוציאה אותן ידי חובה. ואף אם תרצנה שלא לצאת בברכת האם אינן רשאיות לברך משום חשש ברכה לבטלה (יחווה-דעת סימן לב). כך פוסקים רוב רבני ספרד ועדות המזרח.

וישנם פוסקים האומרים שרווקה פטורה מברכה רק כאשר היא בביתה, אבל אם נמצאת במקום אחר (פנימייה למשל) חייבת לברך (אז-נדברו ג סימן נג, חובת-הדר הערה מב).¹ ולדעתם יש לפרש את דברי השולחן-ערוך שכתב (שם): "בחורים ההולכים ללמוד חוץ לביתם, צריכים להדליק נר שבת בחדרם ולברך עליו..."² כפשוטו,² שהכוונה לבחורים לא נשואים, ומה לי בחור רווק ומה לי רווקה.

סיכום: נשוי אפילו יש לו חדר מיוחד שלו אין לו להדליק בברכה ויוצא בברכת אשתו. / בחורים ונערות רווקים ספרדים גם אם אינם נמצאים בבית הוריהם לא יברכו ופטורים בברכת האם. / לדעת פוסקי אשכנז רבים, בחורים ונערות רווקים יברכו כאשר אינם נמצאים בבית הוריהם.

1. וראה שמירת-שבת-כהלכתה מה, ג ובהערות יב, נב, שרווקות לא יברכו אא"כ מתגוררות מחוץ לביתן תקופה ארוכה.
2. יש המפרשים ש'בחורים' היינו נשואים. ועיין בביאור הלכה על סעיף ו שם.

סימן כו

הגדרת עץ לעניין ברכה

(או"ח סימן רג)

כידוע שפרי הצומח על אילן ברכתו לפני אכילתו "עץ", כיצד להגדיר אילן לפי ההלכה?

הגמרא במסכת ברכות (מ ע"א) אומרת:

היכא מברכינן בורא פרי העץ? היכא דכי שקל ליה לפירי איתיה לגוואזא, והדר מפיק, אבל היכא דכי שקלת ליה לפירי ליתיה לגוואזא דהדר מפיק, לא מברכינן בורא פרי העץ אלא בורא פרי האדמה.

מצאנו שיטות אחדות להסבר גמרא זו;

א. הרא"ש וסיעתו. לדעתם צמח שצריך לזורעו בכל שנה אינו פרי העץ, ורק צמח שעושה פרי משנה לשנה נקרא עץ. וגוואזא לפי שיטתם הכוונה לשורש הנמצא בתוך האדמה, שהכול תלוי בשורש, ואם לשנה אחרת גדלו גזע, פירות וענפים מהשורש – הרי זה עץ.

ב. דעת בעלי התוספות (שם ד"ה איתיה): "שהרי דרך העץ להתקיים ימים רבים וכי שקיל הפרי בשנה זו הדר אתי פרי באותו העץ עצמו". ואם גדל רק מהשורש אין זה פרי עץ אלא אדמה.

ג. שיטת הגאונים. גם אם עיקר העץ נשאר בשלמותו בימי החורף ורק ענפיו נשרו ובקיץ חוזרים וצומחים מהעיקר ומוציאין עלים ופירות, ברכתם בורא פרי האדמה לא עץ.

נוסף על דברי הראשונים הנ"ל, יש בדברי הפוסקים האחרונים הגדרות נוספות לעץ ואלו הן:

דעת הרידב"ז (שו"ת הרדב"ז ח"ג סימן תקלא) בהתייחסו לברכה על החצילים, בתחילה סבר שהוא אילן גמור שכן הגדרתו דומה לשל הרא"ש וסיעתו דלעיל, שאמר שאם השורש איננו כלה משנה לשנה הרי עץ לפניך וכך החציל שורשו איננו כלה לכן דינו כעץ לעניין ברכה ואיסור עורלה. ולמסקנה סובר הוא שאין הוא אילן באומרו: שאם נבדוק בכל פירות העץ לא נמצא עץ שמוציא פירות בשנה הראשונה לשתילת הגרעין, לא כן בחצילים שאף בשנה הראשונה מוציאים פרי ולכן יש לו דין ירק ולא עץ (וכן כותב בשו"ת רב־פעלים ח"ב ג, ל; ברכי־יוסף יו"ד סימן רצד, ד).

הגדרה נוספת היא דעת הברכי־יוסף (יו"ד רצד, ד): לעניין חצילים יש להחשיבם לירק שכן ככל שהשנים חולפות טעמו של החציל נהיה גרוע יותר עד שבשנה השלישית פריו מר מאוד. והברכי־יוסף מעיד שזו הסיבה שהאלישיך הקדוש נתן לחציל דין ירק ולא עץ.

הגדרה נוספת אפשר למצוא בשו"ת רב־פעלים (ח"ב ג, ל בשם הלכות קטנות ח"א סימן פג) בהתייחסו לחציל היותו והחציל העץ שלו חלול מבפנים אין זה עץ, שכן עצים מלאים מבפנים, ודין החציל כירק ולא כעץ.

הגדרה נוספת מובאת בדברי שולחן־ערוך־הרב: "...אבל מיני עצים רכים שהעלין והפירות יוצאי מהעיקר עצמו אינו נקרא אילן כלל לענין ברכת בורא פרי העץ..." ובהתייחס לפרי הפפאיה אומר הבן־איש־חי לברך עליו "האדמה" משום כך.

לעניין הברכה על בננה מובא בב"י: דהכי אמר גאון, תני תוספתא כל שמוציא עלין מעיקרו עשב הוא וכל שמוציא עלין מעצו – עץ הוא, והני מוזי כיוון דכלו עציו לגמרי והדר פארו משרשיו – מברכים עליו "בורא פרי האדמה". וכך הוא פוסק בשולחן־ערוך: "על המאויש בורא פרי האדמה", כשיטת הגאונים המובאת במרדכי. עץ הבננה שורשו מתקיים גם לאחר שלקטו את הפרי, אולם אשכול הבננות גדל על גבי גזע רך שיוצא ישירות מהשורש, ולאחר שמוציא פעם אחת פרי שוב אותו שורש אינו חוזר להוציא פרי לעולם, ורק בסמוך עולה שוב גזע חדש מהשורש וממנו יוצאות בננות חדשות.

סימן כז

אמירת י"ג מידות וקטעי ארמית בסליחות

כשעדיין לא נאסף מניין מתפללים

(או"ח סימן תקפא)

ציבור מתפללים שהתכנס לומר "סליחות", ועדיין לא נאסף מניין אנשים, האם רשאים הם לומר את הקטעים בארמית ואת י"ג המידות ("ויעבור") כסדרן, בלא דילוג, למרות שאין מניין?

◇ ◇ ◇

אומרת המשנה (סוטה תחילת פרק ז): "אלו נאמרים בכל לשון... קריאת שמע ותפילה וברכת המזון..." ושואלת הגמרא (שם לג ע"א): "ותפילה בכל לשון? והאמר רב יהודה: לעולם אל ישאל אדם צרכיו בלשון ארמית, דאמר ר' יוחנן: כל השואל צרכיו בלשון ארמי – אין מלאכי השרת נזקקין לו, לפי שאין מלאכי השרת מכירין בלשון ארמי? לא קשיא הא ביחיד הא בציבור". וכן פסק מרן בעל השולחן-ערוך (או"ח קא, ד).

על פי זה פוסק הרב עובדיה יוסף שרק כאשר יש מניין בבית כנסת אומרים את קטעי הארמית, משום שהשכינה עם הציבור ואינו זקוק לעזרת מלאכי השרת (ילקוט-יוסף).

מעניינת גישתו של בעל כף-החיים, כך הוא כותב בתמיהה (תקפא, כו):

ומיהו לא ידענא מה הוי אם לא יבינו המלאכים, וכי מי שלשונו ארמי ושואל צרכיו מאתו יתברך, אין נשמעין דבריו? והא כתיב: "מי כה' אלוקינו בכל קוראנו אליו", ובזה נשתבחו ישראל ששואלים צרכיהם מאתו יתברך מבלי שום אמצעי.

כף־החיים מציין שכל הפוסקים כתבו בצורה סתמית, שיחיד יכול לומר כל הסליחות חוץ מי"ג מידות, שצריך לאומרן בנגינתן ובטעמיהן כקורא בתורה. וכתב הרה"ג מאיר מזוז (ראש ישיבת כסא רחמים) נר"ו (חוברת אורתורה אלול תשנ"ד סימן קלג):

שמעתי מזקני מרוקו שאמרו כל הסליחות גם כשאינ מניין בבית הכנסת, חוץ מי"ג מידות שאמרו אותם בטעמי המקרא וגם לא היו עונים "בדיל ויעבור", רק אמן. וכן מנהג אבי מורי הגאון זצ"ל בתוניס וכן היה המנהג הפשוט שם".

וכן פוסק הרה"ג מרדכי אליהו שאומרים את הקטעים הארמיים גם אם אין מניין (חוברת סליחות עם פסקי הגר"מ אליהו).

סיכום: כיוון שהדבר נתון במחלוקת הפוסקים, "שב ואל תעשה" עדיף ויש לדלג על קטעי הארמית עד שייאסף מניין אנשים. / יהודי מרוקו וצפון אפריקה, הרוצים להמשיך ולהחזיק במנהג אבותיהם הקדושים ולומר את הקטעים בארמית גם כשאינ מניין, רשאים לעשות כן ויש להם על מה שיסמוכו. / לדעת כולם: יחיד (או ציבור הפחות מעשרה) רשאים לומר "ויעבור", ובתנאי שיאמרוהו בטעמי המקרא.

סימן כח

סירוק שיער בשבת

(או"ח שג, כז)

האם מותר להסתרק בשבת?

◇ ◇ ◇

כותב הטור (סוף סימן שג): "ואסור לה להיות קולעת שיערה ולא להתיר קליעתה אבל יכולה לחלוק שיערה". ועל זה כותב הב"י לחלוק את השיער ולחוף ולפספס בידיים בלי כלי מותר, משום שאין תלישת שיער על ידי כך. ועוד שההלכה היא כר' שמעון שאמר (שבת כב ע"א) דבר שאינו מתכוון מותר בשבת, וכאן גם אם תהיה השרת שיער על ידי חלוקה בידיים אין איסור בשבת לעשות כן, וכאמור כר' שמעון.

ואולי נאמר כן גם לגבי סירוק במסרק, שהרי דבר שאין מתכוון הוא ונתיר להסתרק בשבת במסרק ממש ולא רק בידיים?

אולם הב"י דוחה זאת, בהסבירו שגם ר' שמעון אוסר במקרה של פסיק רישא גם אם הוא לא מתכוון. והוכחת הב"י היא מנזיר (מב ע"א). לנזיר כידוע אסור להסתפר ובגמרא מובא שאסור לו להסתרק במסרק משום השרת נימין המדולדלות. וכל אדם שמסתרק, ונזיר בכלל, סירוק השיער הריהו לשם הסרת שערות, למרות שהן מדולדלות, וזה אסור לנזיר. ובדומה לכך נאמר בהלכות שבת שכל המסתרק בשבת כוונתו להסיר שיער, והווי פסיק רישא, ובדבר המתכוון אפילו ר' שמעון יאסור. ועוד, את הגמרא בנזיר העמדנו גם לפי שיטת ר' שמעון.

1. בשערות הראש ישנן תמיד כאלו התלויות על בלימה וסירוק במסרק יגרום בוודאות להסרתן, ולכן סירוק במסרק נחשב כמתכוון להסרתן.

ועל אלה שאומרים לחלק בדברי ר' שמעון בפסיק רישא, בין ניחא ליה ללא ניחא ליה, דהיינו שר' שמעון יאסור רק בפסיק רישא דניחא ליה, אבל בסירוק שיער שלא ניחא ליה – יתיר ר' שמעון גם במקרה של פסיק רישא. דעה זו דוחה הב"י גם מדברי רבנו ירוחם (נתיב ד חלק א, כט ע"ג), ומביא עוד ראייה מהגמרא במסכת נידה (סז ע"ב), שם דנה הגמרא בטבילת אישה שליל טבילתה חל במוצאי שבת, ונפסק שם שאת כל הכנותיה תעשה בערב שבת ותטבול מייד עם צאת השבת, וזו ראייה (=הוכחה) שאין לה תשובה. וכך מביא הריב"ש (סימן שצד) לאסור להסתרק בשבת על ידי מסרק. כך פוסק מרן בעל השולחן-ערוך (שג, כז): "אסור לסרוק במסרק בשבת ואפילו אותו שעושים משיער חזיר, שאי אפשר שלא יעקרו שערות".
ובשמירת-שבת-כהלכתה (יד, מד) כותב:

אסור לסרוק את השערות הן במסרק הן במברשת סמיכה. והמסרק והמברשת הם אסורים בטלטול משום מוקצה. וכדי שלא יהיה נראה כעובדין חול, טוב לייחד לשבת וליו"ט מברשת מיוחדת לתקן בה מעט את שיער הראש, ותהיה בעלת שערות רכות שאין בשימוש בה משום חשש לתלישת שערות באדם.

ובספר ישועות-יעקב מובא: "ראיתי אנשים מקלים לסרוק ראשם בשבת, וכמעט נעשה הדבר כהיתר אצלם. ואוי לעיניים שכך רואות לעבור בשאט נפש לחלל שבת בידיים" (הובאו דבריו במשנה-ברורה שם).

סיכום: אסור להסתרק במסרק בשבת. / המסרק עצמו מוקצה בשבת. / יש לייחד מסרק מיוחד לשבת ולוודא שהוא מסרק רך, שבשום פנים לא יגרום להסרת שיער.

סימן כט

מספרן של סעודות השבת

(או"ח סימן רצא)

כמה סעודות חייב אדם לאכול בשבת?

◇ ◇ ◇

חז"ל בגמרא (שבת קיח) חייבו לאכול בשבת שלוש סעודות, תוך שהם סומכים דבריהם על פסוק מחומש שמות (טז, כה): "ויאמר משה אכלוהו היום כי שבת היום לה' היום לא תמצאהו בשדה", בפסוק זה מופיעה המילה היום ג' פעמים כנגד סעודות היום.

על פי זה פוסק הטור (סימן רצא):

ויהא זהיר מאד לקיים סעודה שלישית, דאמר ר' שמעון בן פזי א"ר יהושע בן לוי משום בר קפרא: כל המקיים ג' סעודות ניצול מג' פורעניות; מחבלו של משיח ומדינה של גיהנם וממלחמת גוג ומגוג. וא"ר יוסי יהא חלקי עם מקיימי ג' סעודות בשבת. ואף אם הוא שבע הרבה יכול לקיים אותה בכביצה, ומיהו אם אי אפשר לו כלל לאכול אינו חייב לצער עצמו, וכן כתב הרמב"ם ז"ל (פרק ל) ואם הוא חולה מרוב אכילה או שהוא מתענה אז פטור מג' סעודות, והחכם עיניו בראשו שלא ימלא בטנו בסעודת הבוקר כדי ליתן מקום לסעודה שלישית...

בעקבות דברים אלו נפסק בשולחן-ערוך (רצא, א):

יהא זהיר מאד לקיים סעודה שלישית ואף אם הוא שבע יכול לקיים אותה בכביצה, ואם אי אפשר לו כלל לאכול אינו חייב לצער את עצמו. והחכם עיניו בראשו שלא ימלא בטנו בסעודת הבוקר כדי ליתן מקום לסעודה שלישית.

לגבי זמן סעודה שלישית כותב התוספות בגמרא הנ"ל (ד"ה במנחה מצילין מזון סעודה אחת): "מכאן משמע דזמן אכילת סעודה שלישית בשבת היא מן המנחה ולמעלה, דלא כאותם שמחלקין סעודת שחרית ומברכין בינתיים". לכן פוסק השולחן-ערוך (שם, ב): "זמנה משיגיע זמן מנחה דהיינו משש שעות ומחצה ולמעלה, ואם עשאה קודם לכן לא קיים מצוות סעודה שלישית".

עוד דנים הראשונים האם גם בסעודה שלישית צריך קידוש על הכוס כמו בסעודת ליל שבת וכמו בסעודת שחרית.

הנה הרמב"ם (שם) כותב בפירוש: "וצריך לקבוע כל סעודה משלשתן על היין ולבצוע על שתי ככרות וכן בימים טובים...". אולם הטור אומר בשם אביו הרא"ש: "וא"א הראש ז"ל לא היה מברך על היין קודם משום דאיתקש יום ללילה לעניין קידוש, מה לילה סגי בחד זימנא אף ביום נמי בחד זימנא אבל היה בוצע על שני ככרות...". שכל סעודות שאדם סועד ביום השבת שוות.

הר"ן והמרדכי (מובא בב"י בסימננו) ושיבולי-הלקט כותבים שגם נשים חייבות בשלוש סעודות וכן חייבות לבצוע על ב' כיכרות בכל סעודה, שמאמר הכתוב בשמות 'אכלוהו היום' כולל אנשים ונשים.

סיכום: חייבים לאכול בשבת שלוש סעודות. ויש לקדש בליל שבת ובשחרית בלבד ולא בסעודה שלישית. / זמן סעודה שלישית הוא מזמן מנחה גדולה ומעלה והאוכל לפני כן לא יצא ידי חובה. / בכל שלוש הסעודות יש לבצוע על שתי כיכרות לחם. / גם נשים חייבות בשלוש סעודות ולבצוע על שתי כיכרות בכל סעודה.

סימן ל

להיכן יש לפנות בזמן קבלת שבת בתפילה

(או"ח סימן רסב)

לאיזה צד פונים בקבלת שבת באמירת "בואי בשלום"? האם לכיוון הפתח גם אם הוא לא נמצא במערב, או בכל מקרה למערב בלא שום קשר לפתח?

הגמרא מספרת על מעשי ר' חנינא ור' ינאי בזמן קבלת שבת (שבת קיט ע"א):

רבי חנינא מיעטף וקאי אפניא דמעלי שבתא, אמר: בואו ונצא לקראת שבת המלכה. רבי ינאי לביש מאניה מעלי שבת, ואמר: בואי כלה בואי כלה.

ובגמרא אחרת (בבא קמא לב ע"ב):

אמר מר: ומודה איסי בערב שבת בין השמשות - שהוא פטור, מפני שרץ ברשות. בערב שבת מאי ברשות איכא? כדר' חנינא, דאמר ר' חנינא: "בואו ונצא לקראת כלה מלכתא"; ואמרי לה: "לקראת שבת כלה מלכתא". רבי ינאי מתעטף וקאי ואמר: "בואי כלה, בואי כלה".

הנה לפי ר' חנינא יש עניין לצאת לקראת שבת מלכתא, ואנו בזמננו לא עושים כן אלא כעין סימן וזכר לדבר בפנותנו לפתח הרי אנו אומרים שנצא לקראת שבת. וכך כותב בעל ערוך-השולחן (רסב, ה):

אנו אומרים לכבודה מזמורים ולכה דודי, ובחרוז האחרון עומדים וחוזרים פנינו כלפי הפתח ואומרים "בואי בשלום" וכו' "בואי כלה בואי כלה". ויש שהיו יוצאים לשדה לקבל שבת ויש לחצר בית הכנסת, ואנחנו לא ידענו מזה.

סיבה נוספת לפנייה לפתח מופיעה במדרש (פרקי דרבי אליעזר יז):

ראה שלמה שמידת גמילות חסדים גדולה לפני הקב"ה, וכשבנה בית המקדש בנה שני שערים אחד לחתנים ואחד לאבלים ולמנוודים, והיו ישראל הולכים בשבתות ויושבין בין שני שערים הללו, והנכנס בשער חתנים היו יודעין שהוא חתן, והיו אומרים לו השוכן בבית הזה ישמחך בבנים ובבנות, והנכנס בשער האבלים והיה שפמו מכוסה והיו יודעין שהוא אבל, והיו אומרין לו השוכן בבית זה ינחמך, והנכנס בשער האבלים ולא היה שפמו מכוסה היו יודעין שהוא מנוודה, והיו אומרין לו השוכן בבית הזה יתן בלבך לשמוע דברי חבריך ויתן בלב חבריך לסלוח לך ויקריבוך אצלם, כדי שיצאו כל ישראל ידי חובתן בגמילות חסדים. ומיום שנחרב בית המקדש התקינו חכמים ז"ל שיהיו חתנים ואבלים הולכין לבית הכנסת ולבתי מדרשות ואנשי המקום רואים את החתן ושמחים עמו ורואין את האבל ויושבין לארץ, כדי שיצאו כל ישראל ידי חובתן בגמילות חסדים, ועליהם הוא אומר: "ברוך אתה ה' נותן שכר טוב לגומלי חסדים".

לכן בקבלת שבת הופכים פנים לפתח לבדוק אם יש אבלים או חתנים.

עד כה ייחסנו חשיבות בפנייה לפתח, אולם האם יש חשיבות לכיוון הפנייה? ובכלל האם יש חשיבות לכיוון הפנייה בקבלת שבת? לכאורה מדברי הגמרא הנ"ל במסכת שבת, ר' חנינא היה עומד בפניא דמעלי שבתא, דהיינו לכיוון השקיעה שהיא במערב.

וראה בשו"ת אגרות משה (או"ח ג, מה) שאם הפתח לא נמצא בצד מערב, עלינו להפוך פנינו לצד מערב. שאין חשיבות לפתח אם לא מראים שאנחנו מתכוונים לצאת לקראת השבת לצד השקיעה הנמצאת במערב.

ועל פי הקבלה נראה פשוט שיש לפנות כלפי מערב כמובא בשער הכוונות (סד ע"ג, מובא באריכות בכף החיים בסימנו, אות לב): "ותחזור פניך כנגד רוח מערב ששם החמה שוקעת ובעת שקיעתה ממש..."

ומהו סדר הפניות?

באמירת "בואי כלה" ראשונה פונים לצד ימין, ובפעם השנייה של "בואי כלה" פונים לצד שמאל, ואחר כך נשארים עומדים זקופים כלפי מערב ואומרים בשלישית. וכך כותב הבן איש חי (שנה ב וירא אות ב):

סדר קבלת שבת כפי דברי רבינו האר"י ז"ל הוא כך: הנה בתחילת הכל אם אפשר לעשות קבלת שבת בשדה מה טוב ומה נעים והוא מצוה מן המובחר. ואם א"א לעשות בשדה טוב לצאת בקבלת שבת לחצר במקום פנוי ומגולה וכו' בש"ח (דף קס, ב).

ואיך שיהיה הסדר כך: יעמוד האדם ויחזור פניו כנגד רוח מערב ויסגור עיניו וישים יד השמאלית על החזה ויד ימין על השמאלית ויכוין באימה ויראה כעומד לפני המלך לקבל תוספת קדושת שבת. ויתחיל לומר "מזמור הבו לה' בני אליהם" כולו בנעימה (ואח"כ פיוט לכה דודי כפי מנהג ישראל) ואח"כ יאמר שני פעמים בואי כלה בקול רם ופעם אחת בלחש בואי כלה שבת מלכתא. ואח"כ יאמר מזמור שיר ליום השבת כולו בנעימה ואח"כ ה' מלך גאות לבש כולו ואח"כ יפתח עיניו וכו' בשער הכוונות.

והנה באמירת בואי כלה נוהגים העולם לצדד פניהם לצד ימין שלהם ואומרים בואי כלה הא' ואח"כ מצדדים פניהם לצד השמאל ואומרים בואי כלה הב' ואח"כ נשארם זקופים כלפי מערב ואומרים בואי כלה הג' בלחש, ומוסיף בזה הג' לומר שבת מלכתא וכו'.

ויש סמך לצידוד ימין ושמאל ואמצע מדברי רז"ל בשער הכוונות בסדר קבלת שבת כשעושין בחזרתם מן השדה לבית להקיף השולחן. ויותר מתבאר דבר זה מלשון הרש"י ז"ל בחמדת ישראל כ"י, אך בסידור רבינו הרש"ש ז"ל לא נזכר ענין חזרת הפנים לימין ולשמאל ועכ"ז מנהג ישראל תורה הוא ויש טעם וסמך למנהגם וכן ראוי לעשות.

ואותם בני אדם שעושין קבלת שבת בהולכה והובאה, שהולכין ובאין לארבע רוחות המקום - טועין הם אלא צריך שיעמדו כלפי מערב. ודע שסגירת העינין בעת קבלת שבת הוא צורך גדול ויש בזה סוד, לכן צריך ליזהר בזה ורק אותם בני אדם שמוכרחים לומר קב"ש מתוך סידור תפילה הם מוכרחים לפתוח עיניהם לראות בספר שבידם ואין למחות בידם בעבור זה וכמ"ש בתפילת העמידה.

מן הפוסקים לעיל מוכח שישנה חשיבות לכיוון שפונים אליו; יש לפנות לצד מערב ואם פתח בית הכנסת לכיוון אחר אין לפנות אליו.

ובצאתי מן הקודש אנסה ללמד זכות על עדות קדושות בישראל (כמו יוצאי מרוקו) שבזמן קבלת שבת הולכים ובאים לארבע הרוחות, וכנגד מנהג זה יצא גאון ישראל הבן-איש-חי. הנה במנהגם זה אפשר לצרף את שתי השיטות הן פנייה לצד מערב, שלשם צריך לפנות בקבלת שבת, וכך הם נוהגים באמירת שתי "בואי כלה" הראשונות וגם בפנייה לפתח אף אם הוא לא עומד לצד מערב כדברי המדרש בפרקי דר' אליעזר הנ"ל, ושכך הקהל בודק אם יש חתנים ואבלים ולגמול עמהם חסד.

סיכום : על פי הנגלה יש דעות להיכן צריך לפנות בזמן קבלת שבת ; אם לכיוון הפתח גם כשהוא לא נמצא בצד מערב או שצריך לפנות תמיד לכיוון מערב, ואם הפתח לא נמצא בצד מערב יש להפוך למערב בכל מקרה. / על פי הקבלה יש להפוך תמיד למערב ללא שום שייכות לפתח.

סימן לא

הזמן הנכון ביותר לתפילת שחרית

מהו הזמן הנכון להתפלל תפילת שמונה עשרה של שחרית?

אנשי כנסת הגדולה תיקנו לישראל להתפלל בכל יום ג' תפילות של ח"י ברכות, ורבן גמליאל ובית דינו הוסיפו עוד ברכה, את ברכת המינים (מגילה יז).
חכמים קבעו את זמן התפילות כנגד זמן הקרבת קורבנות התמיד שהקריבו עם ישראל במקדש, מהרה ייבנה (ברייתא בברכות כו).
זמנו של תמיד של שחר מתחיל משעלה עמוד השחר, שהוא אור הנוצץ מהחמה במזרח מהלך ד' מילין, קודם הנץ החמה, אלא שהיו ממתינים עד שהאיר כל פני המזרח שבחברון, לפי שפעם אחת באו לידי טעות,¹ ונמשך זמנו עד סוף שעה ד' מעלות השחר, שהוא שלישי היום. ומכאן ואילך לא נקרא בוקר.
לפיכך גם תפילת השחר זמנה מתחיל מעלות השחר, אלא שלכתחילה מצווה להתחילה עם נץ החמה, דהיינו לאחר יציאת החמה ולא קודם לכן, שנאמר: "יראוך עם שמש ולפני ירח דור דורים" (ברכות ט ע"ב), וכך דעת כל הראשונים שמצווה מן המובחר להתפלל שחרית עם נץ החמה.
גם זמן קריאת שמע, שחובת קריאתה מן התורה, הוא מעיקר הדין משעלה עמוד שחר שאז מקצת בני אדם רגילים לקום ממיטתם. ואף על פי שהם מועטים, כיוון שנקטה התורה בלשון יחיד "ובקומך", לומר שהולכים אף אחר המיעוט, אבל הקורא קודם לכן לא יצא ידי חובה מן התורה.

1. משנה יומא ג, ב: שעלה מאור הלבנה ודימו שהוא אור הנוצץ במזרח בשחר.

חכמים עשו הרחקה וגדר ותיקנו שלא יקרא קריאת שמע שחרית מייד משעלה עמוד השחר, אלא עד שעה שדרכן של רוב בני אדם לקום ממיטתם, דהיינו שיאיר היום כל כך שכשיראה את חברו בריחוק ד' אמות יכירנו (כדעת "אחרים", ברכות ט). ונמשך זמנה עד סוף ג' שעות שהוא רביע היום (שו"ע או"ח סימן נח).

ומצווה מן המובחר לקרות את שמע כוותיקין, כתלמידים ענווים המחבבים את המצוות, שהיו מכוונים לקרותה מעט קודם הנץ החמה (פירוש כמו "הנצו הרימונים"), כדי שיסיים קריאת שמע וברכותיה עם הנץ החמה ויסמוך התפילה מייד בהנץ החמה. ומי שיוכל לעשות כן שכרו מרובה מאוד ומובטח לו שהוא בן העולם הבא ולא יוזק כל אותו היום; "אמרו עליו על רב ברונא: זימנא חדא סמך גאולה לתפילה ולא פסק חוכא מפומיה כוליה יומא" (ברכות שם. ועיי"ש בתוס' ד"ה כל הסומך, שהכוונה לסומך גאולה לתפילה כמנהג ותיקין).

וצריך לכוון לקרוא קריאת שמע בשעה הראויה, ולא כאלה שקמים בעוד חושך ואפלה בזמן שאסור לקרוא קריאת שמע וטוענים שהם מתפללים כוותיקין, ולא כל הרוצה ליטול את השם יבוא וייטול (וראה מה שהאריך בזה בעל היפה-ללב).

ומהו הזמן המדויק של הנץ החמה?

על כך חלוקת הדעות; הטור (סימן נח) מביא את דברי הרמב"ם ז"ל שכותב: "שיעור זה כמו שיעור שעה אחת קודם שיעלה השמש", דהיינו שעה שלמה לפני שהשמש נראית זהו הזמן המובחר להתפלל שמונה עשרה. ומרן הב"י מביא את דברי מהר"י אבוהב ז"ל שמסביר את אורך הזמן לפי הרמב"ם ז"ל, והרמ"א (או"ח כח, א) פוסק כפי הבנתו של המהר"י אבוהב ז"ל.

אבל למרן ז"ל רוח אחרת והוא מסביר את הרמב"ם שנוסחתו כפי שמופיעה לפנינו היא טעות סופר, וכך כותב מרן בב"י: "ובנוסחא אחת מצאתי בדברי הרמב"ם כתוב במקום 'שיעור שעה אחת' 'עישור שעה אחת'. וגם הגר"א כותב (בביאורו לשו"ע): "כתבו האחרונים שטעות סופר וצ"ל 'עישור שעה', ונראה שגם זה טעות וצ"ל שליש עישור שעה" (ובעל מנחת-כהן הוכיח שהנוסחה האמיתית היא כדברי מרן). ומנהג בית אל וירושלים ת"ו, שממתינים עד שיצא גוף השמש על הארץ ונראה לעיניים ואחר כך מתחילים להתפלל שמונה עשרה.

הבן-אישיחי (ורא א) הצדיק את דעת מרן ושאר הפוסקים האומרים שזמן הנץ החמה הוא דווקא כאשר השמש נראית לעינינו, והוא מביא את הנהגת הרב מאני: היה גומר לקרוא שמע שש דקות לפני הנץ האמיתי, שזהו זמן עישור שעה, ולפעמים

עשר או שתים עשרה דקות לפני צאת השמש על הארץ ואחר כך מתפלל שמונה עשרה.

לפי האמור עד כה, ברור שתפילה בזמנה היינו בנץ החמה היא המצווה לכתחילה, ורק בשעת הדחק אפשר להתפלל לפני הנץ, ומי שזמנו בידו לא יכול להתפלל עם אלה שזמנם מצומצם, כגון פועלים וכו', אלא יתפלל אחר כך בזמן אף אם הוא יחידי. ובשעת הדחק נראה שראוי הוא הבית־דוד לסמוך עליו, שהתיר להתפלל לכתחילה שעה לפני הנץ.

סיכום: תפילת שמונה עשרה של שחרית, לכתחילה לפי כל הפוסקים – יש להתפלל בהנץ החמה. / לגבי זמן הנץ החמה חלוקות הדעות: מהר"י אבוהב ז"ל הבין בדברי הרמב"ם שהוא שעה לפני שהשמש נראית, וכך הבין הרמ"א וכן פסק הבית־דוד המובא בבן־איש־חי. ומרן ז"ל חלק וגורס אחרת בדברי הרמב"ם ז"ל ולדעתו שש דקות (= עישור שעה) קודם שתעלה השמש זהו הנץ החמה. / הגר"א אומר שליש עישור שעה (= 2 דקות), קודם שתעלה השמש זהו הנץ החמה וזהו שיעור מועט מאוד.

סימן לב

ומקדשי תיראו

(או"ח סימן קנא)

האם המצווה לירא מן המקדש נוהגת בבתי כנסיות ובבתי מדרשות מדאורייתא?

◇ ◇ ◇

דין מורא מקדש נלמד מהפסוק (ויקרא יט, ל): "ומקדשי תיראו". בתי כנסיות ובתי מדרשות נקראים "מקדש מעט", כדכתיב (יחזקאל יא, טז): "ואהי להם למקדש מעט" – אלו בתי כנסיות ובתי מדרשות (מגילה כט ע"א). ומכאן למדו גם לגביהם שקדושתם גדולה מאוד ויש להיזהר ולירא מן השוכן שם (חיי אדם יז, ו).

יש מהפוסקים הסוברים שמצוות יראת המקדש נוהגת בבתי כנסת ובבתי מדרש מדאורייתא (היראים סימן תט, שכד, המבי"ט בקרית-ספר הלכות בית הבחירה א, ד), ויש האומרים שהיא מדרבנן (האשכול ח"א סימן כד, הר"ן במגילה כו ע"ב).¹ ומכל מקום יש בזה גם דין דאורייתא מטעם נדר, אלא אם כן התנו מתחילה שלא יהא בבית הכנסת דין קדושה ואז אין בו משום נדר, אבל מדרבנן לא מועיל תנאי (פרי מגדים בסימנו מש"ז א, עיי"ש).

מה שמקילים לדבר בבתי כנסת ובבתי מדרש דברי חולין בלא הגבלה, סומכים אנו על הדעה שבבב"ב על תנאי הן עשויות (ט"ז בשם הרמב"ן, מובא בשער הציון סק"ד). וכל מה שנחשב בעינינו הכרח הוא לבדו מותר.

1. הוכחת האשכול מתבססת על דברי הרמב"ם בהלכות מתנות עניים (ח, ה), שיש איסור לקבל מנוכרי תרומה לצורך בדיק הבית בבית המקדש אולם לצורך בית כנסת מקבלים, ואם האיסור היה מדאורייתא כיצד אפשר לקבל תרומה לצורך בית כנסת? והסוברים שהדין מדאורייתא יכולים להסתייע מדברי הרמב"ם עצמו במניין המצוות, לא תעשה סה, שלא ד"לא תעשו כן לה' אלו קיכם" כולל בתי כנסת ובתי מדרש, ואם כן מוכח שיראתם מדאורייתא.

עישון בבית כנסת הוא איסור גמור ואין לך קלות ראש גדולה מזו ולרוב העם אסור, להוציא אלו שיושבים ולומדים בבית הכנסת כל היום או חצי יום והעישון נחשב עבורם כאכילה (ערוך-השולחן סעיף ה).

סיכום: בית כנסת ובית מדרש נקראים מקדש מעט. / יש מחלוקת הפוסקים אם קדושתם מדאורייתא או מדרבנן. / אם התנו מתחילת בנייתו שלא תהא בו קדושה - יוצא מדין דאורייתא לדין דרבנן. / אולם מדרבנן לא חל תנאי לכן יש לנהוג בהם קדושה, ובכלל זה שאין לרוב העם לעשן בהם, להוציא אלו שיש להם קביעות של לימוד תורה שם.

סימן לג

פת הבאה בכיסנין

(או"ח סימן קסח)

מתי נדע אם לברך על לחמנייה "בורא מיני מזונות" או "המוציא לחם מן הארץ"?

◇ ◇ ◇

לחם העשוי מחמשת מיני דגן אלא שהוא "פת הבאה בכיסנין", ועומד לאכול ממנו שיעור הפחות כדי קביעת סעודה, ברכתו "בורא מיני מזונות" ולא "המוציא" (ברכות מא).

שלושה אופנים יש ב"פת הבאה בכיסנין"; (א) פת העשויה כמין כיסים שממלאים אותם דבש או סוכר ואגוזים ושקדים ותבלינים, והעיסה עצמה נילושה במים בלבד. (ב) עיסה שעירב בה דבש או שמן או חלב או מיני תבלין ואפאה וטעם התערובת ניכר בעיסה. (ג) פת רגילה אלא שעושים אותה כעכים יבשים וכוססים אותם (ביסקוויטים למשל). בכל פת משלוש הדוגמאות הללו הברכה היא "מזונות" ולא "המוציא" (ראה שו"ע סימן קסח).

אולם והיה ואכל מפת הבאה בכיסנין שיעור של ארבע ביצים (230 גרם) תהיה הברכה "המוציא" עם נטילת ידיים וברכה כדין האוכל לחם רגיל (ולא "מזונות") ובסוף האכילה יש לברך ברכת המזון (עיי' בספר הליכות עולם ח"ב עמ' קיב סעיף י'). אם בתחילת אכילתו חשב לאכול כשיעור שבו היה מברך "מזונות", ובאמצע אכילתו שינה דעתו והגדיל את שיעור הפת, מברך בסוף אכילתו ברכת המזון, אף שלא בירך "המוציא" בתחילה (שו"ע שם סעיף ו'). פיצה ברכתה "המוציא" ולא "מזונות" והוא שהקמח נילוש במים, אבל אם נילוש בחלב ברכתה "מזונות" (וכאופן ב) לעיל).

מצה בכל ימות השנה (פרט לפסח) – לספרדים ברכתה "מזונות" ולבני אשכנז "המוציא".¹

עיסה שנילושה במים והוסיפו לה סוכר בכמות שהסועד יטעם טעם מתיקות בלשונו – לספרדים ברכתה "מזונות" ולבני אשכנז ברכתה "המוציא", ויש ליתן את הדעת בטעם הלחמניות המחולקות בסעודות וכן חלות לשבת אם יש בהן טעם מתיקות, ברכתן לבני ספרד "מזונות" אלא אם קבע עליהן סעודה, דהיינו שאכל שיעור של 230 גרם (שו"ע קסח, ז).²

סיכום: האוכל פת הבאה בכיסנין בשיעור הפחות מ־230 גרם הברכה עליו היא "מזונות". וביותר מ־230 גרם הברכה היא "המוציא" לאחר נטילת ידיים כדין האוכל לחם, ובסוף האכילה יש לברך ברכת המזון. / עיסה שנילושה במים והוסיפו לה סוכר בכמות שהסועד יטעם טעם מתיקות בלשונו, לספרדים ברכתה "מזונות" ולבני אשכנז ברכתה "המוציא". לחמניות המחולקות בסעודות וחלות לשבת – אם יש בהן טעם מתיקות ברכתן לבני ספרד "מזונות" אלא אם קבע עליהן סעודה, שאכל שיעור של 230 גרם. / פיצה ברכתה "המוציא" אלא אם כן נילושה בחלב ולא במים.

1. וראה מה שהביא על זה הגר"ד הלוי זצ"ל בספרו מקור-חיים ח"ב פרק פג הלכה ו. והוסיף שמן הראוי שאף בני ספרד ייטלו ידיים בלא ברכה ויברכו מזונות, שכן גם האוכל לחם גמור ובירך מזונות ולא המוציא יצא בדיעבד.
2. ובילקוט-אברך לשנת תשנ"ד מביא הרב יעקב יוסף ששיעור הסוכר צריך להגיע ל־20% כדי להרגיש את המתקות. ודעת הרמ"א שעיסה שנילושה בתוספת דבש דינה כלחם גמור אלא אם הוסיפו לעיסה כמות גדולה של דבש או תבלין והם כמעט העיקר בעיסה.

סימן לד

אכילת בעל תשובה בכלים של הוריו

(או"ח שיח, א)

בן החוזר בתשובה המתגורר בבית הוריו, שאינם שומרים מצוות ואף מבשלים בביתם בשבת, אם כי חומרי הגלם של מזונם כשרים, האם מותר לו לאכול אצלם בימות החול בכלי הבית בלא הגעלתם?

◇ ◇ ◇

הגמרא במסכת כתובות (לד ע"א) אומרת:

דתניא: המבשל בשבת, בשוגג - יאכל, במזיד - לא יאכל, דברי רבי מאיר. ר' יהודה אומר: בשוגג - יאכל למוצאי שבת, במזיד - לא יאכל עולמית; רבי יוחנן הסנדלר אומר: בשוגג - יאכל למוצאי שבת לאחרים ולא לו, במזיד לא יאכל עולמית לא לו ולא לאחרים.

וכך נפסק בשולחן-ערוך (שיח, א):

המבשל בשבת (או שעשה אחת משאר מלאכות) (טור), במזיד, אסור לו לעולם ולאחרים מותר למוצאי שבת מיד, ובשוגג, אסור בו ביום גם לאחרים, ולערב מותר גם, לו מיד.

הנה בשו"ת הרשב"א (ח"א סימן קעה) מובאת שאלה לגבי קדירה שבישל בה בשבת לצורך חולה שיש בו סכנה, האם הקדירה מותרת או אסורה? והתיר הרשב"א קדירה זו כיוון שבישלו בה לצורך חולה.

ונחלקו האחרונים מה דין קדירה שבישלו בה בשבת לצורך בריא? המג"א הבין מהרשב"א שקדירה שבושל בה באיסור לצורך בריא אסורה, מפני שהיא בלועה מדבר האסור לו, וכך פוסק המשנה-ברורה (סק"ד) שמביא את דברי המג"א הללו. אחרונים אלו הבינו שהבלוע בסיר הוא איסור חפצא; התבשיל עצמו נחשב למאכל אסור ודנו את הקדירה כדין קדירה שבלעה מאכלות אסורות.

ובזה יש פוסקים בדורנו האומרים שהקדירה מותרת לאחרים, ואפילו לעבריינין יש להתירה אחר מעת לעת (שש"כ מהדורה ג, מבוא, עמ' 67-68).
 ויש אחרונים האומרים שהאיסור הוא בגברא; לאדם אסור ליהנות ממעשה שבת, כדי להרחיק את האדם ולהרתיעו.
 ובילקוט-יוסף (שבת כרך ג עמ' כז סעיף ט) כותב, שהקדירה מותרת למבשל במוצאי שבת בלא שום הכשר ולאחרים בוודאי שהיא מותרת ללא הכשר ולכל הדעות.¹

סיכום: כלים שבישלו בהם במזיד בשבת: לבני אשכנז – המבשל יצטרך להגעיל את הכלים, ולאחרים הכלים מותרים בלי הגעלה. ואפילו למבשל עצמו, לדעות מסוימות – אין צורך להגעיל הכלים. / לספרדים, הקולא גדולה יותר ואפילו למבשל עצמו הכלים מותרים בלי הגעלה. / ולנידוננו, חוזר בתשובה יכול, לכל הדעות (ולא משנה עדת מוצאו), לאכול בכלים של הוריו בימות החול אף שהוריו מבשלים בהם בשבת, בלי צורך להגעילם כלל.

1. ועיין בלויית-חן שמביא סיעת פוסקים המתירים את הקדירה.

סימן לה

ברכה וזימון לאוכל איסור

(או"ח קצו, א)

אדם האוכל איסור, האם חייב הוא לברך לפניו ולאחריו? והאם חייב הוא בזימון?

◇ ◇ ◇

המשנה אומרת (ברכות מה ע"א):

שלשה שאכלו כאחת חייבין לזמן. אכל דמאי, ומעשר ראשון שנטלה תרומתו, מעשר שני והקדש שנפדו, והשמש שאכל כזית, והכותי - מזמנין עליו. אכל טבל, ומעשר ראשון שלא נטלה תרומתו, ומעשר שני והקדש שלא נפדו, והשמש שאכל פחות מכזית, והנכרי - אין מזמנין עליו. נשים ועבדים וקטנים אין מזמנין עליהן...

ומסיק מכך הרמב"ם (הלכות ברכות א, י):

כל האוכל דבר האסור, בין בזדון בין בשגגה, אינו מברך עליו לא בתחילה ולא בסוף. כיצד? הרי שאכל טבל של דבריהם או שאכל מעשר ראשון שלא נטלו תרומותיו או מעשר שני והקדש שלא נפדו כהלכתן - אינו מברך, ואין צריך לומר אם אכל נבלות וטרפות או שתה יין נסך וכיוצא בו.

על דברי הרמב"ם האלו משיג הראב"ד:

א"א טעה בזה טעות גדולה, שלא אמרו שאין מברכין אלא שאין מזמנין עליהם, לומר שאין להם חשיבות קביעות הואיל ואוכלין דבר האסור והוא כעין אכילת פירות שאין להם קבע לזימון אבל ברכה תחילה וסוף למה לא יברכו הואיל ונהנו.

הרא"ש (ברכות ז, ב) מכריע להלכה כדברי הראב"ד וזו לשונו:

אכל טבל, כתב רבינו משה ז"ל שאינו מברך עליו לא בתחילה ולא בסוף והראב"ד ז"ל השיג עליו וז"ל: "טעה בזה טעות גדול שלא אמרו אין מברכין אלא שאין מזמנים עליהם, לומר שאין להן קביעות לזימון הואיל ואוכלים דבר איסור והוא כעין אכילת פירות שאין להן קביעות לזימון אבל ברכה תחילה וסוף למה לא יברכו הואיל ונהנה". ונ"ל כדבריו וכן מוכח מהא דאמר' בפ"ק דסנהדרין (ו:): ובפ' הגוזל קמא (צד). הרי שגזל סאה חטים מחבירו טחנה אפאה והפריש ממנה חלה אין זה מברך אלא מנאץ, משמע שחייב לברך אלא שברכתו היא ניאוצ'.

וכן פוסק הטור בסימנו:

אכל טבל אין מזמנין עליו. כתב הרמב"ם ז"ל שאין מברכין עליו לא בתחילה ולא בסוף וכן על כל דבר של איסור. והראב"ד השיג עליו וכתב שלא אמרו אלא אין מזמנין עליו לומר שאין להם קביעות, הואיל ואוכלין דבר איסור והוא כעין אכילת פירות שאין להן קבע דזימון, אבל למה לא יברכו עליו לבסוף כיון שנהנה. וכ"כ א"א הרא"ש ז"ל.

ומרן הב"י בסימנו נוטה כדעת הרמב"ם וכך הוא כותב:

אכל טבל אין מזמנין עליו... כתב הרמב"ם שאין מברכין עליו לא בתחילה ולא בסוף וכן על כל דבר של איסור ואפילו איסור דרבנן והראב"ד השיג עליו וכתב שלא אמרו אלא אין מזמנין עליו וכו'. בפ"א מהל' ברכות (הי"ט) והרא"ש כתב בריש פרק שלשה שאכלו (סי' ב) שנ"ל כדברי הראב"ד מדאמרינן בפרק קמא דסנהדרין (ו:): ובפרק הגוזל (בבא קמא צד). הרי שגזל סאה חטים טחנה אפאה והפריש ממנה חלה אין זה מברך אלא מנאץ אלמא שחייב לברך אלא שברכתו הוא ניאוצ' ע"כ.

ולא ידעתי למה דחה דברי הרמב"ם בכך, דהא גרסינן בירושלמי פרק קמא דמסכת חלה (ה"ה) תני מצה גזולה אסור לברך עליה אמר רבי אושעיא על שם (תהלים י ג): "ובוצע ברך נאץ יי", הדא דאמרה בתחילה אבל בסוף דמים הוא חייב לו. רבי יוסי אומר אין עבירה מצוה. אמר רבי אילא (ויקרא כז, לד): "אלה המצות" אם עשיתן כמצוותן הרי הן מצות ואם לאו אינן מצות, ומשמע דלרבי יוסי ורבי אילא בסוף נמי אינו מברך על מצה גזולה... נמי כדברי הרמב"ם דייקא, לפום נוסחי דידן שכתוב בהם "כיצד מברך? אין זה מברך אלא מנאץ", דמשמע דמתמה כיצד אפשר שיברך והלא אם היה מברך אינו אלא מנאץ הילכך לא יברך. וגם לפי נוסחת הרא"ש יש לפרש דהכי קאמר אם בא לברך אין זה מברך אלא מנאץ הילכך לא יברך.

ועוד דבהדיא תניא בתוספתא דמסכת דמאי פ"ב (הי"ד) כיוצא בו לא יושיט ישראל אבר מן החי לבני נח ולא כוס יין לנזיר, שאין מאכילין את האדם דבר שהוא אסור לו. ועל כולן אין מברכין עליהן ואין מזמנין עליהן ואין עונין אחריהן אמן. וגם מדברי רש"י בפירוש משנה קמ"א דפרק שלשה שאכלו משמע דסבירא ליה דאין מברכין על דבר איסור, וכן נראה שהוא דעת ה"ר יונה. וגם הרשב"א (מה. ד"ה מתני') סובר כן והביא ראיה מדתניא בפרק במה מדליקין (שבת כג.): "הדמאי מערבין בו ומשתתפין בו ומברכין עליו ומזמנין עליו", אלמא דמאי הוא דמברכין עליו, הא טבל אין מברכין עליו... וכן הלכה.

וכן פוסק מרן השולחן-ערוך בסימננו (סעיף א): "אכל דבר איסור, אף על פי שאינו אסור אלא מדרבנן, אין מזמנין עליו ואין מברכין עליו לא בתחילה ולא בסוף". הט"ז (סק"א) אומר שיש להבדיל בין שוגג למזיד; האוכל איסור בשוגג מברך עליו, וראיתו מדברי מרן בסימננו סעיף ב, שהאוכל איסור במקום סכנה מברך עליו, ולדעתו אין חילוק בין האוכל איסור במקום סכנה ובין שוגג. הערוך-השולחן (קצו, ד) חלק עליו וזו לשונו:

ויש מי שפסק דבאכל דבר איסור בשוגג מברך עליו [ט"ז סק"א], כלומר שאם נודע לו אחר אכילתו שהיה איסור מברך ברהמ"ז או שאר ברכה. ומביא ראיה ממה שפסק רבינו הב"י בסעיף ב', דאם אכל דבר איסור במקום סכנה מברכין עליו וא"כ איזה חילוק יש בין סכנה לשוגג [שם]. והדברים תמוהים, דבשוגג נהי שהוא אינו חייב בזה, מכל מקום סוף סוף איסורא קאכיל ואין זה בכלל ברכה, אבל במקום סכנה היתר קאכיל שהתורה התירה לו והוי כהיתר ממש ומה ענין זה לזה.

והנה אף שמרן (בסימננו סעיף ב, וכ"כ הלבוש והמ"א ס"ק כא) פסק לגבי האוכל איסור במקום סכנה שצריך לברך – נחלקו האחרונים, זה בכה וזה בכה; הברכיוסף בסימננו בשו"ר-ברכה כותב על דברי מרן ז"ל שאין הם מוכרחים (הביאו כף-החיים בסימננו אות ח, ואף הביא דברי ספר הפרדס שאסר לברך). ובכף-החיים (אות ח) מביא את דברי עולת-שמואל (סימן ג) והכתב-סופר, שהרוצה להחמיר לעצמו יברך בתחילה על דבר מותר ויפטור גם את האיסור, ועל כך אומר כף-החיים שם שכך צריך להורות, שכן קיי"ל סב"ל [ספק ברכות להקל] ואם אי אפשר לו שיברך בליבו ולא בקול. וכל זה רק אם יש הנאה באיסור, אבל אם אין הנאה באיסור – אין לברך כלל.

סיכום : אכל איסור, גם אם הוא מדרבנן אין מברכין עליו לא בתחילה ולא בסוף וכן אין מזמנין עליו. / נחלקו האחרונים אם יש הבדל בין אכילת איסור במזיד ובין אכילת איסור בשוגג (ט"ז - לברך, ערוך-השולחן - אוסר). / אכל איסור במקום סכנה נחלקו האחרונים אם צריך לברך וקיי"ל סב"ל ולא יברך.

סימן לו

מסיבת בת מצווה

כאשר זכר נכנס לעול מצוות נהגו לעשות מסיבת מצווה, האם נכון הדבר לנהוג כן כלפי בת שנכנסת לעול מצוות?

הרב עובדיה יוסף בספרו **יביע־אומר** (ח"ו סימן כט) מביא את התייחסות המהרש"ל בספרו **ים־של־שלמה** (ב"ק פרק ז סימן לז) שכותב כך:

סעודת הבר מצווה אין לך סעודת מצווה גדולה מזו, שנותנים למקום שבח והודיה על שזכה הנער להיות בר מצווה, וגדול המצווה ועושה וכו'. וראיה לזה מקידושין (לא) שאמר רב יוסף לבסוף, "השתא דשמעיתא להא דא"ר חנינא גדול המצווה ועושה ממי שאינו מצווה ועושה, מאן דאמר לי דאין הלכה כר"י דאמר סומא פטור מן המצות, עבידנא יומא טבא לרבנן, דקא מפקידנא ועבידנא". ואע"פ שכבר היה חייב, על הבשורה בלבד רצה לעשות יו"ט, כ"ש [כל שכן] בהגיע עת דודים וזמן המחייבו במצות שראוי לעשותו יום טוב.

ואומר הרב עובדיה שהוא הדבר אצל בת מצווה, שהרי עכשיו היא חייבת בכל המצוות שאישה חייבת בהן, והיא מצווה ועושה, לכן טוב לעשות את אותו היום ליום טוב וזה אף נחשב למצווה.

וכותב הבן־איש־חי (ראה אות יז):

וגם הבת ביום שתיכנס בחיוב מצות, אע"פ שלא נהגו לעשות לה סעודה, עכ"ז תהיה שמחה אותו היום ותלבוש בגדי שבת, ואם יש לאל ידה תלבש בגד חדש ותברך "שהחיינו" ותכין

גם על כניסתה בעול מצות, ויש נוהגין לעשות בכל שנה את יום הלידה¹ ליו"ט וסימן יפה הוא וכן נוהגים בביתנו.

הנה מפשט דברי הבן-אישי-חי נראה שלא נהגו לעשות מסיבת בת מצווה, אולם הרב עובדיה מדייק בדברי הרב בן-אישי-חי שתלה זאת במנהג שאנשי זמנו לא נהגו, לא כן אנשי זמננו שנוהגים לעשות בת מצווה יש לאפשר סעודה ביום היכנס הבת לעול מצוות. וכן נראה דעת שו"ת ישכיל-עבדי (או"ח ח"ה סימן כח).

ובשו"ת אגרות-משה (או"ח ח"א סימן קד) מובא שמסיבת בת מצווה אין היא סעודת מצווה, והווי כשמחת יום הולדת בלבד, נפקא מינא הלכתית מדבריו שאין לעשות שמחת בת מצווה בבית הכנסת אלא בכיתו בלבד. וכך הוא כותב:

בדבר עניין החפצים להנהיג איזה סדר ושמחה בבנות כשנעשו בנות מצווה, הנה אין לעשות זה בבית הכנסת בשום אופן אף לא בלילה, כי בבית הכנסת אינו מקום לעשות דברי הרשות אף בנבנו על תנאי... בת מצווה הוא ודאי רק דברי רשות והבל בעלמא, ואין שום מקום להתיר לעשות זה בבית הכנסת. וכ"ש בזה שהמקור בא מהרעפארמער וקאנסערוואטיווער. ורק אם רוצה האב לעשות איזה שמחה בביתו רשאי, אבל אין זה שום עניין וסמך להחשיב זה דבר מצווה וסעודת מצווה, כי הוא רק כשמחה של יום הולדת בעלמא. ואי אישר חילי הייתי מבטל במדינתנו גם סדר הבר מצווה של הבנים, שכידוע לא הביא זה שום איש לקרבו לתורה ולמצוות ואף לא את הבר מצווה אף לא לשעה אחת, ואדרבה בהרבה מקומות מביא זה לחילול שבת ועוד איסורים. עכ"פ מה שכבר הונהג בפה וגם בא זה ממקור מצווה קשה לבטל, אבל לחדש זה בבנות שהוא בלא מקור מצווה כלל, אף בבית ודאי היה יותר טוב למנוע אף שליכא איסור, אבל לעשות בביהכ"נ אף בלילה בשעה שאין מתפללין אסור.

והרב עובדיה חולק עליו וכך הוא כותב:

ובמחכ"ת [ובמחילת כבוד תורתו] אין דבריו מחוורים, שמכיוון שנכנסה למצוות והויא כגדולה המצווה ועושה, בכל המצוות שהאישה חייבת בהן, בוודאי שיש בזה מצווה, וכדברי הרב בן-אישי-חי הנ"ל. וכן ראיתי לידידי המנוח הרה"ג ר' עמרם אבורביע ז"ל בס' נתיבי עם (ס"ס רכה) שהביא שנתפשט המנהג בזה"ז שעושים חגיגת בת מצווה לבת שהגיעה למצות, והרב בן-אישי-חי אישר המנהג הטוב הזה. וכדאי שהאב יברך שפטרני מעונשה של

1. מקור הלכתי ליום הולדת?

זו במסיבת החגיגה בלי שם ומלכות כדרך שמברכים לבן, כשהגיע למצות. וע"ש. ומכל שכן שרגילים לומר במסיבות כאלה דברי תורה מעניינא דיומא, וגם שירים ותשבחות להשי"ת, ובכה"ג דהוי סעודת מצווה, כמבואר במרדכי (פסחים מט:). וברמ"א בהגה או"ח (סי' עתר ס"ב) ובאחרונים שם. וע"ע ביש"ש (ס"פ מרובה). ובמג"א (סי' רכה סק"ד). ואפ"ל בסתם יום הולדת אם אומרים שם ד"ת הוי סעודת מצווה... ומכ"ש לבן או בת שהגיעו למצות דהוו בכלל גדול המצווה ועושה וכנ"ל. והנח להם לישראל שבני נביאים הם.

סיכום : הפוסקים חלוקים האם יש לערוך מסיבת בת מצווה. / הגאון הרב עובדיה יוסף אומר שיש לערוך מסיבת בת מצווה כשם שעורכים מסיבת בר מצווה והגר"מ פיינשטיין זצ"ל אומר שאין לסעודת בת מצווה דין של סעודת מצווה ואף אין לעשותה בבית הכנסת אלא בבית וכדומה. / ונראה שאם בסעודה זו מעבירים מסר חינוכי לבת לחיזוקה ביראת שמיים, ואומרים בה דברי תורה, וכן המסיבה צריכה להיות צנועה ולא בזבזנית ומנקרת עיניים, אזי נראה שיש מקום לעשותה ועל זה נאמר "הנח להם לישראל".

סימן לז

נטילת ידיים לסעודה במי ים

(או"ח קס, ח, ט)

האם מותר ליטול ידיים לסעודה במי ים מלוחים? וכן האם מותר ליטול ידיו לסעודה במי ים שעברו התפלה?

◇ ◇ ◇

הגמרא אומרת (חולין קו ע"א):

איתמר, חמי האור; חזקיה אמר: אין נוטלים מהן לידים, ורבי יוחנן אמר: נוטלין מהם לידים. אמר רבי יוחנן: שאלתי את רבן גמליאל בנו של רבי, ואוכל טהרות, ואמר לי: כל גדולי גליל עושין כן [נוטלין בחמי האור]. **חמי טבריא**, חזקיה אמר: אין נוטלין מהם לידים, אבל מטבילין בהם הידים, ורבי יוחנן אמר: כל גופו טובל בהן, אבל לא פניו ידיו ורגליו. השתא כל גופו טובל בהם, פניו ידיו ורגליו לא כ"ש? אמר רב פפא: במקומן - דכולי עלמא לא פליגי דשרי, משקל מינייהו במנא [שנטלם בכלי] - דכ"ע לא פליגי דאסיר, כי פליגי - דפסקינהו בבת בירתא [כשעשה חריץ קטן בקרקע והמים נמשכים לשם], מר סבר - גזרינן בת בירתא אטו מנא, ומר סבר - לא גזרינן. כתנאי: מים שנפסלו משתיית בהמה, בכלים - פסולים, בקרקע - כשרין, רבי שמעון בן אלעזר אומר: אף בקרקע, טובל בהן כל גופו, אבל לא פניו ידיו ורגליו. השתא כל גופו טובל בהן, ידיו ורגליו לא כ"ש? אלא לאו - דפסקינהו בבת בירתא, ובהא פליגי: דמר סבר - גזרינן בת בירתא אטו מנא, ומר סבר - לא גזרינן.

הרי"ף (על ברכות נג) מביא גמרא זו ופוסק כחזקיה (נגד ר' יוחנן היות וחזקיה רבו של ר"י), שאין ליטול ידיים בכלי מחמי טבריא.

הרמב"ם אף הוא פוסק כחזקיה וכך הוא כותב (הלכות ברכות ו, ט):

וכל מים שנפסלו משתיית כלב, כגון שהיו מרים או מלוחים או עכורין או ריח רע עד שלא ישתה מהן הכלב; בכלים - פסולין לנטילת ידיים, ובקרקעות - כשרים להטביל. חמי טבריא - במקומן מטבילין בהם את הידים, אבל אם נטל מהן בכלי או שהפליג מהן אמה למקום אחר - אין נוטלין מהן, לא ראשונים ולא אחרונים, מפני שאינן ראויין לשתיית בהמה.

ורבנו יונה (ברכות מ ע"א) כותב :

דהא דפסלינן בחמי טבריא למשקל מינייהו במנא, לא מפני החמימות פסולין, דהא קמ"ל דאפילו היד סולדת בהם כשרים, אלא הטעם מפני שהם מרים ביותר, שאפילו על ידי הדחק אין אדם יכול לשתותן וגם אינם ראויין לשתיית בהמה. והילכך במים אחרים שנובעים חמין, כמו חמי טבריא, אם אינם מרים כל כך ויכול האדם לשתותם על ידי הדחק כשרין ליטול מהן בכלי.

וכן פוסק הרשב"א (תורת הבית בית שישי שער שני) וכך הוא כותב :

גרסינן התם: חמי האור חזקיה אמר אין נוטלין ממנו לידיים ור' יוחנן אמר נוטלין ממנו לידיים... ומסתברא דהלכה כר' יוחנן, ואף על גב דחזקיה רביה הוא, הא קאי כתנא קמא וחזקיה כרבי שמעון בן אלעזר. וסתמא דמילתא קיימא לן כתנא קמא דרשב"א. וכן נראה לי גם מדברי הראב"ד ז"ל שכתב בהלכות נטילת ידיים. אבל הרב אלפסי ז"ל והרמב"ם ז"ל פסקו כחזקיה. ואפשר דמשום דחזקיה רביה דרבי יוחנן הוא קיימא לן כוותיה ואף על גב דתנא קמא דר' שמעון בן אלעזר כר"י [כר' יוחנן], מדקאי חזקיה כרשב"א קיימא לן כוותיה.

ומטעם זה פוסק השולחן-ערוך (קס, ח) :

טעם פיסול חמי טבריא לנטילה, מפני שהן מרים ואינם ראויין לשתיית הכלב, אבל אם ימצאו מים חמין נובעין שהן ראויין לשתיית הכלב, נוטלים מהם לידיים.

וזה שתלו בטעם אם ראויים לשתיית כלב, משום שאם כלב מסוגל לשתותם, אזי גם אדם בשעת הדחק יכול לשתותם.

בסעיף הבא (סעיף ט) פוסק השולחן-ערוך :

מים מלוחים או סרוחים או מרים, שאין הכלב יכול לשתות מהם, פסולים לנטילת ידיים אף על פי שכשרים למי מקוה לטבילה; ואם הם עכורים מחמת טיט שנתערב בהם, אם הכלב יכול לשתות מהם, כשרים בין לנטילת ידיים בין למקוה, ואם אינו יכול לשתות מהם, פסולים לשניהם.

וכאן באנו לשאול על מי הים המלוחים שאינם ראויים לשתיית כלב, וכן מי ים שעברו התפלה, האם מותר ליטול בהם מים לסעודה?
הנה בשו"ת הרדב"ז (ח"ד סימן רצד) כותב: "מי הים אם ירתיחו אותם על האש יהיו ראויים לשתיית כלב". ודנו האחרונים אם הרתחת מי הים היא תנאי מעכב או די לנו שיש אפשרות להרתיח מי ים למצב שיהיו ראויים לשתיית כלב, ולכן מותר יהיה ליטול ידיו לסעודה במי הים גופא, גם אם לא הרתיחו אותם.
אחרונים רבים אומרים שתנאי זה מעכב ויש להרתיח את מי הים עד שיהיו ראויים לשתיית כלב ורק אז יהיו כשרים לנטילת ידיים (כך מובן מלשון הרדב"ז עצמו; מג"א בסימננו ס"ק יב; חיי אדם טל, ז; בן-איש-חי שנה א אחרי קדושים אות יג).
ויש אחרונים (הישועות-יעקב) האומרים שגם אם מי הים הורתחו וראויים לשתיית כלב – פסולים הם לנטילת ידיים.
יש לפסוק כדעת האחרונים הרבים המתירים אם הורתחו מי הים. אכן, היתרם זה ליטול ידיים לסעודה במי ים שהורתחו הוא רק בשעת הדחק, כשאין את האפשרות המותרת – לטבול את ידיו בים, כדין מים מלוחים הכשרים למי מקווה לטבילה והוא הדין לטבילת ידיים.
וכשאין אפשרות לטבול ידיו במי הים או להרתיחם, אלא או עפר או ליטול ידיו בכלי עם מי ים – אזי עדיפים מי הים על פני עפר, שמי ים מנקים יותר. אבל אין לברך על נטילה זו ויש לו לכרוך ידיו במפה.

סיכום: הרוצה ליטול ידיו לסעודה ונצרך למי ים לשם כך, האפשרות הטובה ביותר היא לטבול ידיו במי הים (גם אם יכול להרתיחם עד שיהיו ראויים לשתיית כלב). / אפשרות שנייה היא להרתיח את מי הים עד שיהיו ראויים לשתיית כלב, ורק אז ייטול ידיו בהם לסעודה. ודאי שמי ים שעברו התפלה, עד שראויים לשתיית אדם, מותר ליטול ידיו בהם לסעודה. / אם אין לו את שתי האפשרויות הנ"ל, והברירה היא בין ניקיון ידיו בעפר או במי ים בכלי – עדיף ליטול ידיים במי הים בכלי, שכן מי ים מנקים יותר מעפר, וגם יכרוך ידיו במפה, אבל לא יברך על נטילה זו.

סימן לח

מיץ ענבים לארבע כוסות בפסח

האם אפשר להשתמש במיץ ענבים לארבע כוסות בליל הסדר?

אומרת הגמרא (ברכות לה ע"ב):

חוץ מן היין וכו'. מאי שנא יין? אילימא משום דאשתני לעלויא, אשתני לברכה? והרי שמון, דאשתני לעלויא ולא אשתני לברכה! דאמר רב יהודה אמר שמואל, וכן אמר רבי יצחק אמר רבי יוחנן: שמון זית מברכין עליו בורא פרי העץ! אמרי: התם משום דלא אפשר, היכי נבריק? נבריק, בורא פרי הזית - פירא גופיה זית אקרי. ונבריק עליה בורא פרי עץ זית! אלא אמר מר זוטרא: חמרא - זיין [מזין], משחא - לא זיין.

ומשחא לא זיין? והתנן: הנודר מן המזון מותר במים ובמלח, והוינן בה: מים ומלח הוא דלא אקרי מזון, הא כל מילי אקרי מזון, נימא תיהוי תיובתא דרב ושמואל, דאמרי: אין מברכין בורא מיני מזונות אלא בחמשת המינין בלבד! ואמר רב הונא: באומר כל הזן עלי; אלמא משחא זיין! אלא: חמרא סעיד, ומשחא לא סעיד.

וחמרא מי סעיד? והא רבא הוה שתי חמרא כל מעלי יומא דפסחא כי היכי דנגרריה ללביה וניכול מצה טפי! - טובא גריר, פורתא סעיד. ומי סעיד כלל? והכתיב (תהלים קד, טו): "ויין ישמח לבב אנוש ולחם לבב אנוש יסעד וגו'" נהמא הוא דסעיד, חמרא לא סעיד! אלא: חמרא אית ביה תרתי - סעיד ומשמח, נהמא - מסעד סעיד, שמוחי לא משמח.

יש ראשונים (רבינו יונה כה ע"א מדפי הרי"ף ד"ה שמן, הריטב"א בהלכות ברכות א, כ) המסיקים כמסקנת הגמרא הנ"ל, שהסיבה שמברכים "בורא פרי הגפן" על היין היא משום שהוא סועד ומשמח (=משכר). וכן נראה דעת המשנה-ברורה (סימן ר סק"ב).

למרות העדיפות בקידוש לייך שאינו מבושל – אם הייך המבושל משמח לבב אנוש, אם הוא טוב מייך שאינו מבושל, הותר לשתותו בארבע כוסות של פסח.

השאלה הנשאלת: הרי אמרנו שאחד מתנאי הייך הוא שיהיה סועד ומשמח, ואילו מייך ענבים אינו משמח, ואיך נברך עליו "בורא פרי הגפן" והרי אין הוא ייך? אכן קשה מגמרא אחרת (ב"ב צז ע"ב): "דאמר רבא: סוחט אדם אשכול של ענבים ואומר עליו קידוש היום". והרי סחיטת ענבים זהו בדיוק מייך ענבים שלנו, שאינו משמח, ולמרות זאת אומר רבא שאפשר לעשות עליו קידוש היום. והיאך מברכים עליו "בורא פרי הגפן", הרי אין הוא נחשב לייך?

בעל גינת־ורדים (או"ח א, יט) מנסה ליישב ולומר שמה שמברכים על הייך "בורא פרי הגפן" משום שהוא מסעד סעיד כמו הלחם הנעשה מחיטה שסועד את אוכלו, ודי בכך כדי לברך "בורא פרי הגפן" ואיך צורך בשמחה. אולם שאר הפוסקים לא מבינים כמותו ונותרה השאלה: כיצד מברכים על מייך ענבים ברכת "בורא פרי הגפן", והרי אינו משמח?

ולא לה שהייך הרגיל משפיע עליהם לרעה, יכולים הם לכתחילה לקחת ארבע כוסות ממייך ענבים (שו"ת משנה־הלכות ח"י סימן סז), ובפרט לנשים וילדים (מקראי קודש פסח ח"ב סימן לה).

סיכום: מברכים ברכת "בורא פרי הגפן" על הייך משום שהוא סועד ומשמח. / ישנה תמיהת פוסקים על כך שמברכים על מייך ענבים ברכת "בורא פרי הגפן" למרות שהוא לא משמח. / למרות התמיהה, אלה שהייך קשה להם יכולים לקחת מייך ענבים לכתחילה לארבע כוסות, ובפרט נשים וילדים.

סימן לט

ער כל הלילה וברכות התורה

(או"ח מז, יב)

מי שהיה ער כל הלילה בלימוד ליל שבועות, האם יכול הוא לברך כהרגלו מידי יום את ברכות התורה?

◇ ◇ ◇

תא חזי דברי זוהר ופוסקים, כמה חשוב להיות ער בלילה של מתן תורה ולעסוק בתורה. ואומר על כך המשנה-ברורה (תצד סק"א):

איתא בזוהר שחסידי הראשונים היו נעורים כל הלילה ועוסקים בתורה. וכבר נהגו רוב הלומדים לעשות כן. ואיתא בשולחן הערוך האר"י ז"ל: דע שכל מי שבלילה לא ישן כלל ועיקר והיה עוסק בתורה מובטח לו שישלים שנתו ולא יארע לו שום נזק. והטעם כתב מ"א על פי פשוטו שישראל היו ישנים כל הלילה והוצרך הקב"ה להעיר אותם לקבל התורה (כדאיתא במדרש), לכך אנו צריכים לתקן זה.

וראה מה שכתב על כך הבן-איש-חי (שנה א במדבר אות ג). ובזוהר אמור (דף צז-צח) כתב:

כד מאטי להאי ליליא לבעי ליה למלעי באורייתא ולא תחברא בה ולנטרא דכיו עלאה דמטי עליה בההוא ליליא ואתדכי, ואוליפנא דאורייתא דבעי ליה למלעי בהאי ליליא אורייתא דבע"פ, בגין דיתדכון (ס"א דיתדבק) כחדא ממבועא דנחלא עמיקא. לבתר בהאי יומא ליתי תורה שבכתב ויתחבר (ס"א בהו) בה וישתכחון כחדא בזווגא חד לעילא, כדין מכריזי עליה ואמרי (ישעיה נט): "ואני זאת בריתי אותם אמר יי' רוחי אשר עליך ודברי אשר שמתי בפין וגו'", ועל דא חסידי קדמאי לא הוו נימי בהאי ליליא והוו לעאן באורייתא ואמרי ניתי לאחסנא ירותא קדישא לך ולבנן בתרין עלמין. וההוא ליליא כנסת ישראל אתעטרא עלייהו ואתניא לאזדווגא ביה במלכא ותרווייהו מתעטרי על רישייהו דאינון דזכאן להכי. ר"ש הכי אמר

בשעתא דמתכנשי חברייא בהאי ליליא לגביה: ניתי לתקנא תכשיטי כלה, בגין דתשתכח למחר בתכשיטה ותקונהא לגבי מלכא כדקא יאות, זכאה חולקהון דחבריא כד יתבע מלכא למטרוניתא מאן תקין תכשיטה ואנהיר עטרהא ושוי תקונהא, ולית לך בעלמא מאן דידיע לתקנא תכשיטי כלה אלא חברייא, זכאה חולקהון בעלמא דין ובעלמא דאתי. תא חזי חברייא מתקני בהאי ליליא תכשיטה לכלה ומעטרי לה בעטרהא לגבי מלכא, ומאן מתקין ליה למלכא בהאי ליליא לאשתכחא בה בכלה לאזדווגא בה במטרוניתא, נהרא קדישא עמיקא דכל נהרין, אימא עלאה הדא הוא דכתיב (שיר ג): "צאינה וראינה בנות ציון במלך שלמה וגו'", לבתר דאתקינת ליה למלכא ואעטרת ליה אתיית לדכאה לה למטרוניתא ולאיןון דמשתכחי גבה.

למלכא דהוה ליה בר יחידי, אתא לזוגא ליה במטרוניתא עלאה, מאי עבדת אמיה? כל ההוא ליליא עאלת לבי גניזהא, אפיקת עטרא עלאה בשבעין אבני יקר סחרנהא ואעטרת ליה, אפיקת לבושין דמילת ואלבישת ליה ואתקנת ליה בתקוני דמלכין, לבתר עאלת לבי כלה חמאת עולימתהא דקא מתקני עטרהא ולבושהא ותכשיטה לתקנא לה, אמרה לון הא אתקינת בי טבילה אתר דמיין נבעין וכל ריחין ובוסמין סוחרני איןון מיין לדכאה לכלתי ליתי כלתי מטרוניתא דברי ועולימתהא ויתדכון בההוא אתר דאתקינת בההוא בי טבילה דמיין נבעין דעמי. לבתר תקינו לה בתכשיטה אלבישו לה לבושהא אעטרו לה בעטרהא, למחר כד ייתי ברי לאזדווגא במטרוניתא, יתקין היכלא לכלהו וישתכח מדוריה בכו כחדא, כך מלכא קדישא ומטרוניתא וחברייא כהאי גוונא ואימא עלאה דמתקנת כלא אשתכח דמלכא עלאה ומטרוניתא וחברייא מדוריהון כחדא ולא מתפרשין לעלמין, הדא הוא דכתיב (תהלים טו): "מי יגור באהלך וגו', הולך תמים ופועל צדק", מאן הוא פועל צדק? אלא אלין איןון דמתקני למטרוניתא בתכשיטהא בלבושהא בעטרהא, וכל חד פועל צדק אקרי. א"ר חייא אלמלא לא זכינא בעלמא אלא למשמע מלין אלין דיי, זכאה חולקהון דאיןון דמשתדלי באורייתא וידעין אורחוי דמלכא קדישא, דרעותא דלהון באורייתא, עלייהו כתיב (שם צא): "כי בי חשק ואפלטו, וכתוב אחלצו ואכבדהו".

ולגבי שאלתנו, **כותב השולחן-ערוך** (מז, יב): "אף אם למד בלילה, הלילה הולך אחר היום שעבר ואינו צריך לחזור ולברך כל זמן שלא ישן". הלימוד בלילה הוא על סמך ברכת הבוקר שלפניו, שבו בירך לאחרונה ברכת התורה. ומה דינו של מי שהיה ער כל הלילה ולמד כמו בליל שבועות, האם יברך שוב בבוקר ברכות התורה אם לא? כאן הדבר תלוי בעמדות הפוסקים, החולקים בפירוש תקנת חז"ל לברך ברכות התורה;

יש האומרים שחז"ל קבעו ברכות התורה כל בוקר, בדיוק כמו תקנת ברכות השחר שהן שבח כללי ולא משנה אם ישן או לא, כך ברכות התורה הן שבח ואין חשיבות שלא ישן (רבנו תם, האריז"ל, ברכי"וסף מו, יב, בן-איש"חי שנה ב ברכה אות ג, כה"ח מז אות כו). ויש האומרים שתקנת חז"ל לברך ברכת התורה היא רק לאחר שינה, ואחרי ליל שבועות הרי לא ישן כל הלילה, אז למה יברך? (הרא"ש ורוב הראשונים ורבים מהאחרונים, פר"ח, גר"א, חיי אדם)

מחמת הספק הזה פוסק המשנה-ברורה (מז ס"ק כח) שמי שהיה ער כל הלילה לא יברך וישמע מאחר, כי ספק ברכות להקל. וחלקו עליו האחרונים (הברכי"וסף מו סקי"ב, כף-החיים מז אות כו בשם האריז"ל והרש"ש) ואמרו שיכול לברך ואין צריך לשמוע מאחר כי אין אומרים ספק ברכות להקל כנגד המנהג, וכן פוסק הגר"ע יוסף (יחווה-דעת ח"ג סימן לג).

סיכום: מנהג הספרדים – מי שהיה ער כל הלילה חייב לברך ברכות התורה אחר עלות השחר. / ולמנהג אשכנז – עדיף שישמע את הברכות מחברו שישן בליל שבועות.

סימן מ

שתיית קפה ותה לפני התפילה בשבת

(או"ח סימן פט)

האם מותר בשבת לשתות תה וקפה לפני תפילת שחרית?

מֵרֵן בְּשׁוֹלַח־עֲרוּךְ פּוֹסֵק (סימן פט, ומקורו בטור בשם אבי עזרי): "ולא לאכול ולא לשתות, אבל מים מותר לשתות קודם תפלה בין בחול ובין בשבת ויום טוב..." ואם אכל ושתה, עליו הכתוב אומר (מל"א יד, ט): "ואותי השלכת אחרי גִּבְדִּי", אל תקרי גויך אלא גאיך, אמר הקב"ה לאחר שנתגאה זה מקבל עליו עול מלכות שמים (ברכות י ע"ב).
ואומר הזוהר הקדוש (ויקהל רטו ע"ב):

פתח ואמר: לא תאכלו על הדם לא תנחשו ולא תעוננו", האי קרא אוקמוה, ורזא דמלה האי מאן דאכיל בלא צלותא דיצלי על דמיה, שקיל איהו כמנחש ומעונן, בגין דבליילא נשמתא סלקת למחמי ברזא דיקרא עלאה כל חד וחד כמה דיתחזי ליה, ואשתאר בר נש בההוא חילא דאשתתף גו דמא לאתקיימא גופא, ועם כל דא טעים טעמא דמותא. וההיא חילא לא מתעדתא לאתערא גו ההוא חילא דנשמתא ולקבלא ליה. וכד איתער בר נש לאו איהו דכי, והא אוקימנא דסטרא אחרא שליט על אתר דקיימא בלא נשמתא, כיון דאתדכי במיא אף על גב דאשתדל בר נש באורייתא ההיא נשמתא לא אתקיימת באתרא ולא שלטא ביה בבר נש בר חילא דדמא בלחודוי דאקרי נפש ההיא דאתפשטא בדמא תדיר והא אוקימנא... ואי אכיל עד לא צלי צלותיה לאתיישבא דמא על אתריה, הא איהו כמנחש ומעונן, בגין דהאי איהו ארחא דמנחש לסלקא לס"א ולמאכא סטרא דקדושה. אמאי איקרי ההוא בר נש דאשתדל בההוא סטרא מנחש? על דאשתדל בההוא נחש לאתקפא חיליה ולאגברא, ודא איהו כמאן דפלח לאלהים אחרים. וכן האי פלח לההוא חילא דדמא ולא פלח ליה

לקב"ה לאתקפא סטרא דנשמתא סטרא דקדושה, מעונן דאשתדל בחובה ולא אשתדל בזכו...¹

ואפילו טעימא אסורה. ומים – מותר לשתות, היות ולא שייך בהם גאוה ואינם סועדים את הלב.

קפה ותה שאין סועדים את הלב ואין בהם גאוה – נראה להתיר. ונחלקו הפוסקים אם מותר לשתות תה וקפה עם סוכר או בלעדיו.² ובהלכות שבת כותב מרן (רפ"ט, א): "ומיהו לשתות מים בבוקר קודם תפלה – מותר, מפני שעדיין לא חל עליו חובת קידוש".

1. ועיין בזהר חדש קי ע"א, וכן בעץ חיים שער מ"ט פ"ד.
2. ראה שו"ת יביע-אומר ח"ד או"ח סימנים יב, יג, שקיבץ הדעות.

סימן מא

תיקון עירוב שנקרע בשבת

(או"ח שטו, א)

האם מותר בשבת לתקן עירוב שנקרע?

◇ ◇ ◇

הגמרא אומרת (שבת קכה ע"א-ע"ב):

משנה. פקק החלון, רבי אליעזר אומר: בזמן שהוא קשור ותלוי - פוקקין בו, ואם לאו - אין פוקקין בו. וחכמים אומרים: בין כך ובין כך פוקקין בו.

והגמרא בהמשך מבארת:

פקק החלון כו'. אמר רבה בר בר חנה אמר רבי יוחנן: הכל מודים שאין עושין אהל עראי בתחילה ביום טוב, ואין צריך לומר בשבת. לא נחלקו אלא להוסיף, שרבי אליעזר אומר: אין מוסיפין ביום טוב, ואין צריך לומר בשבת. וחכמים אומרים: מוסיפין בשבת, ואין צריך לומר ביום טוב. וחכמים אומרים בין כך ובין כך פוקקין בו. מאי בין כך ובין כך? - אמר רבי אבא אמר רב כהנא: בין קשור בין שאינו קשור והוא שמתוקן...

הוויכוח בין חכמים לר' אליעזר הוא לגבי הוספה על אוהל ארעי ביום טוב ובשבת; ר' אליעזר אומר שאין מוסיפין וחכמים אומרים מוסיפים, אבל אין הם חולקים לגבי האיסור לבנות אוהל ארעי ביום טוב וודאי שאסור לבנותו בשבת, גזירה משום אוהל קבע שהוא תולדת בונה ואיסורו דאורייתא.
רש"י בהגדרת אוהל עראי כותב (שם):

שאיין עושין אהל עראי - לפרוס מחצלת על ארבע מחיצות או על ארבע קונדסים להיות צל לאהל מן החמה, ודוקא גג, אבל מחיצה - לאו אהל הוא, ושרי לפורסה לצניעות, כדאמרינן

עירובין (צד, א) בעובדא דשמואל, ופקק החלון דמתניתין - משום דבנין קבוע הוא ומיחזי כמוסיף על הבנין.

לפי רש"י ז"ל, אסור לבנות אוהל ארעי ביום טוב רק אם יש לו גג, אבל בבניית המחיצות אין איסור.

הר"ן (מט ע"א) בבארו באריכות את רש"י אומר שנראה מדבריו שמותר בשבת לבנות אפילו מחיצה המתרת.

ובעלי התוספות (שבת קכה ע"ב) הקשו על דברי רש"י ז"ל וכתבו:

... פי' בקונטרס דלא אסיר אהל אלא למעלה בגג אבל בדפנות לא, כדמוכח בעובדא דשמואל בכל גגות (עירובין דף צד). דאיתמר חצר כותל שנפרצה רב אמר אין מטלטלין אלא בד' אמות ושמואל אמר זה מטלטל עד עיקר המחיצה וזה מטלטל עד עיקר המחיצה, והא דרב לאו בפירוש איתמר אלא מכללא, דשמואל הוה יתיב בההוא חצר, נפל גודא דביני ביני אמר להו שמואל שקולו גלימא נגודי ליה אהדרינהו רב לאפיה כו'. ושמואל למה ליה למיעבד הכי האמר זה מטלטל עד עיקר המחיצה כו'? שמואל לצניעותא בעלמא הוא דעבד. אלמא משמע דאהל דדפנות שרי למיעבד הכי, ורב שהיה מקפיד לאו משום עשיית אהל דשרי כדפרישית אלא הוה קפיד אמאי דהוה מטלטלין גלימא ד' אמות בחצר. וקשה דע"כ שייך איסור אהל אפילו בדפנות כדאיתא בעירובין בפרק מי שהוציא אוהו (דף מז. ושם) גבי עשיית דופן סוכה דפריך התם והאמר רבה בר בר חנה אמר רבי יוחנן הכל מודים שאין עושין אהל עראי בתחילה, ומשני הא בדופן שלישית והא בדופן רביעית. **אלא נראה לר"ת דשפיר שייך בדפנות אהל היכא דמחיצה מועלת להיתר, ולהכי בדופן שלישית דהויא מחיצה ומכשר ליה לסוכה חשיב עשיית אהל בתחלה אבל דופן רביעית אינה אלא תוספת בעלמא הואיל וכבר הסוכה הייתה כשרה. ועיקר פלוגתין דר"א ורבנן איתא באהל כבעשיית דופן, דפקק החלון משמע בחלון שבכותל, דאי בגג מיירי הוה ליה למימר ארובה, כמו ששינונו משילין פירות דרך ארובה (ביצה דף לה): ומיהו באהל שבגג נמי פליגי כדמוכח לקמן בפרק תולין (דף קלז:): דמיייתי הך גבי תליית משמרת שהיא כעין גג וכן משמע בפרק בתרא דעירובין (דף קב.).** דאמר הנהו דיכרי דהוה בי רב הונא ביממא בעו טולא ובליליא בעו אוירא, אתא לקמיה דרב אמר ליה כרוך בודיא ושייר בה טפח, דלמחר הוא מוסיף על אהל עראי ומותר ומשמע דהיינו נמי תוספת אהל עראי דפליגי רבי אליעזר ורבנן ועובדא דשמואל דכל גגות (עירובין צד). דפריך ושמואל למה ליה למיעבד הכי וקאמר זה מטלטל כו'. לאו משום דאי הוה אמר אין מטלטלין בו אלא בד' אמות, דאז הוה ניחא ליה, אלא אז נמי היה קשה היכי עביד הכי כיון דמחיצה מתרת לטלטל בחצר הוה כעשיית אהל עראי בתחלה ואסור

כדפרישית לעיל. ומהאי טעמא היה מקפיד רב, דס"ל שאין מטלטלין אלא בד', אלא משום דהש"ס ידע דסבר שמואל דזה מטלטל עד עיקר המחיצה ניחא למיפרך למה הוצרך לעשות מחיצה.

לפי דברי תוספות אלה גם מחיצה בלא גג העשויה להתיר עניין הלכתי, כמו דופן סוכה או טלטול, נחשבת כעשיית אוהל וגם אם אין לה גג אסור לעשותה בשבת. עוד אומרת הגמרא (שבת קלח ע"א): "אמר רב משום רבי חייא: וילון, מותר לנטותו ומותר לפורקו". ואומר על כך הרא"ש (שבת כ, ב), שאם למחיצה אין גג אין איסור לבנותה בשבת, אולם אם מדובר במחיצה המתירה טלטול או דופן סוכה – אסור. ובלשונו: "אמר רב משום רבי חייא: וילון מותר לנטותו ומותר לפרקו, דאין אהל במחיצה בלא גג, אלא היכא דעשויה להתיר טלטול או להכשר סוכה".

הרמב"ם והראב"ד הסכימו עם רוב הראשונים לדעתו של ר"ת הנ"ל. וכך הם כותבים (הלכות סוכה ד, טז):

דפני סוכה כשרין מן הכל שאין אנו צריכין אלא מחיצה מכל מקום ואפילו מבעלי חיים, ועושה אדם את חברו דופן ביום טוב כדי שיאכל וישתה וישן בסוכה כשרה שחבירו דופן לה, והוא שיעשה אותו שלא לדעת זה שנעשה דופן, אבל אם עשהו לדעת אסור ביום טוב, ומותר בשאר ימי החג, וכן עושה בכלים דופן רביעית ביום טוב, אבל דופן שלישיית לא יעשה אותה בכלים ביום טוב לפי שהוא מכשיר הסוכה ואין עושין אהל עראי ביום טוב. **השגת הראב"ד:** אבל אם עשהו לדעת אסור ביום טוב. א"א דוקא דופן שלישיית אבל דופן רביעית מותר שהרי הברייתא שהעמידה לדעת (עירובין מד) לא אסרה אלא מפני איסור אהל עראי ובדופן שלישיית, אבל שלא לדעת אפילו דופן שלישיית מותר. והטעם כיון שזה העומד שלא בכוונה עומד, אין כאן איסור מחיצה למעמיד, דבתר כונה דידיה אזלינן [הולכים אחר כוונתו והוא עומד בלי כוונה].

לפי האמור עד כה, פסקו בעלי השולחן-ערוך, מרן והרמ"א, כדעת ר"ת, שהאיסור לבנות מחיצה ביו"ט ובשבת חל רק על מחיצה המתרת, אבל מחיצה ללא גג שאיננה מתרת, כגון שעשאה לצניעות וכדומה, מותר לעשותה ביו"ט ובשבת. וכך מובא בשולחן-ערוך (שטו, א):

אסור לעשות אהל בשבת ויו"ט אפילו הוא עראי; ודוקא גג, אבל מחיצות מותר. ואין מחיצה אסורה אא"כ נעשית להתיר סוכה או להתיר טלטול. הגה: אבל מחיצה הנעשית לצניעות בעלמא, שרי (טור) ולכן מותר לתלות וילון לפני הפתח, אף על פי שקבוע שם, וכן פרוכת

לפני ארון הקודש, ובלבד שלא יעשה אהל בגג טפח (ב"י וכל בו) וכן מותר לעשות מחיצה לפני החמה או הצנה או בפני הנרות שלא יכבה אותן הרוח (מרדכי ריש פ' כירה); אבל אסור לעשות מחיצה בפני אור הנר כדי שישימש מטתו (ד"ע), וכן לפני ספרים כדי לשמש או לעשות צרכיו, אם לא שהיה מבע"י טפח שאז מותר להוסיף עליה בשבת (מרדכי ר"פ כירה).

עולה למסקנה שאסור לתקן בשבת עירוב שנקרע, ואף אם הוא מחיצה בלא גג אסור משום שזוהי מחיצה המתרת שבנייתה אסורה בשבת, ואסור ליהודי לתקנה בשבת. ובשולחן-ערוך (שסב, ג) נפסק שאם תקנו את העירוב בשבת באיסור, אם האיסור נעשה בשוגג – מותר לטלטל שם באותה שבת, אבל אם נעשה במזיד אסור לטלטל שם באותה שבת (וראה במשנה-ברורה ס"ק כו ובשער הציון טז).

ודנו הפוסקים, האם מותר יהיה בשבת לומר לגוי לתקנו? ולמרות שאמירה לנוכרי בשבת אסורה, לצורך מצווה של רבים התירו אמירה לנוכרי שיתקן את העירוב, גם אם בלית ברירה הדבר מלווה באיסורי תורה (ראה ביאור-הלכה שסב, ג ד"ה מחיצה שנעשית בשבת, ועוד פוסקים).

סיכום: אסרו חז"ל לבנות ביום טוב ובשבת אהל גם אם הוא עראי, גזרה שמא יבנה אוהל קבע שהוא תולדת בונה ואיסורו דאורייתא. / אוהל עראי נקרא אוהל רק אם יש לו גג (רוב הראשונים), אולם אין איסור לבנות מחיצות שנעשו כווילון לצניעות. אכן בניית מחיצה המתרת, כגון דופן לסוכה או צורת הפתח לשם טלטול – אסורה גם אם היא נעשית באופן עראי. ומכאן שאסור ליהודי לתקן בשבת עירוב שנקרע, שכן הוא בונה מחיצה המתרת שאסרו הראשונים. / עירוב שתוקן בשבת באיסור; אם האיסור נעשה בשוגג – מותר לטלטל שם, ואם נעשה במזיד – אסור לטלטל שם. / משום מצווה דרבים התירו הפוסקים אמירה לנוכרי לתקנו, למרות שגם אמירה לנוכרי אסורה בשבת.

סימן מב

טבילה במקווה חם בשבת

(או"ח שכו, א, ח)

האם מותר לגברים הנוהגים לטבול מדי יום בימות החול, לטבול במקווה חם בשבת?
ומה דין טבילת מצווה של נשים בשבת במקווה חם?

◇ ◇ ◇

אומרת הגמרא (שבת מ ע"א, ועיין ברש"י):

תנו רבנן: מרחץ שפקקו נקביו מערב שבת, למוצאי שבת - רוחץ בו מיד. פקקו נקביו מערב יום טוב - למחר נכנס ומזיע, ויוצא ומשתטף בבית החיצון. אמר רב יהודה: מעשה במרחץ של בני ברק שפקקו נקביו מערב יום טוב, למחר נכנס רבי אלעזר בן עזריה ורבי עקיבא, והזיעו בו ויצאו ונשתטפו בבית החיצון אלא שחמין שלו מחופין בנסרים. כשבא הדבר לפני חכמים, אמרו: אף על פי שאין חמין שלו מחופין בנסרין. ומשרבו עוברי עבירה התחילו לאסור. אמבטיאות של כרכין - מטייל בהן ואינו חושש. מאי עוברי עבירה? - דאמר רבי שמעון בן פזי אמר רבי יהושע בן לוי משום בר קפרא: בתחילה היו רוחצין בחמין שהוחמו מערב שבת, התחילו הבלנים להחם בשבת ואומרים מערב שבת הוחמו, אסרו את החמין והתירו את הזיעה. ועדיין היו רוחצין בחמין, ואומרים מזיעין אנחנו - אסרו להן את הזיעה, והתירו חמי טבריה. ועדיין היו רוחצין בחמי האור, ואומרים בחמי טבריה רחצנו - אסרו להן חמי טבריה והתירו להן את הצונן. ראו שאין הדבר עומד להן - התירו להן חמי טבריה, וזיעה במקומה עומדת.

אף שהמים נתחממו בערב שבת וגוף הרחיצה עצמה איננה מלאכה, אסרו זאת חכמים מחמת עוברי עבירה. ואסרו לרחוץ כל הגוף או רובו, שכן רובו ככולו, וגם אם ירחץ איבר איבר ולא כל גופו כאחת - יהיה אסור. ומים שהוחמו בערב שבת, מותר בשבת

לרחוץ בהם מיעוט איברים, בניגוד למים שהוחמו בשבת אפילו על ידי גוי ולצורך עצמו, שאסור לישראל לטבול בהן אפילו רק ידו (וראה ערוך-השולחן שכו, ב).

עד כה דיברנו ברחיצה של תענוג, אך מה דין רחיצה של מצווה, כגון אישה שליל טבילתה חל בערב שבת משחשיכה? האם מותר לה לטבול במקווה חם, או שנכלל בגזרת חכמים, גזרת המרחצאות לעיל, שאסרו לרחוץ כל גופו או רובו בחמין אף אם הוחמו מלפני כניסת שבת?

הנה יש פוסקים האוסרים לה לטבול טבילת מצווה בערב שבת משחשיכה משום גזרת מרחצאות, אולם התירו לה טבילה בין השמשות, ולשיטתם כל דבר שהוא שבות לא גזרו עליו בין השמשות (ר"ת ורבינו יואל שבמרדכי, בניגוד לדעת המג"א בסימן רסא סקי"א האוסר שבותין בין השמשות).

אולם יש פוסקים האומרים שאין למחות במקילין אפילו בחמין ממש, כי לעניין טבילת מצווה אין גזרת מרחצאות, שעיקר האיסור של חכמים הוא שמא יחממו את המים בשבת, וזה שייך יותר ברחיצה של תענוג ולא ברחיצה של מצווה, כטבילת נידה, ובמיוחד שצריך לסמוך לחפיפה טבילה, והרי אסור לחפוף בשבת (נודע ביהודא תנינא סימנים כד-כה, קרבן נתנאל פרק במה מדליקין כב, ק ועוד).

הנה דיברנו על טבילת נידה, אולם מה דין אדם הטובל מדי יום ביומו לטהרתו ורוצה להמשיך כמנהגו בימות החול? האם רשאי לטבול בשבת במקווה חם שמימיו הוחמו מערב שבת?

אומנם אפשר היה לומר שעד שאתה שואל על גזרת מרחצאות לגבי טבילת גברים, אולי נאסור טבילת גברים במקווה מדין אחר, והוא משום שנראה כמתקן (שכן הוא טובל משום קרי המטמא, ואחרי טבילה טהור יאמר לו) דבר האסור בשבת?

אולם יש לומר מאז שביטלו מדינא את הטבילה לבעלי קריין, אין פה עניין מתקן. ואם ייזהר מסחיטת שערות ראשו ושאר דברים העלולים להביאו לאיסור בשבת, אין כאן איסור מתקן ומותר לטבול. וכן נפסק בשולחן-ערוך (שכו, ח): "אדם מותר לטבול מטומאתו בשבת". והב"י מסביר את הדין מהגמרא (ביצה יח), שהטובל נראה כמיקר גופו בימות הקיץ, ובימות החורף שאי אפשר לומר שמיקר גופו נראה שטובל לרחוץ עצמו מטיט ומצואה שבגופו.

אכן ערוך-השולחן אומר שכל זה בטבילה בצונן, ועליה לא גזרו, אבל עדיין נשאר גזרת מרחצאות שגזרו חז"ל, לכן ייזהר לטבול במקווה צונן או לכל הפחות פושר ואז יוכל להמשיך במנהגו לטבול במקווה גם בשבת (וראה שם שכו, י). ומוסיף שהיתר זה לא מומלץ לעמי ארצות, שבקל יבואו לידי חילול שבת, כמו סחיטת שיער, גם אם מדובר במקווה צונן.

ישנם פוסקים מבני דורנו שהתירו טבילת גברים בשבת גם במקווה חם; הן משום שזוהי גזרה חדשה שלא הייתה לפני חז"ל כשגזרו על מרחצאות, והן שלא לקרוא לישראל קדושים בשם עבריינים חלילה (ספר מנוחת-אהבה חלק שני י, נו). ויש מפוסקי דורנו האומרים שבגלל המחלוקת בין הפוסקים שהזכרנו, שב ואל תעשה עדיף ואין לטבול במקווה חם בשבת (הגרע"י זצ"ל בספרו לוויית חן סימן עט). מעניין מאוד הסייג של בעל האבני-נזר בדעת המתירים לטבול בשבת במקווה חם וזו לשונו (או"ח תקכו סק"א):

זולת בדבר המקווה החמה שטובלין בה בשבת ויושבין עוד שם אחר הטבילה או קודם, והישיבה ודאי אסור, אך ליכנס לטבול תיכף ולצאת אחר הטבילה מיד, בזה יש מקום להתיר.

סיכום: בגלל עוברי עבירה שהיו מחממים מים באיסור בשבת קודש, גזרו חכמים ואסרו לרחוץ כל גופו במים חמים בשבת, גם אם הוחמו מערב שבת. / לגבי טבילת מצווה של אישה בליל טהרתה שחל בשבת, חלקו האחרונים ומצינו שלוש שיטות בדבריהם; יש האוסרים בחמין ומתירים רק בצונן. יש המתירים בחמין בתנאי שהטבילה תהיה בין השמשות, ויש המתירים בחמין בליל שבת גם לאחר בין השמשות. / לגבי טבילת גברים במקווה חם; יש מפוסקי דורנו שלא מחלקים מטבילת מצווה של אישה ומתירים אף להם לטבול, אולם עליהם לטבול ולצאת ולא לשהות בתוך המים זמן יותר מכדי טבילה. / ויש האומרים הן לאישה בטבילת מצווה והן לגבר שב ואל תעשה עדיף, ואין לטבול כלל במקווה חם בשבת.

שו"ת
מטה לוי

חלק יורה דעה

סימן מג

אכילת דגים עם חמאה וגבינה

(יו"ד סימן פז)

האם מותר לאכול דגים עם חמאה וגבינה?

◇ ◇ ◇

כידוע, חז"ל אסרו לנו לאכול דגים עם בשר משום סכנה, וכך כותב הב"י (יו"ד סימן פז) שאסור לאכול דגים בחלב משום סכנה. בהבנת דבריו אלו חלקו האחרונים: האם כשאמר הב"י "חלב" הכוונה לאסור כל היוצא מחלב, כולל גבינה וחמאה, או שהכוונה בסתימתו במילה "חלב" לאסור דווקא דגים בחלב, ואילו חמאה וגבינה היוצאים מן החלב מותרים?

בשו"ת רב-פעלים (ח"ב יו"ד סימן י) דן בזה, ומביא דעה האומרת שהאיסור הוא רק בחלב ודגים, ואילו בחמאה או בשומן הצף על גבי החלב אין איסור, וכן כל העולם נוהג כן, וזו היא דעתו של החינוך-בית-יהודא (סימן סא) ועוד.

וברב-פעלים הנ"ל מביא הרב יוסף חיים זצ"ל את דברי הפחד-יצחק (אות ב דף טו), האומר שאין לאכול דגים עם גבינה, וגם בחמאה אין לאוכלם. ומפרש את דעת הב"י, שמשסתם מרן ואמר "חלב" בלי חילוק, כוונתו לכל גווני היוצאים מחלב, ובכללם חמאה ולא דווקא חלב.

והנה שם מביא הרב-פעלים גם את דעת הכנסת-הגדולה שמבין שמרן ז"ל אוסר גם בדגים עם גבינה. ומסיק הרב-פעלים, שלהבנת הכנה"ג שמרן אוסר גם בגבינה, יש לאסור גם בחמאה. דבשלמא בחלב, עוד אפשר לחלק כחינוך-בית-יהודא הנ"ל,

אבל בין גבינה לחמאה מה הטעם לחלק? ואם מרן אסר בגבינה, נאסור גם בחמאה. ולמסקנה אוסר הרב יוסף חיים זצ"ל לאכול דגים בחלב, בגבינה ובחמאה.¹ את מסקנתו זו מסייג הרב־פעלים באומרו שבמקומות שחיותם² תלויה בזה אין למחות בידם, ואילו בשאר המקומות יש למחות בידם. שני בני אדם המכירים זה את זה רשאים לאכול על שולחן אחד, זה דגים וזה בשר בלא חשש, ואין צורך לעשות סימן להיכר, משום כשיש חשש לסכנה בני אדם נזהרים ביותר.³

סיכום: לבני ספרד יש לאסור לאכול דגים בחלב, בגבינה או בחמאה משום חשש סכנה. / לבני אשכנז מותר כדברי הרמ"א בדרכי־משה, שאמר: "ולא ראיתי מימיי נזהרים בזה". / שני בני אדם המכירים זה את זה, רשאים לאכול על שולחן אחד זה דגים וזה חלב ומוצריו בלא סימן היכר ביניהם.

1. וראה עוד דבריו בספרו בן־איש־חי בהעלותך אות טו. וכן נראה דעת הרב עובדיה יוסף נוטה בשו"ת יחוה־דעת ח"ו עמוד רנט.
2. מקומות של עוני גדול שאין להם תחליף לאכילת דגים בחמאה.
3. דעת הרבה אחרונים וראה דברי הזבחי־צדק. ומובא בכף־החיים לחלק בין שני בני אדם לאדם אחד עיי"ש. ובכלל בכף־החיים ביו"ד סימן קטז ס"ק לה, החמיר בזה ולא כמו שכתב באורח חיים סימן קעג אות ו.

סימן מד

המתנה בין אכילת בשר לגבינה

(יו"ד פט, א)

כמה זמן יש להמתין על מנת לאכול גבינה לאחר אכילת בשר?

◇ ◇ ◇

הגמרא במסכת חולין (קה ע"א) מביאה את דברי מר עוקבא, שהאוכל בשר יחכה עד לסעודה אחרת על מנת לאכול גבינה. וכותב הרי"ף שם, מכאן שאין לאכול גבינה אחרי בשר בשיעור זמן שבין סעודה לסעודה.

ונחלקו הפוסקים מהו שיעור הזמן שצריך לחלוף עד לסעודה האחרת; האם פירושו שש שעות, כשיעור זמן העובר מסעודת הבוקר לסעודת הערב, או מייד כשיסלק את סעודת הבשר הווי "סעודה אחרת"?

לגבי שיעור ההמתנה של שש שעות נחלקו הפוסקים בסיבותיו; לדעת הרמב"ם (מאכלות אסורות ט, כח), הטעם הוא משום שבשר בין השיניים נחשב בשר עד שש שעות, ואחר כך נחשב הבשר כמעוכל. לדעת רש"י (חולין שם ד"ה אסור) הטעם משום שהבשר מוציא שומן ומושך טעם עד זמן ארוך, גם אם לא נשארו שרידי בשר בין השיניים.

נפקא מינא הלכתית בין שתי דעות אלו למשל בשאלה: אדם שלעס בשר על מנת שיהא רך ונוח לתינוק לאוכלו, אבל הלועס עצמו לא בלע את הבשר, האם צריך להמתין שש שעות ואחר כך יהיה מותר לו לאכול גבינה, או שמא יוכל לאכול גבינה מייד לאחר לעיסת הבשר? בהבנת הרמב"ם נמצא שאם לא בלע הבשר, עדיין יש חשש שנשארו שרידי בשר בין שיניו, ורק לאחר שש שעות יחשב הבשר כמעוכל. ולכן הלועס לתינוק, אף על פי שלא בלע את הבשר, צריך להמתין שש שעות עד לאכילת הגבינה. ובהבנת רש"י, הלועס לתינוק לא צריך להמתין כלל ויכול לאכול גבינה מייד אחרי לעיסת הבשר, משום שלא בלע בשר ואין משיכת טעם.

מרן בעל השולחן-ערוך (יו"ד פט, א) פוסק כחומרי שניהם, ואף הלועס לתינוק צריך להמתין שש שעות אחרי הלעיסה על מנת לאכול גבינה, אך גם כאן, דווקא כשלעס את הבשר, אבל אם רק טעם בלשונו ומייד פלט, אין צורך בהמתנת שש שעות. שש שעות אלו שאמרנו הן תמיד רבע מעשרים וארבע שעות היממה כפי שנוהגות בימינו. ומתחילים למנות מסוף אכילת הבשר ועד לתחילת אכילת הגבינה. ואם נמצאו אז שרידי בשר בין שיניו, יסירם ואין צורך להמתין שש שעות נוספות.¹

הרמ"א (בשו"ע שם) הביא את דעת הפוסקים האחרים להלכה, בהסבירו את דברי מר עוקבא עד לסעודה אחרת, שלא צריך לחכות שש שעות אחר אכילת בשר על מנת לאכול גבינה, אלא מייד אם סילק עצמו מן הבשר ובירך ברכת המזון – מותר לאכול סעודת גבינה לאחר קינוח והדחה. ומביא עוד את דעת הארוך שאומר שבמדינות אשכנז נהגו להמתין שעה אחת בתנאי שבירכו ברכת המזון לאחר אכילת הבשר. ולבסוף אומר הרמ"א שהנכון להמתין שש שעות, והחזיקו אחריו האחרונים (ש"ך וט"ז) באומרם שכל מי שיש בו ריח תורה והוא בעל נפש צריך להמתין שש שעות.

חולה קצת או נער ונערה כחושים, ורפואתם לשתות חלב, די להם בהמתנת שעה וכמובן אחרי ברכת המזון וצחצוח שיניהם. קטנים שאינם מבינים דבר באיסור בשר וחלב אינם צריכים להמתין כלל בין אכילת בשר לאכילת גבינה, אולם קטן שמבין קצת בענייני בשר וחלב צריכים לחנכו להמתין לכל הפחות שעה אחת לפני שיאכל גבינה. וקטן שהגיע לחינוך (בין חמש לשש) יש לחנכו להמתין יותר משעה לפי סדר זמני סעודתו, זאת אומרת אם בדרך כלל בין סעודותיו יש הפרש זמן של ארבע שעות, אזי גם לאחר אכילת בשר ימתין ארבע שעות ואז יאכל גבינה. וילד מגיל תשע ומעלה צריך להמתין שש שעות.

סיכום: לדעת מרן בעל השולחן-ערוך, וכן נראית דעת הרמ"א, הש"ך והט"ז – יש להמתין שש שעות לאחר אכילת בשר על מנת לאכול גבינה. / גם הלועס לתינוק צריך להמתין שש שעות, אף אם לא אכל ובלע את הבשר.

1. פתחי תשובה בשו"ע שם ס"ק ג, בניגוד לסברת הפר"ח הסובר שיש להקל בימות החורף ולהסתפק בארבע שעות בלבד.

סימן מה

דין צנון שחתכו בסכין בשרית לאוכלו בחלב

(יו"ד צז, א)

צנון שחתכו בסכין בשרית, האם מותר לאכול את הצנון בארוחה חלבית?

◇ ◇ ◇

לפני שנתייחס לשאלה יש להביא שתי גמרות הנוגעות לנושא שלנו; הגמרא הראשונה אומרת (ע"ז לט ע"א): "והקורט של חילתית. מ"ט? משום דמפסקי ליה בסכינא; אף על גב דאמר מר: נותן טעם לפגם מותר, אגב חורפיה דחילתיתא – מחליא ליה שמנוניתא, והוה ליה כנותן טעם לשבח ואסור". והט"ז (בסימנו סק"א) מסביר: "דלא מקרי דבר חריף אלא קורט של חלתית דמנקב בני מעיה של בהמה כשאוכל אותה, וע"כ נותן טעם לשבח אפי' אינו בן יומו, אבל שאר דברים חריפים אין דינם כן".

בגמרא השנייה נפסק (חולין קיא ע"ב): "אמר חזקיה משום אביי, הלכתא: דגים שעלו בקערה – מותר לאוכלן בכותח [מאכל חלבין] ומסביר את הדברים בעל ערוך-השולחן (יו"ד צה, א):

ביאור הדברים; דגים צלויים רותחים שנתנום לתוך קערה שאכלו בה בשר, מותר לאכול הדגים בכותח שהוא מאכל חלב ולא אמרינן הרי הדגים יש בהם טעם בשר שבלעו מן הקערה, לפי שאין זה טעם גמור, דודאי אם היו מבושלים יחד עם הבשר היה אסור לאכלן בכותח, וכן לאכול חלב רותח בקערת בשר משום דהוה טעם ראשון והוה כבשר גמור. אבל קערה זו היא עצמה אינה בשר אלא שהבשר נתן בה טעם והקערה נתנה טעם בהדגים והוה שני טעמים של היתר ונקלש הטעם ולכן מותר לאכלן בכותח.

אם כן יוצא שנ"ט בר נ"ט של היתר מותר.

ובהתייחס לשאלתנו: האם צנון שנחתך בסכין בשרית אפשר להתיר לאוכלו בחלב מהיתר של נ"ט בר נ"ט כמו דגים שעלו בקערה?
 אומרת הגמרא (שם) שאין זה דומה, וצנון שחתכו בסכין שחתך בו בשר אסור לאוכלו בחלב. את ההסבר מביא לנו רש"י (חולין קיב ע"א ד"ה קישות):

מתוקה היא ואינו נבלע בתוכה אלא השמנונית צף ועומד על מקום החתך, הלכך גריר לבי פסקיה למקום חתך גורר מעט בסכין ואכיל אף בכותח, הלכך דגים שעלו בקערה מותר לאוכלן בכותח כדאמר דאין נותן טעם הבא מן הממש אלא נותן טעם הבא מנותן טעם, דסתם קערה מקנחין אותה משומן הקרוש עליה משום מיאוס, אבל לסכין - פעמים שהשמנונית קרוש עליו ואינו ניכר וכשחותך בצנון הוי נותן טעם הבא מן הממש, ועוד דמשום חורפיה בלע טפי מדגים הרוותחים ואגב דוחקא דסכינא פליט סכינא ובלע צנון.

בדברי רש"י ז"ל אלה נראה שאוסר משום שני טעמים.

סיכום: דעת הרא"ש: צנון שחתכו בסכין בשרית; אם הסיר ממנו כדי קליפה מותר לאוכלו בחלב, ואינו דומה לחילתית שנאסרה כולה משום שבחלתית הקרטים [גרגרים] קטנים מאוד ואינו יכול לדעת היכן חתכה, לכן חילתית שנחתכה בסכין בשרית אסור לאוכלה בחלב. / דעת הראב"ד: צנון שנחתך בסכין בשרית, רק אם הסירו ממנו כדי נטילה מותר לאוכלו בחלב, וכן דעת הסמ"ג ורא"ה. / דעת הרשב"א: צנון שנחתך בסכין בשרית נאסר כל הצנון ואין לאוכלו בחלב.

סימן מז

אוכל שבישל גוי בכלים של ישראל

(יו"ד סימן קיג)

האם מותר לאכול אוכל שבישל גוי בכלים כשרים של ישראל ובמוצרי מזון גולמיים כשרים?

אוכל שבישלו גוי, אפילו בבית ישראל ובכלים של ישראל – אסרוהו לנו חכמים באכילה, וזוהי גזרת "שלקות" (משנה עבודה זרה לה ע"ב). הפוסקים נחלקו בסיבה לגזרת חכמים זו; יש אומרים משום חתנות¹ ויש אומרים משום חשש שיאכילנו דבר טמא (ראה בבן-איש-חי חוקת אות ט).

את איסורם זה סייגו חכמים בשני סייגים; האחד שהמאכל שבישלו הגוי אינו נאכל כמות שהוא חי. השני שמאכל זה ראוי לעלות על שולחן מלכים ללפת בו את הפת או לקינוח (וכך פוסק מרן השולחן-ערוך ביו"ד קיג, א). הקובע אם דבר מאכל נאכל כמות שהוא חי אם לאו – הוא דעת רוב בני האדם (כף-החיים קיג אות י).

לבני ספרד, אף שבאפיית פת נוכרי יש להתיר אם ישראל הוא שהסיק את תנור האפייה,² בבישולי גויים החמיר מרן (סעיף ז) והצריך שישראל יניח את הסיר לתוך התנור (של הנוכרי או של ישראל), אולם לדעת הרמ"א (שם) אין הבדל בעניין זה בין אפיית הפת לבישולי גויים, ובשניהם מועילה הסקה של ישראל להתירם באכילה.

1. רש"י עבודה זרה שם ד"ה: והשלקות. וכתב הרמב"ם (הלכות מאכלות אסורות יז, ט): "שאסרו אותם חכמים, ואף על פי שאין לאיסורן עיקר מן התורה גזרו עליהן כדי להתרחק מן הגויים עד שלא יתערבו בהן ישראל ויבואו לידי חתנות, ואלו הן: אסרו לשתות עימהן ואפילו במקום שאין חשש לייך נסך, ואסרו לאכול מפיתן או בישוליהן ואפילו במקום שאין לחוש לגיעוליהן".
2. משום שהלחם הוא הנפש ואין רוב הציבור יכול לעמוד בכך.

ויש מן האחרונים שאמרו שאף לפי הרמ"א הדין כך רק בבית ישראל, אבל בביתו של הנוכרי צריך ישראל להניח את הקדרה לתוך תנורו של הנוכרי (שם בט"ז ס"ק ו).

להלן כמה פרטי דינים:

- א. כלים של ישראל שבישל בהם גוי דברים שיש בהם גזרת בישולי גויים צריכים הכשר ויש אומרים שאין צריך, ועיקר הדין כדעה ראשונה.
- ב. חולה שאין בו סכנה מותר בבישולי גויים.³
- ג. איסור בישולי גויים חל רק על אוכל שנתבשל באש, ואף שנפסק שכבוש כמבושל ומליח כרותח - לא אסרו חכמים כבישה ומליחה של גוי (שו"ע שם סעיף יג).
- ד. דוגמאות למזון שאין בו משום בישולי גויים: דגים קטנים (כמובן עם סימני טהרה של סנפיר וקשקשת), תורמוסים (האר"י ז"ל אוסר, הובאו דבריו בבן-אישחי חוקת אות יב), רסק עגבניות בקופסאות פח, לפתני פירות.
- ה. מזון שנאכל חי בשעת הדחק אסור משום בישולי גויים, כגון ביצה חיה שבושלה על ידי גוי (שם סעיף יד).
- ו. משקאות חמים: מותר לשתות תה של גויים, כי עשב התה בטל לגבי המים (ערוה"ש קיג, כב). וכן מותר לשתות קפה של גויים, והמחמיר לשתותו תבוא עליו ברכה (יחווה-דעת ח"ד סימן מב). שמן זית ודבש של גויים מותר משום בישולי גויים.

סיכום: גזרת שלקות של חז"ל יש אומרים משום חתנות ויש אומרים מהחשש שהגוי יאכילנו דבר טמא. / על מנת להתיר בישול נוכרי (כשכל השאר כשר, האוכל, הכלים וכו') לדעת מרן; על ישראל להדליק את האש תחילה, להניח עליה את הסיר ורק אחרי הגסה ראשונה רשאי הגוי להמשיך בבישול, וכך צריכים לנהוג הספרדים. ואילו לרמ"א די אם ישראל מדליק את האש תחילה. / גזרה זו סייגו חז"ל בשני

3. חז"ל לא רצו להחמיר בו יותר ממצעה שבת שכן עושים כל צורכי חולה שאין בו סכנה בשבת על ידי גוי. ועוד, בחולה אין חשש לחתנות. מכאן אולי אפשר להתיר לקשישים לאכול מבישול של עובדות זרות הצמודות אליהם לסעדם.

סייגים על מנת לאסור בישול גוי, האחד: שהאוכל שבישל הגוי לא נאכל כמות שהוא חי. השני: המאכל חשוב וראוי לעלות על שולחן מלכים. / הכלים של ישראל שבישל בהם גוי באיסור צריכים הכשר על ידי הגעלה.

סימן מז

אכילת שום וביצה קלופים

(יו"ד סימן קטז)

האם מותר לאכול שום, ביצה ובצל קלופים שעבר עליהם לילה?

◇ ◇ ◇

אומרת הגמרא (נידה יז ע"א):

אמר ר' שמעון בן יוחאי: ה' דברים שהעושה אותן מחייב בנפשו ודמו בראשו, האוכל שום קלוף, ובצל קלוף, וביצה קלופה, והשותה משקין מזוגין [=מגולין] שעבר עליהן הלילה והלך בבית הקברות והנוטל ציפורניו וזורקן לרה"ר והמקיז דם ומשמש מיטתו.

ומסבירה שם הגמרא את הטעם משום שרוח רעה שורה עליהם כשהם קלופים, והגמרא מוסיפה סייג ואומרת שהמדובר רק בכאלה שלא שייר בהם עיקרן או קליפתם.

הסמ"ק במצוות "לא תשים דמים ביתך" מפרט דוגמאות של האיסור: אסור להשהות ברשותנו דברים שיש בהם סכנה, כגון סולם רעוע, גג בלא מעקה וכדומה, והוא כולל שם גם איסור של אכילת ביצה, בצל ושום קלופים שעבר עליהם הלילה, משום סכנה (ספר-מצוות-קטן סימן קסח). והפרי-חדש (יו"ד קטז סק"ט) מפרש בכוונת הגמרא: "ואם שייר עיקרן" שהכוונה לשערות שבראש השום והבצל או הקליפה שלהם.

וכך פוסק בעל שולחן-ערוך-הרב (הלכות שמירת הגוף והנפש):

הרבה דברים אסרו חכמים מפני שיש בהם סכנת נפשות, וכל העובר עליהם ואומר הריני מסכן עצמי ומה לאחרים עלי או איני מקפיד בכך חייב מכות מרדות... לא יאכל שום קלוף או בצל קלוף או ביצה קלופה שעבר עליהם הלילה, מפני שרוח רעה שורה עליהם, אפילו

הם צרורים בבגד וחתומים, ואם שייר בהם עיקרם והוא השער שבראש השום והבצל או מעט קליפתם מותרים.

הנה במטבח הביתי יכולים בקלות לשמור את דברי גמרא הנ"ל, לא כן הדבר במטבח התעשייתי שם יש דרישה תמידית לכמות עצומה וזמינה של ביצים, בצל ושום. כיצד, אם כן, ניתן לקיים את דברי חז"ל אלה?

אומר בעל המנחת-יצחק (ח"ו סימנים עד-עה) שאם מערבים מזון אחר עם הביצה, הבצל והשום הקלופים, מתבטל האיסור. לדוגמה, כאשר מדובר בביצים לעוגות מתוקות מערבים בהן סוכר בכמות הנותנת טעם (יש הנותנים 4% ויש המסתפקים ב-2%); בביצים המיועדות למוצרים מלוחים, כגון בורקס, מוסיפים מלח (יש המוסיפים 2% ויש המסתפקים ב-1%); בביצים המיועדות לסלטים יש הנותנים לביצים לשחות בשמן, ועוד אפשר לתבל הביצים, הבצל והשום הקלופים עם תבלינים אחרים, ויש המסתפקים בכך שמערבים את קליפות הביצים בנוזל הביצים. באופן מפתיע, לא הרמב"ם, לא השולחן-ערוך ולא הרמ"א מזכירים איסור זה כלל.

סיכום: אין לאכול שום, בצל או ביצה קלופים שעבר עליהם לילה, גם אם הם סגורים בקופסה אלא אם עירב בהם מלח וסוכר או שאר תבלינים, או שהשאיר עליהם עיקרם כאמור לעיל. / בבתי חרושת נוהגים לערב בכצלים ובביצים הקלופים מלח וסוכר או שאר תבלינים ואין בהם איסור.

סימן מח

אכילה אצל אדם לא מוכר

(יו"ד קיט, א)

אדם שאינו חשוד באכילת מאכלות אסורות אבל גם לא מכירים אותו כאחד שמוחזק בכשרות, האם מותר לקנות ממנו מאכלות כשרים?

◇ ◇ ◇

דבר זה תלוי במחלוקת ראשונים בין הרמב"ם והראב"ד, וזו לשונם:

ובזמן הזה אין לוקחין יין בכל מקום אלא מאדם שהוחזק בכשרות וכן הבשר והגבינה וחתיכת דג שאין בה סימן כמו שביארנו. [השגת הראב"ד] וכן הבשר והגבינה וכו'. א"א [אמר אברהם] זו אינה משנה שאין עמי הארץ חשודים להחליף ולא למכור דבר האסור אא"כ נחשד.

מרן בעל השולחן-ערוך ולהקת ראשונים פוסקים כהראב"ד, שמותר לקנות אוכל מסתם אדם וסומכים עליו אפילו באיסור תורה. הרמ"א אצלנו פוסק כהרמב"ם ז"ל. בבשר מחמיר השולחן-ערוך אלא אם כן היה מוחזק בכשרות. ומובא בכף-החיים (סימן קיט סעיף א אות ו, בהוספות של הרב עובדיה יוסף):

אף דמעיקר דינא נקטינן להקל לקנות מסתם כל אדם, טוב לחוש לדברי הרמב"ם בזמן הזה דאחסור דרי. וכמו שכתב הט"ז סק"ב, משום שנתקלקלו הדורות. וכ"כ בספר בית הלל שמזה נראה כמו שתקנו בפנקס המדינה, שלא ליקח שום דבר מאכל או יין אלא אם כן יש ביד המוכר תעודה מהאב בית דין שנעשה בהכשר. ואף במוחזק בכשרות נהגו כן משום לא פלוג. ומיהו אם נאבד ממנו כתב ההכשר והוא מוחזק בכשרות יש לסמוך עליו ולהאמינו. וכל שכן בדור זה שבעוה"ר הפרוץ מרובה על העומד.

כף־החיים בהמשך (אות ח) דן בסוגיא מעניינת ורלבנטית גם בימינו: האם מותר לאכול בבית אדם החשוד לאכול מאכלות אסורות, כשברי לנו שאשתו היא אישה כשרה ויראת שמים ומשגיחה שבמטבח שלה לא יתערבו מאכלות אסורות? ושם העלה על ידי פוסקים להתיר לאכול שם, משתי סיבות: האחת – שאף שבעל הבית עצמו חשוד על מאכלות אסורות, אבל אין הוא חשוד להאכיל אחרים דברי איסור. השנייה – כשרותה של אשת החשוד המונעת מלהכניס למטבח מאכלות אסורות.

הרב עובדיה דוחה את הסיבה הראשונה ומקבל את השנייה. ובדחותו את הראשונה הוא טוען בלשון חז"ל: על של עצמו הוא איננו נאמן, כיצד יהא נאמן על של אחרים? אבל יכולים לסמוך על הסיבה השנייה ולהתיר לאכול שם בזה שאנו סומכים על אשתו הכשרה של החשוד.

סיכום: מחלוקת הרמב"ם והראב"ד אם סומכים על סתם אדם. מרן השולחן־ערוך פוסק כראב"ד שיש לסמוך על סתם אדם, אולם גם מרן מחמיר אצל אדם סתם בבשר. / בעוונותינו הרבים, בדורות הללו שרב בהם הפרוץ על העומד, אין לסמוך על סתם אדם ללא אישור מהאב"ד המקומי (=הרב המקומי). / החשוד לאכול מאכלות אסורות, אך אשתו כשרה ויראת שמים המקפידה שלא להכניס למטבח מאכלות אסורות, מותר להתארח בביתם ולאכול שם.

סימן מט

שתיית יין שנגע בו מוסלמי

(יו"ד קכג, א, ג)

מוסלמי שנגע בבקבוק יין פתוח של ישראל, מה דין היין עבור ישראל?

◇ ◇ ◇

הגמרא אומרת (עבודה זרה כט ע"ב):

מתניתין: אלו דברים של עובדי כוכבים אסורין ואיסורן איסור הנאה: היין... **גמרא:** יין מנלן? אמר רבה בר אבוה, אמר קרא (דברים לב): "אשר חלב זבחימו יאכלו ישתו יין נסיכם", מה זבח אסור בהנאה, אף יין נמי אסור בהנאה. זבח גופיה מנלן? דכתיב (תהלים קו): "ויצמדו לבעל פעור ויאכלו זבחי מתים", מה מת אסור בהנאה, אף זבח נמי אסור בהנאה. ומת גופיה מנלן? אתיא "שם" "שם" מעגלה ערופה, כתיב הכא (במדבר כ): "ותמת שם מרים", וכתוב התם (דברים כא): "וערפו שם את העגלה בנחל", מה להלן אסור בהנאה, אף כאן נמי אסור בהנאה...

למדנו שהתורה אסרה יין שנתנסך לעבודה זרה והאיסור הוא בשתייה ובהנאה, ורבותינו אסרו גם סתם יינם (=שלא נתנסך לעבודה זרה) ועשוהו כיון נסך בכול, הן לעניין שתייה הן לעניין הנאה.

בדברי חז"ל מצאנו שתי סיבות לאיסורים אלה: האחד פשוט משום חתנות, והשני סודי, וגם אם באיזה זמן יתבטל ההסבר הפשוט, הסיבה הסודית לא תתבטל לעולם (בן-איש-חי שנה ב בלק אות א).

בנוגע לתקופתנו אנו, ישנה מחלוקת בין מרן השולחן-ערוך שאסר אף סתם יינם בשתייה ובהנאה, לעומת הרמ"א שמביא "יש אומרים", שכיוון שבתקופתנו לא שכיח שאומות העולם מנסכים לעבודה זרה, לכן סתם יינם אסור בשתייה ומותר בהנאה. וכך נפסק בשולחן-ערוך (סעיף א):

סתם יינם של עובדי כוכבים אסור בהנאה, וה"ה למגעם, ביין שלנו. הגה: משום גזירת יין שנתנסך לאילילים. ובזמן הזה, שאינו שכיח שהאומות מנסכים לעבודת כוכבים; י"א דמגע עובדי כוכבים ביין שלנו אינו אסור בהנאה, רק בשתייה, וכן סתם יין שלהם אינו אסור ליהנות ממנו. ולכן מותר לגבות בחובו מן העובדי כוכבים סתם יינם, מפני דהוי כמציל מידם. וה"ה בשאר הפסד, כגון אם עבר וקנה או מכר, אבל לכתחילה אסור לקנותו ולמכרו כדי להשתכר בו ויש מקילין גם בזה, וטוב להחמיר.

ואומר הבן־איש־חי (שם, אות ד):

לדין בני הספרדים שקבלנו עלינו הוראת מרן ז"ל הדין הוא בין סתם יין של העכו"ם ובין המגע שלהם ביין שלנו - אסור בהנאה לגמרי, ואין למכרו לגוי או ליתנו במתנה, אלא ישפכנו בחפירה שבקרקע באופן שלא ייחנה ממנו. ואין להקל בזה גם בזמן הזה.

אבל גויים שלא עובדים עבודה זרה, כגון ישמעאלים שאין להם פסילים ועבודה זרה, אין סתם יינם ומגעם ביין שלנו אסור בהנאה אלא בשתייה בלבד (שם, אות ג).
הרוצה להינצל ממגע גוי ביין, יש לו לבשלו, שכן חז"ל לא גזרו על יין מבושל שייאסר במגע גוי. ויין מבושל הכוונה ליין שהורתח ומחמת הרתיחה נתמעט ממידתו. וכך נפסק בשולחן־ערוך (סעיף ג): "יין מבושל שלנו שנגע בו העובד כוכבים, מותר. ומאימתי נקרא מבושל, משהרתיח על גבי האש".¹

סיכום: התורה אסרה לנו שתיית יין שנתנסך לעבודה זרה והנאה ממנו. חז"ל גזרו גם על "סתם יינם", שלא נתנסך לעבודה זרה. / וחלקו הפוסקים אם סתם יינם אסור גם בהנאה (כדעת מרן) או שהוא אסור בשתייה בלבד (כדעת י"א שברמ"א). ולספרדים בסתם יינם האיסור הוא גם בהנאה. / לגבי המוסלמים אין דינם כעובדי עבודה זרה, ואם נגעו ביין כשר של ישראל, היין אסור בשתייה בלבד ומותר בהנאה.

1. וראה מה שכתב שם הש"ך בס"ק ז בשם הרשב"א והר"ן שהבישול מעט ממידתו.

סימן נ

השתתפות בחתונה של שאינם בני ברית

(יו"ד קנב, א)

חבר לעבודה שאינו יהודי, נוצרי במקרה זה, הזמין אותי למסיבת חתונה של אחד מצאצאיו. האם מותר ללכת לאירוע זה, כמובן בלי לאכול ולשתות באירוע?

◇ ◇ ◇

אומרת הגמרא (עבודה זרה ח ע"ב):

תניא רבי ישמעאל אומר: ישראל שבחוצה לארץ עובדי עבודת כוכבים בטהרה הן, כיצד? עובד כוכבים שעשה משתה לבנו וזימן כל היהודים שבעירו, אע"פ שאוכלין משלהן ושותין משלהן ושמש שלהן עומד לפניהם - מעלה עליהם הכתוב כאילו אכלו מזבחי מתים! שנאמר: "וקרא לך ואכלת מזבחיו". ואימא עד דאכיל? אמר רבא אם כן נימא קרא ואכלת מזבחיו, מאי "וקרא לך"? משעת קריאה! הלכך כל תלתין יומין בין א"ל [אמר לו] מחמת הלולא ובין לא א"ל מחמת הלולא - אסור, מכאן ואילך אי א"ל מחמת הלולא אסור, ואי לא אמר ליה מחמת הלולא שרי. וכי א"ל מחמת הלולא עד אימת? אמר רב פפא עד תריסר ירחי שתא, ומעיקרא מאימת אסור? אמר רב פפא משמיה דרבא מכי רמו שערי באסינתי [מעת שמטילין שעורים בעריבה כדי לעשות שֶכר, היינו תחילת הכנותיו למשתה]. ולבתר תריסר ירחי שתא שרי, והא רב יצחק בריה דרב משרשיא איקלע לבי ההוא עובד כוכבים לבתר תריסר ירחי שתא ושמעיה דאודי ופירש ולא אכל? שאני רב יצחק בריה דרב משרשיא, דאדם חשוב הוא.

היוצא מפשט הגמרא הנ"ל: אסור להשתתף בסעודה כזו גם אם מביא אוכל כשר מביתו, ועל המשתתפים מעיד הכתוב כאילו אכלו זבחי מתים. כמו כן, שלושים יום לפני מסיבת החתונה ושלושים יום אחריה אסור להשתתף באירוע, גם אם הזמנת הגוי הייתה בלי לפרט את סיבת האירוע. ואילו בהזמנה שהגוי פירש לשם

חתונה – גם לאחר שלושים יום אסור להשתתף בה. בהזמנה מפורשת האיסור חל עד שנה, ואחרי שנה גם בהזמנה מפורשת מותר. לאדם חשוב – גם אחרי שנה אין לו להשתתף בהזמנה שכזו.

הרי"ף והרא"ש השמיטו את הדין של אדם חשוב ולא חילקו בין חשוב ללא חשוב, ואחרי שנים עשר חודש מותר לכולם. וכן נראה מדברי הרמב"ם. ומה שרוב יצחק בר משרשיא (בגמרא הנ"ל) לא אכל שם אחר שנים עשר חודש, נהג בעצמו מידת חסידות ולא מן הדין עשה כן. ואלו הם דברי הרמב"ם (הלכות ע"ז ט, טו) :

עובד כוכבים שעשה לבנו או לבתו משתה – אסור ליהנות מסעודתו. ואפילו לאכול ולשתות הישראל משלו שם אסור, הואיל ובמסיבת עובדי כוכבים אכלו. ומאימתי אסור לאכול אצלו? משיתחיל לעסוק ולהכין צרכי סעודה וכל ימי המשתה ולאחר ימי המשתה שלשים יום, ואם עשה סעודה אחרת מחמת הנישואין, אפילו לאחר שלשים יום אסור עד שנים עשר חדש. וכל ההרחקה הזאת מפני עבודה של כוכבים הוא, שנאמר: "וקרא לך ואכלת מזבחו ולקחת מבנותיו לבניך וזנו וגומר".

ואומר הב"י (בסימנו), שאדם חשוב צריך לאסור על עצמו גם אחר שנה. הוא מבין את הגמרא עם רב יצחק בר משרשיא להלכה (ולא כמידת חסידות, כפי שהעמדנו את שלושת יסודי עולם, הרי"ף, הרמב"ם והרא"ש). וכן, מסיבת גויים נקראת כן גם אם היהודים אוכלים בנפרד, ואסור להשתתף בה גם אם הקצו להם מקום לעצמם. וכך נפסק בשולחן-ערוך :

עובד כוכבים העושה משתה לחופת בנו או בתו, אסור לישראל לאכול שם אפילו אוכל משלו ושמש שלו עומד עליו ומשמש. ומאימתי אסור? משיתחיל להכין צרכי הסעודה; ולאחר ימי המשתה, ל' יום. ואם אומר שמזמינו בשביל החופה, אסור עד י"ב חודש; ולאחר י"ב חודש מותר, אלא אם כן הוא אדם חשוב.

סיכום : אסור להשתתף בסעודת חתונה של עובד כוכבים (וכך דינם של הנוצרים) גם אם לא אוכל שם, וגם אם הקצו לו מקום מיוחד ונפרד משאר המוזמנים.

סימן נא

טבילת נשים בנהר הירדן

(יו"ד סימן רא)

האם אישה רשאית לטבול בירדן לטהרת נידתה? ומה הדין במעיין ובים הגדול?

◇ ◇ ◇

כתוב בתורה (ויקרא יא, לו): "אִף מְעִין וּבוֹר מְקוּה מַיִם יִהְיֶה טְהוֹר". מכאן למדו שהטובל במעיין או במקווה מים נטהר מטומאתו. למרות ההשוואה וההיקש בין מעיין למקווה, ישנם הבדלים אחדים ביניהם. ההבדל השייך לענייננו הוא שמקווה אינו מטהר אלא ב"אשבורן" (מים עומדים שאינם במצב של זרימה). המקווה הבנוי המוכר לנו, מימיו נחשבים אשבורן ואילו מעיין מטהר אף שהוא "זוחל" (מימיו זורמים). הדין שמעיין מטהר אף שהוא "זוחל" הוא גם אם נתערבו בתוכו מי גשמים, ובתנאי שמי המעיין המקוריים הם הרוב, אולם אם רוב המים הם מי גשמים (ובלשון חז"ל: "רבו נוטפים על הזוחלים" – רבו מי הגשמים על מי המעיין) המעיין יטהר את הטובל בו באשבורן בלבד, היינו הטובל יצטרך לגדור את מקום הטבילה במחיצות, כדי שהמים יעמדו ויטבול בהם (שולחן-ערוך). לגבי טבילה בנהרות – כידוע ישנם שני סוגי נהרות; סוג אחד נקרא "אכזב", ומקור מימיו הוא מי גשמים בלבד וללא נביעה עצמית. בנהר כזה אסור לטבול כשמי הנהר בזחילה, משום שמי גשמים אינם מטהרים אלא באשבורן. סוג שני הנקרא "איתן", שמלבד מי גשמים יש לו נביעה עצמית ודינו כמעיין, ומעיקר הדין מותר לטבול בו כשמימיו זוחלים, אולם יש שאסרו זאת משום שפעמים מי הנביעה

מועטים ובגלל ריבוי מי הגשמים או הפשרת שלגים, שלכן רבים הנוטפים על הזוחלים ואין מטהר אלא באשבורן.¹

אולם יש מן הראשונים שהתירו טבילה בנהרות שמימיהם מעורבים הן מנביעה עצמית והן ממי גשמים, כיוון שאין לך טיפה שיורדת מלמעלה שאין עולות כנגדה שתי טיפות מלמטה, מהתהום, ואין חשש לריבוי מי נוטפים על הזוחלים – לכן הם מכשירים לטבול בנהרות כאלה גם כשהמים זוחלים (דעת רבנו תם בתוס' בכורות נה ע"ב ד"ה אין, שפסק כההיא דשמואל דאמר נהר מכיפיה מיבריך).

ולמרות שבנהרות תמיד מרובים מי הנביעה ממי הגשמים, רוב הראשונים אסרו טבילה בנהר כשהמים זוחלים, גזירה שלא יבואו לטבול בנהרות המסתפקים במי גשמים בלבד (מהר"ם מרוטנבורג, הובאו דבריו ברא"ש הלכות מקוואות סימן י ובתשב"ץ קטן סימן תפג). ויש מהראשונים שאמרו שיש איסור תורה בטבילה בנהרות (המהרי"ק בשורש קנו, הובאו דבריו בב"י; מהר"י וייל).

בשעת הדחק, במקום שאין בו או בסביבתו הקרובה מקווה בנוי, יש לסמוך על המקלים ולהתיר טבילה בנהרות בעלי נביעה עצמית גם אם גדלו מגשמים או מהפשרת שלגים, כדי לא לעבור על איסור נידה החמור (שו"ע סעיף ב בהגהה).

סיכום: מכיוון שרוב הראשונים אוסרים, אין להתיר טבילה בנהרות שלא ברור אם רבו מחמת גשמים או הפשרת שלגים. אם יש מקווה בנוי, חלילה לטבול בירדן, שעיקר מימיו מהפשרת שלגים. / בשעת הדחק, בהקפדה על תנאים מסוימים, אפשר לסמוך על המקלים. ואם אפשר, ראוי להחמיר שאם נתרבה הנהר ממי גשמים תמתין עד שישוב הנהר לאיתנו וירבו הזוחלים על הנוטפים. וטוב שתטבול במקום שזורם תמיד ולא במקום שמתרחב בגלל מי הגשמים. / גם בשעת הדחק יש להקפיד על הדברים הבאים: תטבול בחלוק רחב, תיקח עימה אישה אחרת שתשגיח עליה, תיזהר מטיט ושאר דברים חוצצים, ויהיה גובה המים לכה"פ 30 ס"מ מעל טבורה. / יש דינו כמעייין ומטהר בזוחלים, וגם בו יש להתיר רק בשעת הדחק גדולה תוך הקפדה על הנאמר בסעיף הקודם.

1. תענית כה ע"ב, רב בכורות נה ע"ב, אבוא דשמואל שם, המהר"ם מרוטנבורג, רמב"ם הלכות מקוואות ט, יג, רא"ש, רמב"ן, ר"ח, רי"ף.

סימן נב

ברכות של אבי הבן בזמן מילת בנו

(יו"ד סימן רסה)

כידוע בברית המילה המוהל מברך: "אקב"ו על המילה" ואבי הבן מברך: "להכניסו בבריתו של אברהם אבינו" וברכת "שהחיינו". מתי מברך אבי הבן, האם לפני המילה או לאחר חיתוך העורלה, בזמן הפריעה והמציצה?

אומרת הגמרא (שבת קלז ע"ב):

תנו רבנן: המל אומר: "אשר קדשנו במצותיו וצונו על המילה", אבי הבן אומר: "אשר קדשנו במצותיו וצונו להכניסו בבריתו של אברהם אבינו", העומדים אומרים: "כשם שנכנס לברית כך יכנס לתורה לחופה ולמעשים טובים", והמברך אומר: "אשר קידש ידיד מבטן..."

וכתבו התוס':

רבנו שמואל גריס "אבי הבן" ברישא, והדר "המל אומר", וכבר הנהיג לעשות כן לברך אבי הבן קודם המילה, משום ד"להכניסו" להבא משמע... ועוד דכל המצוות מברך עליהם עובר לעשייתן, ור"ת החזיר המנהג לקדמותו וגרס "המל" ברישא, והדר "אבי הבן", כמו שכתוב בכל הספרים. וכן מוכח כולה סוגיא, מדקאמר: "העומדים שם אומרים כשם שהכניסו לברית", מכלל שכבר הכניסו, ועוד דגבי גר דבסמוך גרס ברישא "המל וגו'" והדר "המברך אומר אקב"ו למול את הגרים", ונראה שהוא נגד ברכת אבי הבן, והתם א"א לשנות הגירסא, שיש באותה ברכה "להטיף מהן דם ברית וגו' ברוך כורת הברית", ועוד דהמברך מברך לעולם אחר המילה כמו במילת קטן... והא דאמרינן דכל המצוות עובר לעשייתן הני מילי כשהמברך עצמו עושה המצווה.

סיכום דברי רבנו שמואל ור"ת הנ"ל: לדעת רבנו שמואל – הלשון "להכניסו" מחייבת שאבי הבן יברך ראשון, טרם ברית המילה, שכן לשיטת ר"ת שהמוהל מברך ראשון לפני המילה, מה שייך נוסח "להכניסו" שהוא לשון עתיד, בשעה שכבר נכנס למילה? ועוד, הרי כל המצוות מברך עובר לעשייתן ויש לברך לפני מעשה המצווה בפועל, ולפי שיטת ר"ת שהמוהל מברך ראשון ואחר כך מלים ורק אחר כך אבי הבן מברך, הרי המצווה כבר נתקיימה ואין כאן עובר לעשייתן, לכן צריך אבי הבן לברך ראשון.

ולדעת ר"ת המוהל מברך ראשון – ראשית, מחמת גרסת הגמרא שאומרת ברישא שהמל מברך. שנית, הרי כתוב בגמרא שהעומדים שם אומרים: כשם שנכנס לברית וגו' משמע שכבר נכנס, ולפי שיטת רבנו שמואל עדיין לא נכנס לברית, והלשון הייתה צריכה להיות "כשם שאתה מכניסו" ולא "כשם שנכנס". שלישי, הגמרא שם מביאה סדר מילת גרים ובו המל מברך קודם ואחר כך המברך, שלענייננו הוא המקביל לאבי הבן. ועוד, במילה שהמוהל מל ואבי הבן מברך אין צורך בעובר לעשייתן.

הרא"ש אומר שהמוהל מברך ראשון וברכתו היא ברכת השבח לקב"ה שציווה לקיים את המצווה, ולא דווקא על המילה שנעשית עכשיו. ובכל זאת, סוף סוף אבי הבן מברך לפני הפריעה, המעכבת את מצוות המילה – שכן מל לא פרע כאילו לא מל – וברכתו היא עובר לעשיית המצווה, שעדיין לא פרע.

גם הר"ן סובר שיש לאבי הבן לברך אחר המילה, כיוון דהוי ברכת השבח, וכן סובר הכסף משנה בדעת הרמב"ם.

ובשו"ת שמש"ז ומגן כותב שהרמב"ם והרי"ף לא שינו את הגרסה בגמרא וכתבו שהמוהל מברך ראשון על המילה ואחרי כן יברך אבי הבן "להכניסו", בדיוק כשיטת ר"ת. וכן כתב הב"י שכך היא הגרסא ברי"ף וברמב"ם וכשיטת ר"ת.

וכך פוסק מרן השולחן ערוך: "המל מברך אקב"ו על המילה, ואבי הבן מברך בין חתיכת הערלה לפריעה אקב"ו להכניסו בבריתו של אברהם אבינו".¹ וכך נהגה יהדות מרוקו ואין לשנות. וכתב הגאון הגדול הרב שלום משאש:

1. ובנתיבי עם מובא שמנהג ירושלים אינו כך, אבל בצפת ובערי המערב הפנימי והחיצון נוהגים כמרן.

לכן כל העולם ממרוקו ושאר הארצות שהיו נוהגין לומר אותה אחר המילה כדברי מרן ז"ל, ישארו במנהגם. וראוי להחזיק בידם לקיים מנהגם המיוסד על פי ההלכה, ולא יכופו אותם לשנות מנהגם, כמו שראיתי.

סיכום : מנהג יהדות מרוקו כמנהג מרן בשולחנו הטהור שהמוהל מברך תחילה "על המילה" ואבי הבן מברך ברכת "להכניסו" בין החיתוך לפריעה, ואין רשות לאיש קטן כגדול לכופף אותם לשנות ממנהגם. וכל המשנה ידו על התחתונה.

סימן נג

מילת תינוק חולה צהבת

(יו"ד סימנים רסב, רסג)

האם מותר למול תינוק חולה צהבת?

◇ ◇ ◇

ראשית, יש להסביר כמה מושגים רפואיים; צהבת פתולוגית היא חולי הנובע מחמת נגיפים או חיידקים ודינה ככל מחלה, וצריך להמתין לתינוק שבעה ימים מעת שהבריא (שו"ת ציץ אליעזר ח"ג סימן יא. שו"ת שבט הלוי ח"ג סימן קמב).

צהבת פיזיולוגית היא חולי הנובע מחוסר בשלות של כבד התינוק. דעת פוסקים כדורנו, שבמקרה זה אם הצהבת בעלייה והמדידה הראתה 12 מ"ג בבדיקת בילירובין! דוחים את המילה, ואם המדידה מראה ירידה, מלים ביום השמיני אף בשנים־עשר (הגרש"ז אורבך, הגרי"ש אלישיב והגרא"י ולדנברג זצ"ל ועוד).

גם אם בדיקת דם מראה ירידה, יש למוהל לבדוק במראה עיניו את התינוק: בפניו, בלובן שבעין ובחלק העליון של הגפיים התחתונות. סימן נוסף לצהבת, שתינוקות אלה מרבים לישון מעבר לרגילות (אוצר הברית למוהל יוסף דוד ויסברג).

להלן כמה חלוקות בקיום ברית המילה בהתאם לרמת הבילירובין;

1. בילירובין הוא חומר המיוצר בגוף בצורה טבעית כתוצאה מפירוק של כדוריות דם אדומות. בכדוריות האדומות ישנו חומר הנקרא המוגלובין והחלק החשוב בחומר זה נקרא "היס" – HEME. חלק זה מוביל את החמצן אל רקמת הגוף ומכאן חשיבותו הגדולה. באופן טבעי, יש בגוף תהליך הריסה של הכדוריות האדומות וה"היס" הנמצא בהמוגלובין הופך בתהליך כימי ובעזרתם של שני זרזים (אנזימים) לבילירובין (אוצר הברית).

- א. י"א (שם) כי תינוק שהגיע בבדיקת דם לרמה של 16 מ"ג, והכניסוהו הרופאים תחת אור כחול והצהבת ירדה ל-12 – מלים ביום השמיני ואין זה משנה שהיא ירדה בסיוע האור הסגול (הכחול).
- ב. י"א שאם המדידה הראתה 15 מ"ג ממתנים עוד שבעה ימים ואז מלים (שבת הלוי ח"ה סימן קמח אות ב).
- ג. י"א שאם הגיע ל-17-18 מ"ג בבדיקת בילירובין דוחים את מילתו בשבעה ימים ומתחילים לספור את שבעת הימים מעת שירד לרמה של 11.5 ומחזיק ברמה זו ללא אור סגול (הגרש"ז אוירבך, הגרי"ש אלישיב והגרא"י ולדנברג זצ"ל).
- ד. י"א שמעת שירד מתחת ל-18 מתחילים למנות את שבעת הימים (הגרי"ש נויבירט, הר"ד בנשמת אברהם ח"ד יו"ד סימן רסג ס"ק א).

צבעים ברוך הנולד: צבע ירוק (או צהוב או כחול) זהו סימן שלא נפל בו דמו [היינו שעדיין לא נבלע באיבריו] ומחכים עד שיחזור מראהו כשאר התינוקות. צבע אדום מעיד שלא נבלע דמו באיבריו ואין מליץ אותו עד שייבלע בו דמו ויחזור למראה שאר התינוקות (טור סימן רסג, שו"ע רסג, א).²

תינוק שנולד ירוק או אדום; י"א שאין צריך להמתין שבעה ימים מעת שהבריא (שבת הלוי ח"ג סימן קמב), וי"א שצריך להמתין (שו"ת טוב טעם ודעת סימן רכ).

י"א שתינוק שנמצא אדום, (המבואר בסימן רעג, א), זהו תינוק כחול עקב מחלה בריאותו, ואין למולו עד שיצא מחשש סכנה (זוכר הברית סימן י ס"ק יז).

תינוק שצבע פניו כחול, הווי עדות בדרך כלל על מום בליבו ואספקת הדם בגופו לקויה (ד"ר י לוי אסיא אלול תשל"ה). אם אין מניעה רפואית יש למולו שלושים יום אחר לידתו (הגרש"ז אוירבך הר"ד בנשמת אדם יו"ד סימן רסב ס"ק ו).

2. ועיין במנחת שלמה ח"ב סימן צו אות יב שכתב להחמיר בכל מראה צהוב משום פיקוח נפש.

סימן נד

דין המבזה תלמיד חכם

(יו"ד רמג, ו"ט)

שאלה: מה עונשו של מבזה תלמיד חכם?

◇ ◇ ◇

תשובה: אומרת הגמרא (שבת קיט ע"ב): "אמר רב יהודה אמר רב: כל המבזה תלמידי חכמים אין לו רפואה למכתו". ובמשנה שנינו (סנהדרין צ ע"א): "ואלו שאין להם חלק לעולם הבא... ואפיקורס". ובגמרא (שם צט) פירשו רב ורבי חנינא שאפיקורס הוא המבזה תלמידי חכמים. נמצא, המבזה תלמידי חכמים אין לו חלק לעולם הבא. וכתב הרמב"ם (הלכות לתמוד תורה ו, יא): "עוון גדול לבזות את החכמים או לשנאותן, ולא חרבה ירושלים עד שבזו בה תלמידי חכמים", ונפסק להלכה בשולחן-ערוך (יו"ד רמג, ו-ט).

מי שביזה תלמיד חכם, אפילו בדברים ואפילו שלא בפניו, בית דין מנדין אותו ואין מתירים לו עד שיִרצה את החכם שנידוהו בשבילו. ואף אם התחיל החכם קצת, אין רשות לכל אדם להחציף נגדו לענות לו בעזות. וחייבים כל העם לנהוג במנוחה כל דיני נידוי, כגון שלא לצרפו למניין ושלא לשבת בתוך ארבע אמותיו, עד שימחל לו החכם ויתיר לו נידויו.

ואף לו יצויר שטעה החכם, כבר כתב הרדב"ז (שו"ת ח"ד סימן קפז) שאם תלמיד חכם טועה בעיונו בדבר מעיקרי הדת, יש להתייחס אליו כמו שהתייחסו לרבי הלל (סנהדרין צח), "והרי הלל היה אדם גדול וטעה באחד מעיקרי הדת, שאמר אין להם משיח לישראל שכבר אכלוהו בימי חזקיהו. ומפני זה הטעות לא חשבוהו כופר ח"ו, דאם לא כן איך היו אומרים שמועה משמו". ואין היתר לבזותו, אלא זו סיבה להתווכח ולהקשות, כדרכה של תורה.

וּכְתַב הַרְמַב"ם (שם הלכה יב), אף על פי שרשות לחכם לנדות לכבודו, אם אין הוא רוצה בכך – הרשות בידו, במה דברים אמורים? כשביזהו או חרפהו בסתר, אבל תלמיד חכם שביזהו או חרפהו אדם בפרהסיא אסור לו למחול על כבודו, ואם מחל נענש שזהו ביזיון התורה, אלא נוקם ונוטר כנחש עד שיבקש ממנו מחילה ויסלח לו. וכל השומע ביזיון תלמידי חכמים ואינו מוחה – עתיד ליתן את הדין.

סימן נה

פדיון שבויים יהודים תמורת מחבלים¹

(יו"ד רנב, ג, ד)

האם מותר לפדות חיילי ישראל השבוי בידי האויב בתמורה למחבלים האסורים בישראל, שדם ישראל על ידיהם?

◇ ◇ ◇

על החשיבות ככלל של מצוות פדיון שבויים אומרת הגמרא (בבא בתרא ח ע"ב):

פדיון שבויים מצווה רבה היא. אמר ליה רבא לרבה בר מרי: מנא הא מילתא דאמור רבנן דפדיון שבויים מצווה רבה היא? א"ל דכתיב: "והיה כי יאמרו אליך אנה נצא ואמרת אליהם כה אמר ה' אשר למנות למות ואשר לחרב לחרב ואשר לרעב לרעב ואשר לשבי לשבי", ואמר רבי יוחנן: כל המאוחר בפסוק זה קשה מחבירו. חרב קשה ממות - אי בעית אימא קרא, ואי בעית אימא סברא; אי בעית אימא סברא, האי קא מינוול והאי לא קא מינוול; ואבע"א קרא: "יקר בעיני ה' המנותה לחסידיו". רעב קשה מחרב - איבעית אימא סברא, האי קא מצטער והאי לא קא מצטער; איבעית אימא קרא: "טובים היו חללי חרב מחללי רעב". שבי קשה מכולם, דכולהו איתנהו ביה [להגיד לך שהשבי הוא הקשה ביותר].

וכן פסק הרמב"ם (הלכות מתנות עניים ח, י):

פדיון שבויים קודם לפרנסת עניים ולכסותן, ואין לך מצווה גדולה כפדיון שבויים, שהשבוי הרי הוא בכלל הרעבים והצמאים והערומים ועומד בסכנת נפשות, והמעלים עיניו מפדיונו

1. חלק גדול מהמקורות פה מובאים במאמרו ההלכתי של הרב ישראלי זצ"ל שפורסם בחוברת תורה שבעל פה חוברת יז עמ' סט. אין כאן פסיקת הלכה למעשה בסוגיה זו השייכת לפתחם של גדולי ישראל, אלא היא בבחינת תן לחכם ויחכם עוד ודרוש וקבל שכר להגדיל תורה ולהאדירה.

הרי זה עובר על "לא תאמץ את לבבך ולא תקפוץ את ירך" ועל "לא תעמוד על דם רעך" ועל "לא ירדנו בפרך לעיניך", ובטל מצות "פתח תפתח את ירך לוי", ומצות "וחי אחיך עמך", "ואהבת לרעך כמוך", ו"הצל לקוחים למות" והרבה דברים כאלו, ואין לך מצוה רבה כפדיון שבויים.

וכן פסק מרן בעל השולחן-ערוך (יו"ד רנב, ג): "כל רגע שמאחר לפדות השבויים, היכא דאפשר להקדים, הוי כאילו שופך דמים".
ואולם עם כל חשיבות מצווה זו, סייגו אותה חז"ל בתקנותיהם, וכדברי המשנה (גיטין ד, ה): "אין פודין את השבויין יתר על כדי דמיהן, מפני תיקון העולם; ואין מבריחין את השבויין, מפני תיקון העולם; רשב"ג אומר: מפני תקנת השבויין".
והגמרא (שם מה ע"א) מבררת לאיזה "תיקון עולם" התכוונו התנאים:

איבעיא להו: האי מפני תיקון העולם - משום דוחקא דצבורא הוא, או דילמא משום דלא לגרבו ולייתו טפי [רש"י: דלא ימסרו עובדי כוכבים נפשיהו וליגרבו ולייתו טפי מפני שמוכרין אותן ביוקר, ונפקא מינה אם יש לו אב עשיר או קרוב שרוצה לפדותו בדמים הרבה ולא יפילהו על הצבור]. ת"ש: דלוי בר דרגא פרקא לברתיה בתליסר אלפי דינרי זהב. אמר אביי: ומאן לימא לן דברצון חכמים עבד? דילמא שלא ברצון חכמים עבד.

אם כן הגמרא מונה שתי סיבות אפשריות שלא לפדות שבויים יותר מכדי דמיהם, וישנה נפקא מינא בין הסיבות; אם נאמר שהתקנה היא בגלל דוחק הציבור - האם תקנת חז"ל זו חלה גם כאשר הנטל הכלכלי של הפדיון נופל על פרט מישראל שנדבה אותו ורוחו לפדות את השבוי, בלי שהדבר ייפול כנטל על הציבור? או שהסיבה השנייה היא שגרמה לחז"ל לתקן תקנתם, ביטחון הציבור ולא כלכלת הציבור, דהיינו שאין לפדותם יותר מכדי דמיהם גם אם הציבור לא נדחק כלכלית? והיות והגמרא לא נתנה תשובה מהי הסיבה לתקנת חז"ל במשנה, נשאלת השאלה, כמי משתי הדעות המובאות בגמרא נקטו הפוסקים?

הרי"ף, הרמב"ם (שם הלכה יב) והר"ן נראה שפוסקים כטעם השני המובא בגמרא, דהיינו שהסיבה שתיקנו חז"ל במשנה הנ"ל לא לפדות שבויים יותר מכדי דמיהם היא ביטחון הציבור, דהיינו פדיון השבויים יתר על דמיהן ייתן מוטיבציה לשובים פוטנציאליים להמשיך לשבות שבויים מישראל, ביודעם שהציבור יפדה אותם גם במחיר מופקע. וכך נראה שפסק מרן בעל השולחן-ערוך, כמובא בהמשך דברינו.
אכן, לתקנת חז"ל זו יש יוצאים מן הכלל:

א. פדיון עצמו – לדעת בעלי התוספות, אדם מוכן לתת כל אשר לו בשביל להציל את נפשו, ולמדו זאת מפדיון אשתו של אדם שנשבית, שמותר לפדותה יותר מכדי דמיה, שכך אשתו כגופו (ראה גיטין מה ע"א ד"ה דלא לגרבו ולייתו; כתובות נב ע"א ד"ה והיו מבקשים). וכך פסק הטור והביאו הרמ"א להלכה שאשתו כגופו.

ב. פדיון תלמיד חכם – מגמרא מפורשת (גיטין נח ע"א), שר' יהושע בן חנניה פדה תינוק של ישראל שנשבה ברומי, ואף נשבע לפדותו בכל ממון שישיטו עליו השוברים, והשבוי היה רבי ישמעאל בן אלישע. על סיפור זה אומרים התוספות שסיבת ההיתר של ר' יהושע הייתה גם משום שהנער השבוי היה בסכנת חיים. ומסכם את כל הנ"ל מרן בשולחן-ערוך (סעיף ד):

אין פודין השבויים יותר מכדי דמיהם, מפני תיקון העולם, שלא יהיו האויבים מוסרים עצמם עליהם לשבותם. אבל אדם יכול לפדות את עצמו בכל מה שירצה. וכן לת"ח, או אפילו אינו ת"ח אלא שהוא תלמיד חריף ואפשר שיהיה אדם גדול, פודים אותו בדמים מרובים. (ואם אשתו כאחר דמי או לא, עיין בטור אבן העזר סי' ע"ח).

לגבי חיילי ישראל, זוהי סוגיה שצריכים לדון בה גדולי ישראל.²

סיכום: חז"ל במשנה תיקנו שאין לפדות שבויים יותר מכדי דמיהם, ולא אמרו את הסיבה. הגמרא מביאה שתי אפשרויות: משום דוחק הציבור ומשום ביטחון הציבור, ולא הכריעה הגמרא והאיבעיא נשארה פתוחה. / להקת ראשונים סברו, שהסיבה היא ביטחון הציבור, ולכן אין לפדות שבויים יותר מכדי דמיהם גם אם יש לציבור אפשרות כלכלית לכך. וכך פוסק מרן בעל השולחן-ערוך. / יוצאים מן הכלל שמותר לפדותם יותר מכדי דמיהם: שבוי הפודה את עצמו; פדיון אשתו (לפי חלק מהראשונים); תלמיד חכם. / לגבי חיילי ישראל, יש להפנות שאלה זו לגדולי ישראל וכל אשר יאמרו לנו נעשה.

2. למרות שגם לי הדל בישראל יש דעה משלי, אין זו הבימה לאומרה. נוכל רק לשאול לאילו מהיוצאים מן הכלל יכולים לדמות החלפת חייל שבוי תמורת מספר רב של מחבלים?

סימן נו

זמן פדיון הבן

(יו"ד סימן שה)

כמה זמן צריך לעבור מלידת בן בכור ועד לפדיונו בידי הכהן?

◇ ◇ ◇

בכור הראוי לפדיון הוא שעברו שלושים יום מלידתו. ומייד לאחר שלושים יום, ביום השלושים ואחד, יפדנו, כדכתיב (במדבר יח, טז): "וּפְדוּיָו מִבֶּן חֹדֶשׁ תִּפְדֶּה", על מנת שלא להשהות את המצווה, שכן מצווה הבאה על ידך אל תחמיצנה (בכורות יג ע"א).

כמה זמן מונים ל"חודש"?

נחלקו בזה הפוסקים: יש הסוברים שחודש, בדומה לחודשי הלבנה, הוא פרק זמן של כ"ט ימים וי"ב שעות ותשצ"ג חלקי שעה (היראים סימן קמ, הב"ח בתשו' סימן קכה, הש"ך ססקי"ט). אולם דעת רוב הפוסקים שחודש הוא פרק זמן של שלושים יום ורק לאחריהם חייב בפדיון (האשכול הלכות פדיון הבן סימן מא, המג"א סימן שלט סק"ח, שו"ת שבות יעקב, שו"ת פרח מטה אהרון, שו"ת חכם צבי, שו"ת פנים מאירות ועוד).

הספרדים ועדות המזרח נהגו לעשות הפדיון מייד בתחילת יום ל"א, ובני אשכנז נהגו לאחר הפדיון ליום ל"א.

ואף שמותר לפדות בלילה, נוהגים לפדות ביום (שו"ת נודע ביהודה תניינא יו"ד סימן קפו. שערי תשובה סימן תקסח סק"ח), והספרדים נהגו לפדות בלילה ל"א, גם אם עדיין לא שלמו י"ב שעות ותשצ"ג חלקי שעה (שו"ת גינת ורדים יו"ד כלל ו אות י. שובע שמחות הלכות פדיון הבן הלכה סג, וכדעת מרן בעל השו"ע ואחרונים. וכן כתב בשו"ת עמק יהושע שכן נהגו במרוקן). אולם יש מפוסקי ספרד שמצריך שישלמו לו כ"ט ימים י"ב שעות ותשצ"ג חלקי שעה (תבואות שמש).

כיום כבר פשט המנהג לערוך פדיון הבן אף בלילה (שובע שמחות, שם).

חל להיות יום שלושים ואחת ביום השבת, יפדנו ביום ראשון בערב ואין להקדים הפדיון לערב שבת (נהר מצרים ס"כ). ויש נוהגים לפדותו במוצאי שבת (מאור ישראל ח"א, ברכות יא ע"ב, כ ע"ב).

סיכום : החיוב בפדיון הבן חל רק לאחר חודש מלידתו. / נחלקו הפוסקים אם חודש הוא כ"ט ימים וי"ב שעות ותשצ"ג חלקי שעה או שלושים יום. רוב הפוסקים נקטו כדעה האחרונה, שלושים יום, דהיינו הפדיון הוא ביום הל"א. / יש האומרים שאת הפדיון יש לעשות ביום ל"א, וכך נוהגים האשכנזים, ויש המתירים לעשותו אף בליל ל"א, וכך נוהגים הספרדים.

סימן נו

אכילה בבית אבלים

(יו"ד סימן שעח)

האם מותר למנחמים לאכול בית האבלים?

◇ ◇ ◇

יש הנוהגים שאינם אוכלים ואינם שותים בבית האבל, ואין לדבר זה טעם. והנה מהטור מובן להפך, שכותב (בסימנו): "ההולך לבית האבל לאכול עמו להברותו וכו'", מובן שאין מניעה לאכול עימו.

ואולי מנהג זה נובע ממה שכתב מרן (סעיף י'): "אין לאכול עם האבל כל כך בני אדם שיתחלקו לשני מקומות". וכתב עליו הש"ך: "דהוי כסעודת מריעות שיש בה שמחה". ואולי מכאן הסיקו ההמון שאין לאכול כלל בבית האבל.

וראה מה שכתב עוד הרב יוסף משאש זצ"ל¹ באוצר המכתבים שלו (ח"א מכתב שפא): "גם פה נתפשט מנהג זה אצל כמה משפחות בלי שום טעם, ועתה מצאתי בחידושי רעק"א שסביב השו"ע יו"ד בסימן שע"ו שכתב וז"ל: נוהגין שלא ליקח דבר קטון וגדול מבית האבל כל משך ז' ימי אבילות, משום שרוח הטומאה שורה שם כל שבעה עכ"ל. וכן כתב שם בעל בית לחם יהודה ע"ש.

ועוד אפשר לומר, שזהו יסודתו מיראה של חולי המתדבק שהיה במת, שהמיקרו"ב (=חיידיקים) מתפשטים ונדבקים בכל כלי הבית, כאשר אומרים הרופאים, ומחסרון ידיעה מהו חולי המתדבק, לכן עשו הרחקה בכל עניין. ואף שמפני זה, ראוי שלא ליכנס כלל לבית האבל, מ"מ מפני כבוד הבריות ומצוות ניהום

1. מחשובי רבני מרוקו בדור הקודם ולשעבר רב העיר חיפה.

אבלים הקלו בכניסה, דשומר מצווה לא ידע דבר רע, ואך רוב המשפחות אוכלים ושותים ושואלים ומשאלים ולא קפדי כלל, ושומר פתאים ה', ושלום".

סיכום : הנראה מדברי הטור שמצווה לאכול עם האבל. / נראה שההמון אסרו לאכול בבית האבלים כדי למנוע מצב שייראה כסעודת מרעות האסורה בבית האבל. / האיסור משום סכנה, שמא מחלת המת תעבור לכליו ולאוכל שבביתו ומשם למנחמים שאוכלים שם. ויש האוסרים משום שרוח הטומאה שורה שם כל השבעה. ושומר פתאים ה'. ורוב ההמון אוכל ושותה ולא מקפיד על כך.

שו"ת
מטה לוי

חלק אבן העזר

סימן נח

גיל חיוב הנישואין

(אה"ע א, א)

מהו גיל החיוב של אדם מישראל לשאת אישה?

◇ ◇ ◇

המשנה במסכת אבות (ה, א) אומרת: "בן שמונה עשרה לחופה", וכך פוסק הטור (כאן). ומלשון הרמב"ם (הלכות אישות טו, ב) בקצת נוסחאות מדובר בגיל י"ז שנים, והרב המגיד מסביר ואומר שהכוונה בדברי הרמב"ם לסוף י"ז תחילת י"ח.

ויש השואלים מדוע בגיל י"ח, בה בשעה שבמצוות אחרות החיוב הוא מגיל י"ג? אפשר לתרץ על כך כמה תשובות כדלהלן:

א. הגמרא אומרת (קידושין כט ע"ב) שיש ללמוד תורה ואחר כך לישא אישה, וכיוון שתחילת לימוד הגמרא הוא בגיל ט"ו, יש לו לעסוק בתורה ג' שנים ורק אחר כך יישא אישה (ראה חלקת מחוקק אהע"ז סימן א סק"ג).

ב. הגמרא לימדה אותנו דרך ארץ, שעד גיל י"ח זהו הזמן המשוער שאדם צריך להקדים לו את כל ההכנות המעשיות לבניית ביתו, דהיינו לבניית בית ולפרנסה, ואחר כך יישא אישה (חקרי לב אהע"ז סימן א).

ג. מבחינה ביולוגית, האדם לא במצב אופטימלי ללדת ילדים לפני גיל י"ח, כי עדיין לא הבשילו שבילי הזרע (הרדב"ז בטעמי המצוות קכב).

וכותב מרן החיד"א (נחל-קדומים ויקרא כא, יג) שבן י"ח לחופה שאמרו במשנה באבות, מדובר גם בדורות אלה: "כי גם באחרית ימים בגלות החל הזה לא נשתנה הזמן, דהגם דעתה הגוף חלש, מ"מ עתה הזקין היצה"ר ונתחזק בתוקף גדול..."

ומפוסקי דורותינו כותב כן החזו"א (קובץ אגרות ח"ב אות קלה): "ובי"ח שנה יש חיוב לישא אישה וכן נהגו דורות הרבה ויש מאחרין מפני עסק התורה ואין דרך זו אלא ליחידים..."

ואומרת הגמרא (קידושין שם): "אמר רב חסדא האי דעדיפנא מחבראי משום דנסיבנא בשיתסר (=מה שאני גדול מחבריי, משום שנשאתי אישה בהיותי בגיל ט"ז) ואי הוה נסיבנא בארביסר הוה אמינא לשטן גירא בעיניך (=ואם הייתי נושא אישה בגיל י"ד, הייתי מתגרה בשטן, שהוא יצה"ר, ולא הייתי חושש שיחטיאני כלל). והבן-אישי-חי (שופטים אות א) פוסק שמצווה מן המוכחר לישא אישה בגיל י"ד, וכך פסקו הטור והשולחן-ערוך (כאן). ובב"י על דברי הטור הנ"ל פוסק שאין לנו אלא את דברי המשנה, האומרת בן י"ח לחופה, ויכולים לפרש שזו גם דעתו בשולחן-ערוך.²

סיכום: מצווה מן המוכחר לישא אישה בגיל י"ג – תחילת י"ד, וכדברי רב חסדא בגמרא קידושין. / ובדורות הללו רשאי להמתין עד גיל י"ח, יש האומרים אחרי ששלמו לו י"ז שלמות תחילת י"ח, ויש האומרים י"ח מלאות, כדברי המשנה בן י"ח לחופה.

2. ובשו"ת רב פעלים ח"ב אהע"ז סימן יד כותב: שכשמרן סותם דעתו בשו"ע, ובב"י מגלה דעתו – אזלינן לפרש דעתו בשו"ע כמו שגילה בב"י. ובב"י מחלק בין הארצות החמות לשלנו, ושם אומר כאמור שבארצותינו ננהג כדברי המשנה האומרת בן י"ח לחופה.

סימן נט

תענית ביום החופה

האם חתן וכלה צריכים להתענות ביום חופתם ?

הנה הפוסקים חלוקים בדעתם לגבי מקור המנהג שחתן וכלה מתענים ביום חופתם, ונמנו סיבות אחדות ;

יש האומר היות והחתן דומה למי שעולה לגדולה, בדומה למובא במסכת סנהדרין (יד), שם נאמר שהעולה לגדולה נמחלים לו כל עוונותיו (מהר"י ברונא סימן צג). ועל כך אומר הגאון רבי עובדיה יוסף ביביע־אומר (ח"ג אה"ע סימן ט) שעדיף לדמות זאת למקור אחר מהש"ס, משום שלא מצינו מעולם שמי שעולה צריך להתענות, לכן עדיף לדמות את החתן לנאמר בגמרא בירושלמי (ביכורים ג, ג), שחכם, נשיא וחתן - נמחלים עוונותיהם, אולם בעוד שאצל חכם ונשיא נאמרה לשון מחילה בלא תנאי, אצל חתן נאמר שחטאיו מתפוקקים (=נסתמין, והרי הן כמונחין בקופסה ונסתמין שם לראות מה יהיה בסופו), דהיינו שמחילתו על תנאי. אומנם חתונתו גורמת למחילת עוונות - ואין עוונות העבר נחשבים, גם אם היו מהסוג החמור ביותר שהמחילה עליהם קשה - אולם כל זאת בתנאי שהוא חוזר בחתונתו בתשובה אמיתית, וכדי להביאו לתשובה אמיתית עליו להתענות על מנת להכניע את יצרו הרע. היה והצליח - עוונותיו נמחלים. לא עמד בכך - מוסיפים את חטאיו החדשים על הישנים שטרם חתונתו.

יש האומר שהחתן וכלה מתענים משום שיום זה הוא יום סליחה שלהם, וזהו יום כיפור שלהם, וכמו שביום כיפור מתענים גם הם מתענים (מהר"ם מינץ סימן קט). ויש האומר שעל חתן וכלה להתענות כדרכם של אלה שהמצווה חביבה עליהם, שמצאנו חסידים שנהגו להתענות לפני קיום המצווה, לדוגמה אלו שמצוות לולב

חביבה עליהם ולא היו אוכלים עד שהיו מקיימים את המצווה, כן נוהגים החתן והכלה להתענות מחמת חביבות המצווה (מטה-משה הלכות הכנסת כלה, ב).
 וכותב הרמ"א (אה"ע סא, א) שנהגו חתן וכלה להתענות ביום חופתם.
 ופוסקי ספרד כתבו שמנהג זה של הרמ"א ליכא ביניהם ואין לחתן כלה להתענות (חינא וחסדא ח"א קיח ע"א, כנה"ג, מהר"י עייאש).

ואילו הבן-איש-חי (שופטים אות יג) הביא את דברי הרמ"א הנ"ל שיש לחתנים להתענות ולא לכלות. ועל זה אומר הגאון הרב עובדיה יוסף שעולי בגדד ואגפיה שעלו לארץ יכולים לבטל מנהג זה, וגם החתנים יכולים לאכול ולשתות, ואפילו התרה לא צריכים כי יום החופה שלהם הריהו יום טוב שלהם.

סיכום: חתן וכלה אשכנזים צריכים לצום ביום חופתם כפי שכותב הרמ"א, והספרדים אינם צריכים להתענות כי יום חופתם הוא יום טוב שלהם. / עולי בבל הפוסקים כבן-איש-חי, האומר שיש לנהוג כרמ"א, בארץ ישראל אין הם חייבים לנהוג כן ורשאים לבטל מנהגם גם בלי התרה.

סימן ס

חתן וברכות ארוסין

(אה"ע לד, א)

מדוע החתן לא מברך את ברכות האירוסין בשעה שמקדש אישה?

◇ ◇ ◇

הגמרא (כתובות ז ע"ב) אומרת שמברכים ברכת אירוסין בבית האירוסין. והטור בסימננו כותב: "המקדש האישה מברך וכן אם קידשה על ידי שליח מברך על ידי שליח...". וכן פוסק הרמב"ם ז"ל (הלכות אישות ג, כג).

הריטב"א בחידושו לכתובות מסביר שטעם הרמב"ם משום שסובר שמדובר בברכת המצווה והיא מוטלת על מי שעושה אותה, קרי המקדש.

וכן אומר ר' אברהם בנו של הרמב"ם ז"ל, שאין ראוי שיברך ברכה זו כי אם המקדש או שלוחו של המקדש, וקצת טועים ומברכים אותה על צד ההיקש משבע ברכות של נישואין, והוא טעות לפי ששבע ברכות הן שבח להשי"ת ותפילה בעד החתן והכלה בישראל, אבל ברכת האירוסין היא ברכה על המצווה ואין ראוי שיברך אותה אלא עושה המצווה.

וכדעת הטור והרמב"ם פוסק השולחן-ערוך בסימננו.

ופוסק הרמ"א בדרכי-משה בסימננו (ס"ק א): "משמע דהמקדש עצמו יברך ואין נוהגין כן אלא אחר מברך".

וכן פוסק הוא בשולחן-ערוך (כאן): "כל המקדש אשה, בין ע"י עצמו בין ע"י שליח, מברך (הוא או השליח) (טור) וי"א דאחר מברך, וכן נוהגין...".

ואפשר לשאול, מדוע שאחר יברך כדברי הרמ"א ולא החתן?

הרש"ל (בביאוריו לסמ"ג עשין הלכות קידושין דף כד ע"ד) כותב שהטעם הוא משום יוהרא, ובאמת אם אין אחר אלא החתן, הוא יברך.

טעם נוסף המוזכר בפוסקים (הגהת סמ"ק): כדי לא לבייש את מי שלא יודע נהגו שתמיד אחר מברך ולא החתן.
ויש האומרים שברכה זו היא לא על המצווה אלא שבח על קדושת ישראל, ולכן אינה מוטלת על החתן. מסיבות אלו ואחרות הנהיגו הלכה למעשה שאחר מברך ולא החתן, וכדברי הרמ"א.

סיכום: יש מהראשונים שאמרו שברכת האירוסין היא על המצווה, ולכן הברכה מוטלת על המקדש ולא על אחר. ויש האומרים שאף ברכות האירוסין הן ברכות שבח לבורא ולקדושתן של ישראל, ולכן אחר יברך. / רבים מהאחרונים אמרו שאחר יברך מסיבות שונות, וכן פסק הרמ"א ואף רבים מפוסקי ספרד. / למעשה אחר יברך ולא המקדש.

סימן סא

מהי חופה

(אה"ע סימן ס)

מה נקראת חופה ?

הגמרא אומרת (כתובת מה) :

מתני'. לעולם היא ברשות האב - עד שתכנס לרשות הבעל לנישואין. מסר האב לשלוחי הבעל - הרי היא ברשות הבעל. הלך האב עם שלוחי הבעל, או שהלכו שלוחי האב עם שלוחי הבעל - הרי היא ברשות האב. מסרו שלוחי האב לשלוחי הבעל - הרי היא ברשות הבעל. **גמ'.** מאי לעולם? לאפוקי ממשנה ראשונה, דתנן: הגיע זמן ולא נישאו - אוכלות משלו ואוכלות בתרומה, קמ"ל: לעולם. מסר האב לשלוחי הבעל - הרי היא ברשות הבעל וכו'. אמר רב: מסירתה לכל, חוץ מתרומה; ורב אסי אמר: אף לתרומה. איתביה רב הונא לרב אסי, ואמרי לה חייא בר רב לרב אסי: לעולם היא ברשות האב עד שתכנס לחופה! אמר להו רב: לאו אמינא לכו לא תיזלו בתר איפכא? יכול לשנויי לכו: מסירתה זו היא כניסתה לחופה...

ומה נקראת חופה ? בכך נחלקו הפוסקים, כפי שמובאים בב"י, כדלהלן :

הרמב"ם כותב (הלכות אישות י, א) :

הארוסה אסורה לבעלה מדברי סופרים כל זמן שהיא בבית אביה, והבא על ארוסתו בבית חמיו מכין אותו מכת מרדות, ואפילו אם קידשה בביאה אסור לו לבוא עליה ביאה שנייה בבית אביה עד שיביא אותה לתוך ביתו ויתיחד עמה ויפרישנה לו. **וייחוד זה הוא הנקרא כניסה לחופה והוא הנקרא נישואין בכל מקום.** והבא על ארוסתו לשם נישואין אחר שקידשה, משעירה בה קנאה ונעשית נשואה והרי היא אשתו לכל דבר.

והר"ן כותב (תחילת כתובות ד"ה או):

אהא דאמרינן דהיכא דפירסה נדה אינו מעלה לה מזונות, איכא דיליף מהכא דחופה היינו ייחוד. דאם איתא דחופה לאו היינו ייחוד, למה אינו מעלה לה מזונות והא חזיא לנישואין. ואחרים אומרים דחופה לאו היינו ייחוד וראיה לדבר מדאמרינן לקמן (יא.) דאלמנה מן הנישואין אין לה אלא מנה, אע"פ שעדיה מעידיים עליה שלא נסתרה ולא נבעלה, אלמא חופה לאו היינו ייחוד אלא חופה היינו כל שהביאה הבעל מבית אביה לביתו לשם נישואין, וילפינן לה מדכתיב (במדבר ל, יא): "ואם בית אישה נדרה", דמשמע דכל זמן שהיא בבית אישה הרי היא ברשותו.

כתב האורחות חיים (הלכות כתובות אות ד):

כתב הרמב"ם ז"ל הארוסה אסורה לבעלה מדברי סופרים כל זמן שהיא בבית אביה והבא על ארוסתו בבית חמיו מכין אותו מכת מרדות. אפילו אם קדשה בביאה אסור לו לבא עליה ביאה שנייה עד שיביא אותה לתוך ביתו ויתיחד עמה ויפרישנה לו. ויחוד זה הוא הנקרא כניסה לחופה והוא הנקרא נשואין בכל מקום. והבא על ארוסתו לשם נשואין אחר... קנאה ונעשית נשואה והרי אשתו לכל דבר. וכיון שכנסה לחופה הרי היא אשתו לכל דבר ומשתיכנס לחופה נקראת נשואה, ואע"פ שלא נבעלה. והוא שתהיה ראויה לבעילה. אבל אם הייתה נדה אע"פ שכנסה לחופה ונתייחד עמה לא גמרו הנשואין והרי היא כארוסה עדין וצריך לברך ברכת חתנים בבית החתן.

המאיר את האישה וברך ברכת חתנים ולא נתייחד עמה בביתו, עדיין היא ארוסה שאין ברכת חתנים עושה נשואה אלא כניסה לחופה. אירס וכנס לחופה ולא בירך ברכת חתנים, הרי זו נשואה גמורה וחוזר ומברך אפילו לאחר כמה ימים ולא תינשא נדה עד שתטהר. ואם עבר ונשא וברך, אינו חוזר ומברך. כתב אדוננו מורנו ה"ר שם טוב פלכו ז"ל בתשובה, תבין ותדע שכל כניסה המוזכר בדברי חכמים היינו כניסה לחופה ולא קדושין בלבד והביא ראיות הרבה לדבריו. ע"כ.

כתב בעל העיטור ז"ל (מובא באורחות חיים הנ"ל):

חופה הוא שמוסרה האב ומכניסה בבית שיש בו חדוש, כגון סדינין המצויירין שקורין קורטינ"ש בלע"ז. ויש עושין סוכה מוורדים או מהדס כפי המנהג ובה מתייחדין שניהן הוא שקורין תלא"ס בלע"ז. והאומר חופה הוא סודר שחופין בו ראשיהן בשעת הברכה, לאו מלתא היא מדגרסינן בסוכה וליחדו בחופה... עד שתכנס לחופה, שמע מינה הוא מקום מיוחד כעין

כילה שיושבין [שניהם] עם השושבינים היא. ובירושלמי אלו הן חופות חתנים סדינים המצויירין וכו'. והמנהג הזה בבתולה אבל באלמנה כיון שנכנסה לשם נשואין ויש שם מקום מיוחד והצעת המטה להתיחד שם, הרי הוא כבית שיש בו חופה. עכ"ל.

דעת הרא"ש (הובא בטור אבן העזר סימן סב):

וכתב א"א הרא"ש ז"ל וצריך לדקדק מה נקרא חופה אם במקום שמברכין ברכת נישואין דהינו תחילת הנישואין ולהכי קרי ליה חופה אי אפשר לומר כך שלפעמים מברכין אותו ברחוב העיר כשהם מרובים, אלא מקום עיקר ישיבת חתן והכלה קרי חופה ולא במקום העשוי לאקראי בעלמא ושם מברכין ברכת חתנים כל ז' ונוהגין באשכנז שעושין אפריון למושב החתן והכלה והוא נקרא חופה ושם מברכין ואם יצא משם לאכול בבית אחר ודעתו לחזור אח"כ לחופתו אין מברך שם שבעה ברכות אבל אם הולך לגמרי לבית אחר וכל החבורה עמו ונעשה אותו הבית עיקר גם שם נקרא חופה ומברכין שם ברכת חתנים וכן לפעמים שהולכים החתן והכלה לעיר אחרת צריך לברך שם ברכת חתנים וי"א שאם אוכלים בשנים או בג' בתים שאין מברכין ברכת חתנים ולא שהשמחה במעונו אלא בבית החופה ולי נראה שאם יש שמש שמשמש בכל הבתים השמש מצרפן ומברכין בכולן שבע ברכות וה"ר יחיאל אומר בשם מר ה"ר יהודה שאפילו אין שמש כיון שהתחילו אותן של שאר הבתים לסעוד כשהתחילו אותן של החופה כולם חשובים כאחד לשמחה ומברכין ברכת חתנים כיון שאוכלין מסעודה שתקנו בחופה וכן עמא דבר.

רבינו ירוחם (תולדות אדם וחווה נתיב כב חלק ב) כותב: "ובמישרי" כתבתי בדין כתובה בחלק שביעי ושם כתבתי אם ביאה קונה בלא חופה. פי' חופה רוצה לומר בכל מקום שמכניסה לרשותו". ובדרכי משה כותב: חופת בתולה - כשיוצאת בהינומא, ואילו אלמנה משעת ייחוד.

סיכום: לדעת הרמב"ם חופה היא כאשר מביאה לבית ומתייחד איתה. / הר"ן בשם י"א: חופה נקראת כאשר מביאה לביתו לשם נישואין. / או"ח בשם בעל העיטור: חופה היא כאשר מסרה אביה לידו והוא מכניסה לבית שיש בו סדינים מצוירים, ויש העושים סוכה העשויה מוורדים או מהדסים ושם מתייחדים החתן וכלה. / דרכי משה: חופת בתולה כשרואים אותה יוצאת בהינומא ואצל אלמנה הייחוד הוא החופה. / בעל העיטור בשם י"א: חופה היא סודר שחופין בו ראשיהן בזמן הברכות.

שו"ת
מטה לוי

חלק חושן משפט

סימן סב

פיצוי תלמיד חכם שבויש

(חו"מ סימן א)

האם תלמיד חכם שבויש בדברים, יוכל לתבוע ליטרת זהב כפיצוי מהמבייש?

◇ ◇ ◇

המשנה אומרת (ב"ק צ ע"א): "רקק והגיע בו רוקן, העביר טליתו ממנו, פרע ראש האישה בשוק – נותן לו ארבע מאות זוז..." ואומרת על כך הגמרא (צא ע"א): "אמר רב פפא לא שנא אלא בו, אבל בבגדו – לא. וניהוי כי בייש בדברים? אמרי במערבא משמיה דרבי יוסי בר אבין, זאת אומרת בייש בדברים פטור מכלום".
וכותב הרא"ש (ב"ק ח, טו):

ורב שרירא ז"ל כתב דאף על בושת דברים מנדין אותו עד שיפייסנו כראוי לפי כבודו. ומסתברא דיותר בושת בדברים מבושת של חבלה, דאין דבר גדול כלשון הרע ודיבה שאדם מוציא על חברו.

הגמרא בירושלמי (ב"ק ח, ו) אומרת, שאם המתבייש תלמיד חכם יש לקנוס את המבייש לשלם לו ליטרא של זהב ויורדים לנכסי המבייש, אפילו בזמן הזה. ונחלקו הפוסקים האם ללומדי התורה בזמן הזה יש דין תלמיד חכם; דעת המהרי"ק (שורש קסג) שכיום אין דין תלמיד חכם. ובגלל חשיבות וחביבות דבריו נצטט חלק מהם:

מקובלני ממורי מהר"ר מולין ס"ל ז"ל שבזמן הזה לא דיינין לקנוס ליטרא זהב מי שמזלזל צורבא דרבנן. והביא מספר אגודה שכתב בפרק קמא דחולין וז"ל: "האי טבחא דלא סר סכינא וכולי, וכתבו הגאונים דעתה אין תלמידי חכמים מקפידין אלא מוחלין. ועוד נראה דבעונות אין עתה תלמיד חכם שיודע אפילו מסכת כלה". ואותן שתקן ספר אגודה היה

קודם הגזירה והיה למדן מופלג ואפילו הכי כתב דבזמנו לא דיינין דינא תלמיד חכם, ומכל שבזמן הזה שבעוונותינו הרבים נתמעטו הלבבות והרבה רבנים דאפילו צורתא דשמעתא לא ידעי, אין בידם לא לחם ושמלה ביתם ריקם מכל טוב, יש מהם המתיהרים להשתרר ולהשתמש בכתר הרבנות וכוונתם בשביל כבוד עצמם כדי שישבו בראש וילכו בראש, ויש מהם לרבות ממון. וכל המידות שמנו חכמים שצריך התלמיד חכם להתנהג בו הם אינם נוהגים באותה מידה ולהנאת עצמם הם מכוונים. ויש מהם שאינם מדקדקים במעשיהם ומסני שומעינהו, ועל ידם מתחלל שם שמים. ופשיטא דאין להם דין תלמידי חכמים לא למיעבד דינא לנפשיה ולא לקנס ליטרא דהבא המזלזל בו. ומטעם זה לא נהגינן בשום למדן בזמן הזה דין תלמיד חכם."

וכן כתב המהרי"ו (סימן קסג), והרמ"א ביו"ד (רמג, ז) פוסק כמותם. המהרי"ט (בתשובות חדשות ס"ס מז) חולק עליהם ואומר שגם בזמננו אנו יש דין תלמיד חכם, לקנוס את המביישו בליטרת זהב. ועיין בש"ך (כאן סקי"ט) ובפת"ש (יו"ד שם סק"ג). וראה בספר בהלכה-פסוקה בסימננו שמביא את כל מראי המקומות הללו. הקורא לחברו ממזר הריהו מאנה את חברו בדברים ועובר על אזהרת התורה (ויקרא כה, יז): "וְלֹא תוֹנוּ אִישׁ אֶת עֵמִיתוֹ" וחייב מכות מרדות מן הדין (ראה בבא מציעא נח ע"ב). ורשאי בית הדין לפדות המכות בממון (שו"ת הרא"ש כלל קא סימן א).

סיכום: המבייש תלמיד חכם בדברים – רשאי בית הדין לכופו לפצות את המתבייש, הכל לפי כבודם של המבייש ושל המתבייש. / היה המתבייש תלמיד חכם, נחלקו הפוסקים אם רשאי לתבוע ליטרת זהב בזמן הזה. / המאנה את חברו – חייב מכות מרדות, ורשאי בית הדין לפדות המלקות בממון.

סימן סג

עשיית דין לעצמו

(חו"מ סימן ד)

האם מותר לנגזל שראה את שלו ביד הגוזל לעשות דין לעצמו ולקחת את שלו מיד הגוזל, בלי להביאו לבית הדין?

◇ ◇ ◇

הגמרא במסכת בבא קמא (כו ע"ב) אומרת:

שלח ליה רב חסדא לר"נ, הרי אמרו: לרכובה - שלש, ולבעיטה - חמש, ולסנוקרת - שלש עשרה, לפנדא דמרא ולקופינא דמרא מאי? שלח ליה: חסדא, חסדא, קנסא קא מגבית בבבל? אימא לי גופא דעובדא היכי הוה? שלח ליה, דההוא גרגותא דבי תרי דכל יומא הוה דלי חד מנייהו, אתא חד קא דלי ביומא דלא דיליה, א"ל: יומא דידי הוא! לא אשגח ביה, שקל פנדא דמרא מחייה. א"ל: מאה פנדי בפנדא למחייה. אפילו למ"ד לא עביד איניש דינא לנפשיה, במקום פסידא עביד איניש דינא לנפשיה. דאתמר, רב יהודה אמר: לא עביד איניש דינא לנפשיה, רב נחמן אמר: עביד איניש דינא לנפשיה; היכא דאיכא פסידא - כ"ע לא פליגי דעביד איניש דינא לנפשיה, כי פליגי - היכא דליכא פסידא, רב יהודה אמר: לא עביד איניש דינא לנפשיה, דכיון דליכא פסידא ליזיל קמיה דיינא; ר"נ אמר: עביד איניש דינא לנפשיה, דכיון דבדין עביד לא טרח.

ושלושת עמודי עולם: הרי"ף, הרמב"ם והרא"ש, פסקו כרב נחמן כנגד רב יהודה, ועושה אדם דין לעצמו, משום שההלכה כרב נחמן בדיני כדלהלן.

הרי"ף כותב (ב"ק יב ע"ב):

שלח ליה רב חסדא לר"נ הרי אמרו לרכובה שלש, לבעיטה חמש, לסנוקרת שלש עשרה. לפנדא דמרא ולקופינא דמרא מאי? שלח ליה חסדא חסדא קנסא קמגבית בבבל, אימא לי

איזה גופיה דעובדא היכי הוה. אמר ליה דההיא גורגותא דבי תרי דכל יומא הוה דלי חד מינייהו, יומא חד אזל חד מינייהו וקא דלי ביומא דחבריה, אמר ליה יומא דלי הוה. לא אשגח ביה שקל פנדא דמורא מחייה, אמר ליה למחיה במאה פנדאי דמרא. אפילו למ"ד לא עביד איניש דינא לנפשיה, במקום פסידא עביד איניש דינא לנפשיה, דאיתמר רב יהודה אמר: לא עביד איניש דינא לנפשיה, רב נחמן אמר: עביד איניש דינא לנפשיה. היכא דאיכא פסידא - כולי עלמא לא פליגי דעביד איניש דינא לנפשיה, כי פליגי היכא דליכא פסידא רב יהודה אמר לא עביד איניש דינא לנפשיה כיון דליכא פסידא ליזיל לקמי דיינא, רב נחמן אמר עביד איניש דינא לנפשיה דכיון דדינא קעביד אמר לא מצינא דאיתר: והלכה כרב נחמן דקי"ל הלכה כרב נחמן בדיני.

וכותב הרמב"ם (הלכות סנהדרין ב, יב) :

יש לאדם לעשות דין לעצמו אם יש בידו כוח. הואיל וכדת וכהלכה הוא עושה אינו חייב לטרוח ולבוא לבית דין, אף על פי שלא היה שם הפסד בנכסיו אילו נתאחר ובא לבית דין, לפיכך אם קבל עליו בעל דינו והביאו לבית דין ודרשו ומצאו שעשה כהלכה ודין אמת דן לעצמו - אין סותרין את דינו.

וכותב הרא"ש (סימן ג) :

רב יהודה אמר לא עביד איניש דינא לנפשיה. רב נחמן אמר עביד איניש דינא לנפשיה. לא פליגי הני אמוראי בראובן שבא לגזול חפץ משמעון ועמד שמעון נגדו והכהו או שראה שמעון חפץ שלו ביד ראובן ובא שמעון לקחתו וראובן מיחה בו והכה שמעון לראובן עד שהניח לו את שלו. אי איכא פסידא כהווא עובדא דגרגותא דבי תרי דשמא יכלו המים ונתקלקל שדה, או אשה המצלת את בעלה כשאין יכולה להציל ע"י דבר אחר. עביד איניש דינא לנפשיה ופטור במה שחבל בחבירו אם לא היה יכול להציל את שלו אם לא שיכנו. ובדבר דלית ליה פסידא אלא הצלת טורח שלא יצטרך להוציא ממנו בדין בהא פליגי: דרב יהודה סבר בשביל הצלת טורח אין לו רשות לחבל בו, ורב נחמן סבר כיון דדינא קא עביד ויכול לברר שבדין היה יכול להוציא ממנו, יש לו רשות להציל את שלו אפילו בהכאה אם אינו יכול להציל בענין אחר. אבל אם אין יכול לברר שבדין יכול להוציא ממנו לאו כל כמיניה לומר שלי הוא ולהציל ממנו עשיתי.

ודוקא אם בא לגזול ממנו או שראה חפץ שלו בידו הוא דאמרינן הכי, אבל למשכנו בשביל חוב שחייב לו לית ליה רשותא, דתנן בפ' המקבל (דף קיג.) המלוה את חבירו לא ימשכנו אלא בב"ד. ואמר שמואל התם דאפילו שליח בית דין מנתח נתוחי בשוק דוקא אבל לא

יכנס לביתו. והמלוה עצמו אפילו בשוק לא. וכיון דאין לו רשות אם חבל בו או אם הזיק ממונו חייב כמו על אחר. והלכתא כרב נחמן בדיני ועוד דטובא פירות פריך לרב יהודה ושניהו בדוחק.

והמרדכי (ב"ק סימן ל) כתב בדומה, אבל הוסיף שעביד אינש דינא לנפשיה רק בחפץ שמבורר שהוא שלו. וכך הוא כותב:

... קי"ל כרב נחמן דעביד אינש דינא לנפשיה, פסק רבינו מאיר דה"מ [דהני מיליה] בחפץ המבורר שהוא שלו ומחזיק בו ומסרב להחזיר לו, אבל בשאר מילי שאין ידוע אם זה שלו אם לא - ל"ל [לית ליה] רשות אפילו הוי ליה פסידא לפי דברו, דא"כ לא שבקת חיי לכל בריה, דכל אחד יאמר לחבירו ודאי דידי מיגזל קא גזלת ויכה אותו ויחטוף ויאמר עבידנא דינא לנפשי, דודאי רב נחמן לא פליג אמתניתין דפ' המקבל המלווה את חברו אינו רשאי למשכנו וכו'. וראיה מפ"ק דברכות בתר גנבא גנוב וטעמא טעים, והקשה ה"ר קלונימוס: הלא מן הדין לקח דקי"ל עביד אינש דינא לנפשיה? וי"ל דהיינו דווקא אותו דבר עצמו שנילקח לו לאריס מותר ליקח בכל מקום שיכול להשיגו, דומיא דבן בג בג דאמר את שלו הוא נוטל, אבל הכא לקח זמורות אחרים שלא גנב לו האריס...

ולהלכה פסק השולחן-ערוך (אצלנו) כדעת רב נחמן, שנגזל הרואה את שלו ביד אחר יכול לעשות דין לעצמו ולקחתו ממנו, אף אם מדובר בדבר שאין בו הפסד. ואם הגזלן מונע זאת ממנו, יכול הנגזל אף להכותו. וזאת בתנאי שכתב המרדכי הנ"ל, שהנגזל יכול לברר שאת שלו הוא נוטל. ובסמ"ע (סק"ב) הוסיף שאם לא יוכל לעמוד בתנאי של המרדכי, אזי אסור לו לקחת את החפץ הנגזל אפילו אם לא יצטרך להכות את הגוזל.

סיכום: רשאי אדם לעשות דין לעצמו ויכול לקחת חפץ שלו מחברו המחזיק בו, ואם יש צורך אף מותר להכות את המחזיק. / ההיתר הוא רק אם הנגזל יכול לברר בוודאות שהחפץ שלו, אחרת גם בלא כוח אין להוציא מהמחזיק.

סימן סד

דיון בערכאות אזרחיות

(חו"מ סימן כו)

האם מותר להתדיין לפני ערכאות אזרחיות שדנות לא לפי חוקי התורה?

◇ ◇ ◇

בגמרא גיטין (פח ע"ב) כתוב:

תניא היה ר' טרפון אומר כל מקום שאתה מוצא אגוריאות (אסיפות, כמו אוגר בקיץ) של עובדי כוכבים, אף על פי שדיניהם כדין ישראל - אי אתה רשאי להיזקק להם, שנאמר: "אלה המשפטים אשר תשים לפניהם", לפניהם ולא לפני עכו"ם.

מכאן למד השולחן-ערוך (כאן סעיף א) שאסור לדון בפני דייני עכו"ם ובערכאות שלהם.

כיום, ידוע שהרבה מחוקי המדינה הם לא חוקי התורה אלא מורשת השלטון האנגלי והטורקי, וכן סדרי הדין והעדויות הנוהגים בבתי משפט אזרחיים נוהגים שלא על פי חוקי התורה.

גם אם התרצו שני הצדדים להידון בפני בית דין שכזה, הדבר אסור.¹ ועל זה אמר הרשב"א בתשובה לשאלה אודות מי שמתה אשתו הנשואה, ותבע את חתנו בערכאות להחזיר לו הנדוניא של בתו, בטענה שאף על פי שבדיני ישראל הבעל יורש את אשתו, מכל מקום כיוון שהכול יודעים שבמקום ההוא נוהגים לדון בדיני עכו"ם, כל הנושא אישה כאילו התנה במפורש להחזיר הנדוניא. והשיבו הרשב"א

1. הרמב"ן בפירושו לתורה בפרשת משפטים, וכ"כ הרשב"א בתשובה וכן פוסק השו"ע כאן.

(מובא בב"י) תשובה שמחמת חשיבותה ולשונה הזהב, נביא אותה בהרחבה, וכך כותב הרשב"א:

חלילה לנהוג כמשפט הגויים, ואפילו שני הצדדים מסכימים לכך, שהרי על זה הזהירה התורה ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם, ולא לפני עכו"ם, וכל הסומך לומר שהדבר מותר משום דקיימא לן דינא דמלכותא דינא, הרי הוא טועה וגזלן הוא, וחס וחלילה לעם קדוש ללכת בדרכי הגויים ובמשפטיהם, ועושה אלה מפיל חומות התורה והדת. ועתה אם יוסיפו לחטוא לעקור דיני נחלות של תורתנו הקדושה ולסמוך על משענת קנה רצוץ בטענה זו, הרי הם כאילו עוקרים כל דיני התורה השלימה, לאמור מה לנו לספרי הקודש שחיברו לנו רבינו הקדוש ולאחריו רבותינו האמוראים רבינא ורב אשי, וילמדו את בניהם דיני העכו"ם, ויבנו להם במות בבתי מדרשי העכו"ם, חלילה לא תהא זאת בישראל, פן תחגור התורה שק עליהם.

גם אם בערכאות עכו"ם דנים כדיני ישראל, אסור להידון בפניהם והעושה כן כאילו חירף וגידף והרים יד בתורת משה. ואומר הרמב"ם (סוף הלכות סנהדרין):

מניין לבעלי דינין של ישראל שיש להם דין זה עם זה, שיודעים שעכו"ם דנין אותו כדיני ישראל, שאסור להזדקק לפניהם? תלמוד לומר "אשר תשים לפניהם", לפני ישראל ולא לפני עכו"ם, שכל מי שמניח דיני ישראל והולך לפני העכו"ם כפר בהקב"ה תחילה ואחר כך כפר בתורה, שנאמר: "כי לא כצורינו צורם ואויבנו פלילים וכו'" שנאמר: "כי חוקת העמים וכו"."²

יש פוסקים האומרים שמלבד האיסור הנ"ל, עובר המתדיין בערכאות עכו"ם גם על "לפני עוֹר לא תתן מכשול"³.

מדברי רב שרירא גאון נראה שבית דין של תורה קורא לנתבע ג' פעמים לבוא לדון לפניו, ואם סירב הנתבע, נותנים היתר לתובע לגשת ולתבוע בערכאות.

◇ ◇ ◇

2. והביאו ממדרש תנחומא בפרשת משפטים ואף הגר"א הביאו.
3. שו"ת יחוה-דעת ח"ד עמוד שיב.

סיכום: אסור להתדיין בערכאות אזרחיות, גם אם השופטים יהודים, והעושה כן כאילו מחרף ומגדף את תורת משה. / יש אומרים שהעושה כן אף מכשיל אחרים ב"לפני עיוור לא תתן מכשול". / סירב הנתבע במשך שלוש פעמים לשמוע בקול בית דין של תורה, רשאי בית הדין ליתן רשות לתובע לגשת לערכאות.

סימן סה

גידול כלב בבית

(חו"מ סימן תט)

האם מותר לגדל כלב בבית?

◇ ◇ ◇

מובא במסכת בבא קמא (טו ע"ב): "דתניא רבי נתן אומר: מניין שלא יגדל אדם כלב רע בתוך ביתו ואל יעמיד סולם רעוע בתוך ביתו? ת"ל 'לא תשים דמים בביתך'". מכאן משמע שיש איסור תורה לגדל כלב רע בתוך ביתו. וכן מובן מדברי הרמב"ם (הלכות רוצח ושמירת הנפש יא, ד) וזו לשונו:

אחד הגג... וכן כל מכשול שיש בו סכנת נפשות, מצות עשה להסירו ולהישמר ממנו ולהיזהר בדבר יפה יפה, שנאמר: "הישמר לך ושמור נפשך", ואם לא הסיר והניח המכשולות המביאות לידי סכנה, ביטל מצות עשה ועבר על "לא תשים דמים בביתך".

ואילו במקום אחר (הלכות נזקי ממוץ ה, ט) נוקט הרמב"ם לשון אחרת:

וכן אסרו חכמים לגדל חזירים בכל מקום, ולא את הכלב אלא אם כן היה קשור בשלשלת, אבל מגדל הוא כלבים בעיר הסמוכה לספר, ביום קושרו ובלילה מתירו. ואמרו חכמים ארור מגדל כלבים וחזירים מפני שהזיקן מרובה ומצוי.

כאן מובן שהאיסור הוא מדרבנן. ויש המחלקים בדבריו בין כלב רע ממש שאסור לגדלו, והוא באיסור תורה של "לא תשים דמים בביתך", לבין המגדל כלב רגיל שאינו רע, ובזה האיסור מדרבנן.¹

1. עיין ילקוט יוסף או"ח סימן קסז הלכה יא ס"ק יא, המביא את המקורות המצוינים כאן ועוד.

המשנה בבא קמא (עט ע"ב) אוסרת לגדל כלב אלא אם קשור בשרשרת, ופירש רש"י ז"ל: "מפני שנושך ומנבח ומפלת אישה מיראתו".
ועוד אומרת שם הגמרא (פג ע"א):

דרש ר' דוסתאי דמן בירי: "ובנחה יאמר שובה ה' רבבות אלפי ישראל", ללמדך שאין שכינה שורה על ישראל פחות משני אלפים ושני רבבות. הרי שהיו ישראל שני אלפים ושני רבבות חסר אחד והייתה אישה מעוברת ביניהם וראויה להשלים, ונבח בה כלב והפילה, נמצא זה גורם לשכינה שתסתלק מישראל. ההיא איתתא דעלת למיפא [לאפות] בההוא ביתא, נבח בה כלבא אמר לה מריה לא תיסתפי מיניה שקולי ניביה [אל תפחדי ממנו, כי ניטלו שיניו הנושכות], אמרה ליה שקילי טיבותיך ושדיא אחיזרי כבר נע ולד [נטולה היא טובתך ומוטלת על הקוצים (משפט עממי), כי כבר זע הולד].

ובברייתא שם מובא: "תנו רבנן לא יגדל אדם את הכלב אלא אם כן קשור בשלשלת, אבל מגדל הוא בעיר הסמוכה לספר וקושרו ביום ומתירו בלילה". וכך פוסק הטור (כאן): **"ואסור לגדל כלב רע אלא אם כן הוא אסור בשלשלאות של ברזל וקשור בהן. ובעיר הסמוכה לספר מותר לגדלו, וקושרו ביום ומתירו בלילה".**
גם בשולחן-ערוך (סעיף ג) פסק מרן כלשון הטור, ומסביר הסמ"ע שאם הכלב קשור בשלשלת: "דאז הטעם שישוך וגם טעם שמנבח ומפילות הנשים מיראתו – אין כאן, כיון דיודעים שהוא קשור לא מתיראין ממנו ואינן מפילות".
והרמ"א אומר: שעכשיו שאנו מפוזרים בגלות – בכל עניין שרי, אבל אם מדובר בכלב רע אסור לגדלו אלא אם הוא קשור בשלשלת.

סיכום: אסור לגדל כלב רע בתוך ביתו אלא אם קשור בשלשלת של ברזל. וביישובי ספר מותר ויקשרנו ביום ויתירנו בלילה. / כלב רגיל [שאינו רע] – נראה מדברי מרן שמותר לגדלו.

הספר מוקדש

לעילוי נשמת
אליהו ותמר לוי ז"ל
הוריו של הרב המחבר זצ"ל
תנצב"ה

ולעילוי נשמת
עזר דוד ואליאן לאה דרמון ז"ל
חמיו וחמותו של הרב זצ"ל
תנצב"ה

ולהצלחתה ורפואתה של
הרבנית חוה פלודונס רבקה לוי שתחי'
אשת הרב זצ"ל

ולברכה והצלחה של ידידנו הנעלה
מר עמרם קריספין הי"ו ורעייתו גילה שתחי'
שעוזרים להגשמת חזון הרב זצ"ל

זכות זיכוי הרבים שבספר זה תעמוד להם ולמשפחותיהם